

RAST – L. XIII,
ŠT. 6 (84)
DECEMBER 2002

ISSN 0353-6750

R A S T

REVIJA ZA
LITERATURO
KULTURO IN
DRUŽBENA
VPRAŠANJA

UVODNIK	Brodolom lahkotnega pisanja uvodnika	521	Milan MARKELJ
LITERATURA			
Poezija	Kristalne noči	523	Zvezdana MAJHEN
	Pozlačene svetlobe	527	Marjanca KOČEVAR
	Lokostrelec biti	529	Matej KREVS
	Valovanja	531	Dana GREGORČIČ
	Orfej in Evridika	532	Rezka POVŠE
Proza	Ujetost	533	Jože SEVLJAK
	Zadnja numera	535	
	Pogovor z dušami	537	Anica ZIDAR
	Domovina	540	Tone JAKŠE
Prevod	Bohlonaj, doktor ali življenjepiš nekega zdravnika	544	Artur MUNK Prevod: Stela MUNK
KULTURA			
	Gledališče Dušana Jereba v Novem mestu	551	Magda LOJK
	Pesniški začetki Jožeta Dularja	558	Karel BAČER
	Slutnja	560	Jože DULAR
	Zimski rispet		
	Glosa		
	Miran Jarc in njegov dnevnik Eka in Marija	561	Jože ŠKUFCA
	Kostanjevica na Krki skozi čas	575	Bojana ČAMPA
	Semiške trgovine v prvi polovici 20. stoletja	579	Vlasta HENIGSMAN
	Govorica starih časopisov	586	Miloš JAKOPEC
NAŠ GOST			
	Jože Frelj – z dušo Šentruperčan	547	Jože ZUPAN
	Zvone Pelko – zemeljsko-nebeški sel fotografije	606	Mate DOLENC
DRUŽBENA VPRAŠANJA			
	Razvoj človeških virov v dolenski regiji	609	Meta KAMŠEK
	Vpliv globalizacije in tranzicije na človeške vire v slovenski družbi	616	Boris DULAR
ODMEVI IN ODZIVI			
	Okvir za razvoj trajnostnega turizma	623	Marko KOŠČAK
	Pravljična septembrska noč v Ragovem logu	625	Marijan DOVIČ
	Grafike Nataše Mirtič	628	Katja CEGLAR
	Kraj, blizu devetemu krogu pekla	629	Ivan KASTELIC
	Mostiček, ki povezuje	631	Tone GOŠNIK
GRADIVO ZA HISTORIČNO TOPOGRAFIJO			
	Dolenska mesta in trgi v srednjem veku (10)	633	Boris GOLEC
KRONIKA			
	September - oktober	641	Lidija MURN

Ob 750. letnici mesta Kostanjevica na Krki
foto ZVONE PELKO

BERGANTOV PORTRET OPATA L. PL. BUSETHA (1760–1772) Z RISBO BAROČNE PRENOVE SAMOSTANA

Zvezdana Majhen *KRISTALNE NOČI*

*Ni vsakdo pesnik, ki ima peresnik,
in ne bogat vsak, ki ima denar.
Kdor gre po sredi ceste, ni počestnik –
in ne svetnik, kdor zida si oltar.*

*A vsak, ki svoje duše je posestnik,
je blagor ljudstva – je njegov slovar;
zaplankanim strastem robot protestnik
in s sulico Besede zvest stražar.*

*Kdor ni ne kralj, ne hlapec, ne namestnik
resnic, ki potrjuje jih notar,
v genezi naroda ostaja vestnik –*

*prezgodaj rojen tihi samotar ...
... in ni mu mar, če mu zveneč bulvar
pripiše, da je lopov ali car.*

***

*Kričali so: »Pobijmo vse poete!
Porušimo jim templje na Parnasu;
zažgimo poezije vseh, ki v času
kdaj koli iz srca bile so pete ...«*

Kristalna noč je vzela vse ujete ...
Vesolje je jokalo ob razglasu
in Zemlja je ječala v temnem glasu,
čuteč, da zgublja svoje zadnje svete.*

*Kdo ljubil bo poslej in kdo objete
Besede vezal v stopice in rime?
Kdo oceanom dvigal krila plime,*

*valove penil v siju zvezd razpete ...?
In kdo življenju bo iz rož in žime
v zahvalo klekljal čipkaste maksime?*

* Nacistični pogrom Nemcev proti Judom leta 1938

*Le redki še zvenijo z zvokom stenja,
ki izgoreva v plamen govornice;
večina zmore brati le s platnice,
češ, da pomen z naslovom se začinja.*

*V jedrih boleha novodobna srenja –
slepa in gluha za klicaj Zdravljice;
opita s pompom medijske medicine,
med lilije košato ljuljko vzpenja.*

*Ni videti, da rast ji kdaj pojenja.
Od jenkijevske sparjene vodice
zemljo okužijo strupene klice.*

*Kresnikov jezik tuja rja načinja;
vsebinska z votlim krikom ujetnice
plaši letenje moje golobice.*

***

*Prijatelji, sorodniki in znanci –
in tisti z ulic, ki ste brez imena,
naj vas ne dviga nevoščljiva pena,
ko s hvalo mi cingljajo, ne s kovanci.*

*Saj sem le zemlja, in vi moji žanjci –
vzemite, kar pridelam! Na slemena
duha zložite mojih njiv bremena –
svetlobe lačnim teknejo ti žganci.*

*Samo pero in sanje mi pustite,
drugo – saj vajena sem že – vzemite,
da okrasite svojih hiš vitrine,*

*vsem na očeh! – za status in skomine.
Da sem, kar sem, si mirno oprostite –
zavoljo sebe – zame ne živite!*

***

*Državna moč z rodbino policajev
pretepa mlade, čvrste hrbtenice,
kvas naroda za peko pletenice –
duhovne hrane ljudstva naših krajev.*

*Čemu se s silo branite vreščajev,
ki komajda odvrkli so plenice,
pa že pohlep vam spirajo z betice
in gnili svet spodnašajo s tečajev?*

Zvezdana Majhen

*Nov rod odklanja jezik papagajev,
ki z blagoslovom zakonske pravice
prodaja mu oskubljen snop resnice.*

*S pečatnim sijem kronanih lakajev
nam mlado klasje majniške pšenice
otepa cepec mračne govorice.*

***

*Od kdaj je mrtva rodoljubna plima,
ki ocean deželice objema?
Le redka srca polnokrvno vnema –
večina s praznimi pogledi kima.*

*Mlačnih skomigov suha pantomima
na gostih ulicah molčeče drema,
a s tihostjo odbija se od šlema
in v krike enajstercev se odrima.*

*Bo gologrla pesem kot intima
duha navdihnila nebo, da cima
zgosti koren, ki narod ga še nima?*

*Pramen glasilk je trši kakor žima;
z ognjenim domoljubjem, mimo dima,
prihodnji rod bo vžigala maksima.*

***

*Pomlad postilja zadnji dom vojaka.
Poletno sonce, z modrega oltarja,
s pogrebci se pomika mimo Barja,
v počasni hoji zlepljenega zraka.*

*Svoboda žanje mir in srepo kraka
v udarce krampa veščega grobarja,
vpijoč poveljniku, naj odgovarja
za mlado smrt človeka in rojaka.*

*Bo spet tako, da v zraku skrita spaka
pravico ustoliči v moč denarja,
vedoč, da se resnice krotka zarja*

*zaman obeša na vrvi zvonarja?
Kako strašno je dolga pot iz mraka –
jo slepa vojska sploh kdaj odkoraka!?*

***

*S streh hiš prek cest usmerjajo cevi
na moja okna, polna rožmarina,
ki božajoč miluje ga modrina
in sonce mu z ljubeznijo preti.*

*Natančnim daljnogledom, med sledmi
evforičnih strasti, še pajčevina
ne uide z rose, kaj šele kocina,
ki z znamenja na licu mi štrli.*

*Ne bojte se! Ta hip moj glas molči.
Jeziku se je posušila slina,
a molk ubija huje kot kovina ...*

*Skoz lipov drevored se limuzina
s trinogi Zemlje pelje med ljudi ...
Še sonce v junij skremženo miži.*

***

*Klobuk je nosil in na sloke rame
nalagal leta revščine in bede;
kasneje kot dobrotnik, z lastne sklede,
nahranil lačne in v slovenske hrame*

*sejal nov slog politične reklame.
Kakor pastirček razkropljene črede
učil je rajo žlahtne abecede
srca, ki se ob prvi iskri vname.*

*Kdo se je bal, da mu pastir prevzame
krono in žezlo--- in gradič zasede ...?
V povešeno vprašanje vonj ciklame*

*na grob osipa žarko slutnjo drame.
Ris zgodovine stražijo ujede –
grozeči molk spodriva ost Besede.*

***

*Sok žil so posesali v steklovino
in mi postregli s kuhano klobaso,
da transformirana v tekočo maso
znova zapolni lačno celičnino.*

*Prost dan so mi odmerili za dnino;
(potreben mi je, da sveta melaso
sred polj ujamem na sonetno laso
in s sebe sperem ulično sparino).*

*A revež On, ki s krvjo poetese
pred vrati smrti svojo glavo reši ...
Kri Jupitra mu glas srca pospeši,*

*bič muz ga švrkne: »Pleši, ljubček, pleši ...«
Še molil bo za senčni mir ciprese,
da z vej življenja mu moj ogenj strese.*

Marjanca Kočever **POZLAČENE SVETLOBE**

črni petelini
iz Garcievih knjig
z rdečimi rožami
in v kožo
ugriznjenimi kljuni
skeleče gostijo
to noč
da jagnje na oltarju
poje psalme
svitu
ki žari iz tenkega reza
zimskega neba

bog
pije darovanjsko kri

mi pa sklonjeni molčimo
pod kapucami
iz nevidnega strahu
in razimo v samost
ostre rane
srčevih trnrož

***

kdo mi bo
odpoljubil
žgaline s kože
ki je pogorevala
ko sem ležala
gola na skali
ki jo zame
straži oče
že tisočletja

a tisti dan
je voda narasla
in poplavila harpune
da so se mi
koščene ribe
zaletavale v hrbtenico

sonce je zgrešilo obzorje
in ščip je bil v zenitu
točno opoldne
ravno ob uri
ko ne bi bila smela
slaviti obredij
deževnega moža

zato je pričel
snežiti name

o pieta
kako je žgalo
stekleno ivje
v mojo skrčeno goloto

oče
oče
lama sabaktani

***

v čarobnem risu svetišča
v mimikrijah ikon
zmeraj iste prabesede
relikvije
v poševni svetlobi
drsjijo pod trepalnice
vekov
kjer zaspijo
do jutrišnje
pozlačene svetlobe
ko spet zablestijo
v ustih izbranih
prerokov
kot asonanca
belih jagnjet
čez nebo

da se zabolijo v telo
kot stekleni žebli
v vitek ebenov les

***

v mrzlih sanjah
se krog mene ovijajo
kačasti samsonovi lasje
silijo mi v oči
se vraščajo v mednožje

kot ledene sveče
se na konceh talijo
v bele kaplje

mesečev kavelj
pade vame
kot mesen srp

do jutra pojeva

do čistega
kristalnega drgeta

S. m.

*z ognjem v stopalih
nanašam sneg na tvoj prag
da bi ga mogel prestopiti
kupido
iz dolgih deževnih dob
in zmrzlega sonca
in bi imela snežne otroke*

za neki drugi svet

*med barkami in iglji
kjer bi se sonce v koprenah
ovijalo krog najinih
premraženih bokov
da bi se parala svila
na hrbtih razigranih jagnjet
in bi se vrisk jader
razlegal vse do
nekega drugega neba
z dimastim svodom
in rdečimi jantarnimi oblaki
še od takrat
ko je gorelo zemljino srce
med oceani severa
in snegovi juga*

*tam se bova naselila
kupido
tam mi boš poljubljal
premrzla ramena
in ožgane latice mojih ustnic
tam mi boš natakal vode
v arteške vodnjake mojih prsi
in skupaj bova poživala
njena bistra potekanja
po tvoji in moji koži
vse do prozornih zvezd*

*ko se bodo usule z neba
se bova vrnila
za ta ledeni prag
in ostala tam
vse dokler ga ne bo stalil
žareči pranagon tvojih peruti
in mi boš v srce zabodel
ostri zven kopja
iz ošiljenega ledu*

j. š.

*ne morem doreči smrti
le najini imeni
vžgem v križ
z razžarjenim bodalom*

*ledena voda
kaplja v sredico prsi*

*ko zmoreva dotik
oslepiva besede
in vosek najinih teles
toplo kaplja po nama*

*v vsaki kaplji
široko zlato okno
in zapahnen vhod*

ARS POETICA

I.

Biti nezmotljivi lokostrelec Biti.

II.

*Iz neskončne razdalje prestreliti jabolko resnice
na lastni glavi.*

III.

*In če jabolko pade in če ostaneš živ,
potem sta tvoj pogum in tvoja točnost v ravnotežju
z večnostjo.*

SLOVAR LJUBEZNI

Slovar ljubezni je najino najljubše čtivo.

*V njem so zapisane skrivnostne besede,
ki si jih šepetava z očmi.*

V njem je najin molk.

*Nihče, razen naju, ga ne more brati.
Nihče, razen naju, ga ne more videti.*

*To knjigo lahko odpre
le tvoj pogled.*

PREOBRAT

... prišli bodo strašni delavci;
začeli bodo na obzorjih, kjer se je on zrušil!
A. Rimbaud, Pismo vidca

*Kar ni uspelo mojstrom,
bodo dosegli vajenci.*

*S svojo nevednostjo,
s svojim nevarnim pogumom
bodo stopili korak dlje
in spremenili red sveta.*

OVER-DOSE

Na zaprašenih podstrešjih ležijo pravkar dokončane slike. Vse stene so zapolnjene, vsak kotiček je zaseden; ljudje ne vedo več, kam z vsemi temi novostmi. Svet je prenasičen. Umetniki se selijo na Mars. In nihče ni nad ničemer več navdušen. Bliža se zadnji stadij, ko bo vsem od preobilja razneslo trebuhe ali se ustavilo srce od prevelikega odmerka. Že gorijo knjižnice, ognjeni zublji požirajo številne galerije in muzeje, da bi vse doletela velika izguba in bi se zopet znalo ceniti tisto malo, kar bo ostalo. Ah, ubogi bralec! na tebi je to strašno breme, da prenašaš na tone strani, ki so brez kakršnekoli teže.

ŽENSKA-PAJEK

*Rešen iz tvoje smrtonosne mreže
spet lahko letam kot čebela
s cveta na cvet.*

*Pridno bom nabiral med svobode
in ga hranil za hude čase,
ko me vklene zima.*

*Da me ne bi nikoli več doletelo
to strašno suženjstvo.*

*Ker sem ostajal v ječi pri odprtih vratih
zaradi lepote svoje ječarke.*

*Z očmi me vklepa v verige sanj
in njen pogled je ključ,
ki odpira moje srce.*

*Včasih me še premami prijetna bolečina
samopomilovanja in za hip vztrajam
v tej prostovoljni slepoti.*

*Toda zdaj sem ostal praznih rok
in ti si ob svoj plen, kar me navdaja s sočutjem
za oba, in tako sva morda le v tem bridkem gladovanju
vredna ljubezni, ki je ne bova nikoli zaužila.*

GOVORNA REŽA

*Steklene stene gradiva okoli sebe,
ki jih ne razbije noben kamen,
a že najtišji šum iz mojega
ali tvojega srca.
Povezuje naju le ozka reža,
skozi katero poteka najin pogovor,
od strahu skrčen na besedi "da" in "ne".
Kako naj kdo spregovori tako veliko besedo,
kot je Ljubezen, skozi to tesno odprtino?
Da še naprej ostajava tiho,
to je najboljše, kar lahko storiva.
A ko bova znala drug drugemu brati
z ustnic, se bodo stene zdrobile
od neslišnih vibracij.*

IZGNANSTVO

*Nobenega kristala, nobenega bisera več
ne rodijo moje oči. Ognjeni jok
je izsušil temno dušo
in zdaj je postala puščava,
na katero se moram privaditi.
Dolge so bile noči, ko sem zaman
iskal zavetja pod golim nebom
in sključen sledil vetru v pustinjo,
da bi odkril nevidno oazo. Jezik
je presahnil blizu izvira in usta
so ostala žejna resnice.
Zdaj pišem s krvjo to knjigo iz peska,
zato, ker naju je porezalo steklo
mojega molka.*

Dana Gregorčič VALOVANJA

*nebo se v dežju
stika z zemljo, žuželka
se skriva na šipi*

***

*žarek boleče
odskoči na kristalu
ledu, osvaja*

***

*tančica snežink
oblači staro drevo
v dekliške sanje*

***

*bela preproga
na vzpetini, na njej
nove stopinje*

***

*valujoče vresje
ziba skozi vse čase
tiho spokojnost*

***

*odteka reka
ostaja bitje čiste
beline, labod*

Rezka Povše **ORFEJ IN EVRIDIKA**

P. in P. Mlakar

*Ob grobu, kjer ihte drevesa,
je meglica zablestela.
Arabeska, vetrnica bela,
kot metuljev pomladnih zavesa
je v mraku zalebdela.*

*Srebrni sijaj tli.
Sije v prostor brezčasne smrti,
kjer grob za grobom se vrsti
in dekla smrt
razgrinja v božji vrt
svoj večni prt.*

*Ali nad grobom meglica
je iz niti svilnatih tenčica,
si z njo vila briše lica?
Je raztopljena bleščica
lune sij,
ki v Krki ogleduje lica?*

*Luč prosojna ni meglica,
ne oblakov splet ovčica,
ni vila z zvezdnimi očmi.
Le Orfej, trpeči angel,
kot bled oltarni prt
v nevidno luč zazrt,
v zeleni grob strmi.*

*Minuli čas se utrinja.
V srcu Orfeja oživi
in raztaplja mrtve sanje
v baletne dni,
kjer ritem valovi
in v njem Evridika živi.*

*Roki, razprostrti v ples,
se raztali v zvenečo liro,
gibke noge se vrtijo,
v plesu večnosti blestijo.*

*Evridika mu sledi.
Srnin skok
je smehljaj njenih nog,
ki kot metulji
poletavajo okrog.
V višini ujete let,
posut z bliski plamenečih rok,
lovi neba sinjino
in zalebdi,
zakoprni
v nebesni svod,
kjer se ji čudi Bog.*

Jože Sevljak UJETOST

Poševno padajo žarki; na mizi, prekriti s polivinilastim prtom, se pasejo muhe.

Oddrsa do lijaka, iz čajne skodelice vzame vrečko, jo odvrže v smeti, odpre pipo, skodelico podstavi pod vodni curek, jo nekajkrat zavrti, da jo oblije voda, nato jo s krpo obriše in postavi v odcejalnik.

Opiraje se na stole se prebije do mize in sede. Roke položi predse, skrbno jih prekriža in gleda po stenah, kjer visijo slike. Poročna fotografija z Angelco, Lojzka v vrtcu, železniško priznanje, ribiška diploma. Čisto desno, skoraj ob oknu, visi železničarska ura z dolgo srebrno verižico.

“Moja zvesta ljubica,” se trpko nasmehne.

Zunaj se razliva svetel dan, mesto hrumi s svojim značilnim zvenom, na igrišču pod bloki kričijo otroci, tu nad vrati pa enakomerno tiktaka stenska ura. Že leta in leta enako. Vdano, spokojno.

Pri vratih pozvoni. Kot bi kdo vrgel kamen v mirno gladino, zavalo-vijo nevidni krogi, ki ga vsega preplavijo.

“Gospod Boštjan,” kliče glas z druge strani vrat. “Kosilo.”

Dvigne se, s štedilnika potegne kanglice in gre k vratom.

Znova pozvoni, tokrat že malce nestrpno.

Boštjan odpre vrata in stopi na hodnik.

“Sem že mislil, da vas ni,” se opravičuje prinašalec, ko pritiska na zvonec.

“Bog daj! Saj veste, nisem več tako hiter. Noge me bolijo, vse več časa rabim za to pot,” se opravičuje, ko zamenjujeta kangli.

“Plačali tudi še niste. Petnajstega smo bili že predvčerajšnjim ...”

“Ne zmorem vsega naenkrat. Preveč je položnic ...”

“Jaz ne morem nič pomagati. Na socialni so mi rekli, naj vas opozorim.”

Boštjan stoji ves v zadregi. Ziblje kangli in ne ve, bi šel noter in zaprl vrata ali naj stoji tu zunaj in še kaj reče.

“Vse je tako drago,” končno iztisne iz sebe in z nogo podrsa po tleh.

“Kaj pa hčerka, vam nič ne pomaga?”

“V Avstraliji je, sploh ne vem, če je še živa!”

“Pa dober tek,” se končno spomni prinašalec in se požene po stopnicah. Vesel, da se je rešil mučnega pogovora.

Vrne se spet v stanovanje, zapre vrata, iz omare vzame krožnik, nalije si juho, posodo z mesom in krompirjem postavi na kuhalnik, odreže še kos kruha in začne jesti. Jušne kapljice se mu obešajo na brke, da se z dlanjo kar naprej briše.

Čez strehe se poženejo golobi in posedejo po dimnikih.

Po juhi si postreže še s krompirjem in mesom, z vilicami nabada peresa solate in jih nosi v usta.

Ko konča s kosilom, še kar obsedi za mizo, nekajkrat se mu rigne, potem počasi vstane in leže na posteljo. Posodo, si pravi, bo pomil kasneje, zdajle je potreben počitka. Radijska poročila so se že zdavnaj končala, napovedovalec pravkar razlaga, kaj se je zgodilo na današnji dan.

Zapre oči in se ves potopi v ta svoj svet, uokvirjen s sobico, z oknom, ki gleda v park, s strehami sosednjih hiš in puhastimi oblaki nad njimi. Po smrti žene Angelce se mu zdi, da se je še bolj skrčil,

postal še manjši in neznatnejši.

“Boštjan, kako boš živel brez mene?” ga je nekoč vprašala, ko ga je bolnega preoblačila v postelji. “Lojzka je predaleč, Avstralija jo je vzela, Bog ve, če jo bova še kdaj videla!”

Globoko zavzdihne, ko se spomni tega pogovora. Poltiho si reče: “Težko, Angelca, zelo težko. Nisem si mislil, da je starost tako težka. In samota tako ubijajoča!”

Pred blokom zacvilijo zavore, otroški vrišč doseže vrelišče, na radiu se začne oddaja o džezu.

Jezno obrne gumb in se prevrne na bok.

Prihaja blagodejni spanec, izginjajo ostri robovi in misel se kakor mačja preja spreminja v puhasto blazino, v mehko in toplo oazo poza-be.

Ko se zbudi, začuti, da ima oči odprte, ne vidi pa nič. Vsenaokoli leži globoka tema. Hoče se obrniti, prižgati luč, pa se ne more niti premakniti.

“Bog,” ga preblisne skozi možgane, “kaj pa je zdaj to?”

Jezik v ustih se mu vali kakor kepa mesa.

“Kap!”

Iz oči se mu odtrga solza in spolzi za vrat.

Jutro riše v oknu belo ploskev. Iz polmraka se luščijo predmeti in znova dobivajo svojo obliko, zaradi položaja glave ne more vseh videti. Ujet v svoje negibno telo tiho ždi. In čaka rešitve.

Dopoldne se obupno vleče. Oropano majhnih, drobnih korakov, neštevilnih opravil, ki drugače ne štejejo, je še veliko daljše kot sicer.

Zvonec nad vrati zazvoni, Boštjan se napne, pa ga jezik ne uboga, zato samo zagolči.

“Gospod Boštjan,” zakliče tisti zunaj, “kosilo!”

Nekaj časa je vse tiho, potem se znova oglasi zvonec. Odpro se sosednja vrata.

“Gospa, ste kaj videli gospoda Boštjana? Ob tem času je ponavadi doma.”

“Ne, nisem ga videla. Že nekaj dni.”

“Včeraj je bil,” vztraja prišlek.

“Ne da bi vedela. Veste, se nič ne obiskujemo. Je bolj za sebe, mi pa tudi.”

Vrata sosednjega stanovanja se spet zapro.

Boštjan se napenja, rad bi dal od sebe kakšen znak, rad bi zakričal, rad bi ljudem tam zunaj sporočil, da je potreben pomoči, pa je vse skupaj podobno tihemu renčanju.

“To je konec,” zareže v možgane in nova solza kane na blazino.

Koraki pred vrati se sprehodijo sem in tja, se nenadoma ustavijo, da zamolklo zadoni, potem se odpravijo proti stopnicam.

Boštjan znova zbira moč, pa glasu ni.

Nebo preleti helikopter, golobi so znova v zraku.

V sosednjem stanovanju zažvenketa posoda. Krožniki zazvenijo, ko se jih dotakne zajemalka.

“Ne srebaj!” jo ošteva.

“Ko pa je tako dobra, mami!”

“Se ne spodobi, veš. Vesti se moraš kot dama!”

“Eh, mami, saj me nihče ne vidi. Saj smo doma!”

“Vseeno. To ni lepo. Poslušaj, po kosilu boš šla na trg po banane. Pripravili bova sadno kupo, oči jo ima tako rad.”

“Mami, kdaj bom pa vadila klavir?”

“Ah, ta tvoj klavir! Vedno se zgovarjaš nanj, kadar te kaj prosim.”

“Mami, bom šla pa potem, ko bom končala z vajami.”

Odpro se neka vrata, potem se zasliši klavir.

Boštjan še vedno leži na boku, iz ust mu teče slina in vlaži belo rjuho. Po nogah ga začne hladiti, kot da bi ga kdo polil z mrzlo vodo.

Misli mu panično preskakujejo.

“Bog, pomokril sem se, pa sploh čutil nisem. Prihaja konec ...”

Telo se napne kot lok, se strese in obmiruje.

*

“Hudiča, Boštjan se kangel sploh dotaknil ni, vse je tako, kot sem odložil včeraj,” se čudi raznašalec.

Obesi se na zvonec. Zvoni dolgo in vprašujoče, za trenutek preneha in prisluškuje, če se bo za vrati kaj zganilo, potem reče:

“Gospod Boštjan, Gospod Boštjan, odprite!”

Odpirajo se vrata bližnjih stanovanj, ven prihajajo stanovalci, se čudijo, sprašujejo drug drugega, kaj se je zgodilo.

Iz žepa potegne prenosni telefon, odtipka številke in ga prisloni k ušesu.

“Gospod, ne vem, kaj naj storim. Pred Boštjanovim stanovanjem stojim, ta je ja, ki še ni plačal, kangla s kosilom je še nedotaknjena, stanovanje je zaklenjeno in nihče se ne oglasi. Ja, včeraj sem mu ga dostavil. Ne, ni ga sprejel, pustil sem mu ga kar pred vrati. Gasilce pa policijo? Prav, bom počakal.”

Čez deset minut pridejo. Z vrtnim strojem in službenim psom. Pred blokom se na avtomobilu vrti modra luč.

Prevrtajo cilindrični vložek in vrata na silo odpro. Na postelji leži Boštjan, še vedno tako, kot je legel prejšnji dan. Pes se povzpne na posteljo in žalostno zacvili.

Pokličejo rešilca in zdravnika, tipajo mu vratno žilo, odpirajo okna in se sklanjajo nad njim. Bog, koliko časa pa že leži tako, se sprašujejo.

Ko pride zdravnik, ga naložijo na nosila in stečejo z njim po hodniku. Zunaj sirena pretresljivo zavija.

“Stanovanje je treba zapečatiti,” naroča policist svojemu kolegu in si nekaj zapisuje v notes.

Zunaj golobí otresajo krila, kot da jih zebe.

ZADNJA NUMERA

Prijetno ščemi sonce na polzaprtih vekah. Iz gozdička pod hišo vleče jug in hladi čelo.

“Boš malo čaja?” zakliče Neža iz veže in pridrsa na prag.

“Pa bi ga res,” zagrka Florijan in se opre na palico. Sedi na klopi, noge steguje predse, pokrčene so mu čisto zaspale, zravnavna si upognjen hrbet, saj ga od sedenja že vse boli.

Poldne zvoni. Tovarniška kladiva tolčejo zamolklo, da odmeva po dolini. Na pokopališče prihajajo ljudje, vstopajo v mrliško vežico, potem se razmeščajo naokoli in se pogovarjajo.

“Zdaj pa gre France. Na svoj zadnji šiht,” doda Florijan, ko mu prinese čaj.

“Ja,” zategne Neža. Sede na prag in si objame kolena. “Zdaj pa gre.”

Florijan gleda v nebo, v sled, ki jo pušča letalo. V bele kodrčke, ki ostajajo za njim. Gleda jato vran, ki preletavajo nad gozdom, in piha v skodelico.

“Dovolj se je namučil,” reče čez čas in srkne.

“Nič mu ni bilo prizaneseno. Kot tebi ne!”

“Ej, kje so že tista leta, ko sva skupaj rila v tale hrib!”

“Kot dva krta,” se nasmehne ona. “Domov si prihajal blaten, da sem komaj sprala s tebe vso umazanijo.”

“Seveda, saj še kopalnic nismo imeli. Kar tak sem šel domov. Še dobro, da nisem imel daleč.”

Srebata čaj in molčita.

“Si vzel tablete?” ga spomni.

“Sem. Sicer sem pa že vsega sit. Pljuč mi ne pozdravijo, tega hudičevega kamna tudi ne razmehčajo. Vse skupaj bom opustil.”

Dviga se, lonček postavlja na klop, palico namerja v hrib.

“Kam greš?” se zazre vanj.

“Saj veš. H komaratom.”

“Ne nori! Strmina te bo zadušila.”

“Moram se pogovoriti. Moram.”

Ona odkimava. Mrmra nekaj v brado o norosti, z levo roko si popravlja lase.

“Trmast pa si, Florijan, trmast!”

“Drugače ne bi zdržal, Neža, saj dobro veš.”

“Kaj le govorim! Škoda vsake besede.”

Florijan počasi leze navkreber. S palico tipa po goščavju, se oprijemlje vej, dokler ne potone med visoko resje, kjer ga preplavi duh po trohnobi. Nad njim se pno mladi borovci, ga pikajo po licih. Šoje se divje oglašajo, ko se privleče do stezice. Oprime se trhlega debela in sede tesno k jami.

Sonce sveti navpik. Dolina hrumi, on pa se uleže vznak. Ves se pritaji in vleče na ušesa. Iz zračnika prihajajo vzdihni gore, sliši se kapljanje vode v spodnjih rovih.

“Fantje, ste že vsi tu?”

“Vsi,” se oglašajo. “Samo tebe čakamo.”

“Prišel sem,” reče in si z roko zakrije oči pred soncem.

“Florijan, se spomniš, kako smo praznovali tvoj rojstni dan? Kar v jami! Poba smo poslali po izvoznem rovu po štefan rdečega. Ej, to je bilo veselje!”

“Delovodja nas je pa čudno gledal, ko smo se prizibali iz jame. Ti, Miha, si jo najbolj pogruntal, ko si trdil, da je to zaradi plina. ‘Saj tu ni nobenih plinov’, je delovodja zmajeval z glavo in ni vedel, pri čem je.”

Obmolknejo. Florijan utrga bilko in jo začne žvečiti.

“Maks, ga še kaj pošiljaš po augenmas?”

“Koga?”

“Poba vendar. O, kako smo se smejali, ko se je vrnil in se opravičeval, da ga ni našel!”

“Ja, ja, lušno je bilo!” pritrjujejo. “Težko pa tudi. Zlasti takrat, ko smo se po trebuhu plazili z nečkami pred seboj.”

“Niso bili heci, res ne!”

“Še posebej ne takrat, ko te je zasulo in smo z golimi rokami odmetavali zrušek.”

“Ja, za las je šlo. Sem že mislil, da je po meni ... Medjuš, fantje, dolgčas mi je po vas. Če se ne bi mogel pogovarjati z vami, bi blaznel.”

“Tudi mi te pogrešamo!”

“Vedno težje prihajam. Ta svinčena skala me vleče k tlom.”

“Vemo, kako je. Vsi smo bili na tem.”

V dolini se oglasijo žalni zvonovi. Iz vežice začno nositi vence, pripeljejo krsto, godba zaigra in žalostni sprevod krene.

“France, adijo!” požira solze. “Zdaj manjka samo še moja numera. Saj pridem, kmalu pridem!”

Zapre oči in zahlipa.

“Florijan! Florijan!” ga kličejo od hiše.

Začudeno se ozrejo ptice vanj, ko se klobuk skotali v travo.

Anica Zidar **POGOVOR Z DUŠAMI**

Ko se sonce spusti na drugo stran neba, se Johana odpravi na pot, na pokopališče. Vsak dan jo prehodi z drobno cvetko v rokah ali s šopkom poljskega cvetja, včasih samo s smrekovo vejico. Kljub osmim križem stopa živahno; kar nekaj let je že vdova, vendar še ni odložila vdovske črnine; le ruto ima ponavadi svileni, rožnato, kar daje obrazu prikupen izraz. Med hojo včasih spregovori s tresočim glasom, kot bi se pripravljala, kaj bo pošepetala ob moževem grobu.

Počasi odrine težka, vsa rjasta pokopališka vrata; presunljivo zavilijo. Obstane ob grobu; preprosta gomila z majhno črno marmorno ploščo in napis na njej ... **Za nas nisi umrl.** Glasno se usekne, šepne. “Pa sem spet tu!” Šopek vtakne v vazo, razrahlja prst na grobu, obraz se ji zgrbi, solze poskuša potisniti nazaj pod veke. Njegove smrti ne more preboleti; saj se je vrgla v delo, a v sebi še molče krvavi.

Čisto narahlo premika ustnice, šepetaje mu pripoveduje: “Doma nič novega; vse še postorim, čeprav štorkljam bolj počasi. Otroci prihajajo, najraje ob nedeljah; vnučki so prave lučke, a vsem se tako salamensko mudí. Zdi se mi, da se ne znajo več pogovarjati; govorijo drug mimo drugega. Večkrat se me polasti tako čudna žalost, da se mi zdi še sonce krmežljivo. Takrat se potepam nazaj v minule dni; kot bi nekaj prihajalo iz zemlje, dotakne se me, spet sem bolj pri sebi; delo me pozdravi. Nič ne skrbi; nisem še tako slaba, da bi mislila na grob. Preveč sva se nadelala, da bi ta najin svet ostal čisto prazen. Usodi tako ne ubežiš. Bo že prišel čas, ko bom prišla za teboj ... Pa saj sem ti že včeraj govorila o tem.”

Vzravna se; v nekoliko ugreznjenih starčevskih očeh je nova svetloba, kot bi duša, vsa prečiščena in pomlajena, silila vanje. Podaja se naprej med grobove. Pri nekaterih le nekaj zamomlja kot v pozdrav, pri drugih postoji več časa. Ustavi se pri grobu, ves je v belem marmorju, na njem kipec goloba z razprtimi krili in napis: **Franek, nisi še dobro zletel, pa si omahnil.**

Johana spet pošepeta sama s seboj: “Vsak človek ima svoje življenje, vsak grob svojo zgodbo. Tvoja zgodba, Franek, je kratka, a pretresljiva. Mami Minka je bila reva. Ko te je nosila, je doživljala pekel. Komaj šestnajst jih je imela. Njen oče pa tak surovež; vsak dan jo je tolkel z udarci, z besedami; da je to sramota, ki vpije do neba. Rekel ji je capajdra. Od joka je imela vse zabuhle oči. Kljub udarcem ni povedala, kdo je tvoj oče. Kako bledikava stvarca je bila; kar pri srcu me je stiskalo; staremu sem povedala nekaj krepkih; nadrl

me je, skoraj bi me butnil. Da nima pankrt kaj iskati pod njegovo streho; tako je kričal, bil je ves hripav. Veš, to je bilo kmalu po vojni; takrat je bil nezakonski otrok še greh, danes pa je vsakdanja podoba. Svet, kam drviš? Kako mično bitjece si bil! Divje si se poganjal v rast. Zdravo otroče. Z vsem srcem je skrbela zate; s tabrihi te je preživljala. Stari oče pa je bil zate slep in gluhi; ni te trpel v bližini; pa tudi ti si si zakril oči, če si ga nenadoma zagledal. Najraje si se igral ob potoku pod hišo. Ob močni pomladanski povodnji, pol vasi je bilo pod vodo, si izginil. Skrivnostno izginil. Ko so vode uplahnile, so te našli utopljenega, zamotanega med vrbovje. Šušljalo se je, da je imel stari oče prste vmes. Ti si skrivnost odnesel s seboj. Ampak vsaka palica ima dva konca. Tisti drugi konec ga je mahnil: podivjan bik ga je pomendral do smrti. Narava že ve, kaj dela, Bog pa tudi. Kakšna zverina se lahko skriva v človeku! Mami je odšla iz vasi; družino ima, pogosto se vrača sem, s teboj v grobu je tudi njena mladost. Nikoli nisi brez belega cvetja.”

Globoko vzdihne, napravi nekaj korakov, pa spet obstane ob grobu; zanemarjen je, na marmorju pa zlate črke: **Prezgodaj sta odšla.** Johana se namršči, nekoliko se skloni, kot da se misli zaplesti v pogovor z dušama rajnkih. Zamrmra nekaj jeznih, nerazumljivih besed, potlej pa zašepeta: “Tale napis je ena sama laž. Vsi so komaj čakali, da bi se spravil pod rušo. Matevž, ti si spoznal, da je vojna hudič.” Zamži in že se iz spomina izmota spotegnjena, upognjena postava z dolgimi grivastimi lasmi.

“Iz prve vojne si se vrnil z leseno nogo. To te je spravilo čisto na tla; kmečkega dela nisi več zmogel; posedal si pod orehom, vlekel frajtonarico, pel in pil. Šaril si po hiši in iskal pijačo. Domačim si bil vse bolj odveč; viseli so na tebi s sovražnimi očmi; ljubezen je plahnela. Večkrat si snel leseno nogo, zabrisal si jo za domačimi, zlasti za ženo. Za drugim je vrgla oči. Kako si kričal včasih, da je ponorela žrebica, kuzla, da ju bo že hudič potipal. S tistim lesenim štorom, kot si rekel protezi, si pod orehom grebel v tla; da iščeš zaklad, si se izgovarjal, resnica pa je bila drugje: nepotešeno hrepenenje po drugačnem življenju. Navadil si psa, da ti je vračal leseno nogo. Med kletvicami si jo spet nataknil na štreclj. Na drugo pa si natikal pošvedran škrapet. Da je zate življenje le neskončna noč; svetli utrinki so le, če se ga nacediš, pa ti skrivajo tisto nebeško kapljico. Rad bi živel, živel drugačno življenje. Prekleta vojna!”

Usihal si; kmetija je šla vse bolj rakovo pot; otroci so cepali od doma, prav bežali so, mati je segala po zelenki. Polde, najmlajši, je hotel ustaviti to drsenje; pa je spet udarilo. Vojna. Sina je potegnila hosta; oče Matevž je iz skrivališča privlekel staro flinto. Nanjo je naletela italijanska patrolja. Še sedaj imam pred očmi tisti večer, po dolini je že razsul rdečkasto zarjo ... Pod orehom so te ubili, hišo pa zažgali. Mati je iz plamenov vlačila vse, česar še ni pogoltnilo ognjeno morje; pa jo je oplazil goreč tram; kot živa bakla je planila ven, skočila je v vodnjak. Ubila se je; pa tudi duša se ji je menda zdrobila v drobce; ne najde miru.”

Utihne, kot bi se zbal, da bi jo Matevž slišal. Misli pa se gnetejo po njej ... Okoli tega se spleta čudna zgodba: v temnih nočeh je pri vodnjaku prav skrivnostno. Šumenje nevidnih kril, grozeče škripanje, vmes razžarjeni drobci čudne zelenkaste svetlobe, ki se kačasto zvijajo, čez hip pa se pokaže nekaj zamegljenega kot človeška postava; vmes kriki nočnih ptic, močan sunek vetra, vse izgine. Tako se

besediči po vasi. Johana tega še ni videla, saj z mrakom zapahne vrata doma. Teme ne mara.

Ob pogledu na grob jo stisne ostra misel: saj ni čudno, kako naj najde pokoj; grob je zanemarjen; populi nekaj nadležnega plevela. Misli v njej se spet prerivajo, vse bolj črne so: za vse svete pa ... Kakšna baharija! Grob je zasut s cvetjem; kako čudna je človeška natura! Svet je poln nasprotij, brez čustev, premalo je ljubezni, vse preveč pa je Judežev.

Počasi spet meri pot med grobovi; posebna svetloba poživi njen pogled, ko se ustavi ob grobu z napisom ... **Čast nam je bilo živeti s teboj, mama Tilka.**

Šepetanje se ji spet obesi na ustnice: "Lahko so ponosni, saj si imela sonce v sebi, pa kakšno moč, vraščena si bila v zemljo. Ko je moža pokopal traktor in si ostala sama s petimi dekleti, si se še bolj zagrizla v delo. Zmajevali so z glavo, da ne bo šlo, da te bo pobralo. Pa se je obrnilo na boljše; imela si zdravo kmečko pamet. Po vsej dolini so poznali tvoje besede: "Od zemlje lahko živite, če jo spoštujete, če jo imate radi." To si vcepljala v hčere; besede so se ukoreninile v njih, zemlja jih je priklenila nase, nobena ni odšla iz grape, poročile so se na kmetije. Tilka, tvoj grob je kot živ vrtiček. Vse leto je na njem po pet cvetov. Svečka skoraj nikoli ne ugasne. Še pozimi je gaz do tvojega groba. Veš, te navezanosti do zemlje je vse manj. Kar stisne te pri srcu. Ampak čas je tak, bolan. Včasih so bile med človekom in zemljo tesne vezi, danes pa ... kot bi pljuvali nanjo. Pa ne maram črnih misli. Kar grem, saj bom jutri spet prišla."

Napravi nekaj korakov, hoče oditi, a se v hipu premisli; pritegne jo svojevrstna igra zadnjih sončnih žarkov, ki se poigravajo na zlatih črkah sosednjega gorba za napisom na plošči ... **Ni besed za naše bolečine.**

Pomežikne, potem pa široko razpre oči, kot bi pred seboj zagledala umrlega. Prizanesljivo se nasmehne, tako se že vnaprej opravičuje za vse, kar bo zljila iz sebe. Misli spet zašumijo po njej: "Bil si ptiček, bil; obraz nebeško lep, duša črna in kosmata, jezik pa ves meden. Hudo kri si imel, pa tudi precej hudobije je bilo v tebi, menda si pogoltnil satanovo kocino, pa ne samo ene. Nobena kikla ni bila varna pred teboj. Kot šofer si služil čedne in lepe denarce. Seveda pa ga nisi imel nikoli dovolj; čudna je bila tista tvoja kvartopirska družčina. Bajes si tudi s tujino imel neke mišmaše. Mamila. Stenica smo ti rekli; goljufal si, pa tudi kaj sunil. Dolgovi so ti zrasli čez glavo. Čudni možje so začeli hoditi okoli tvojega doma; hrusti v usnjenih oblekah, s temnimi očali. Ujel si se, ptiček. Našli so te nekje na meji, s strelom v prsiah. O tovornjaku ne duha ne sluha, iz garaže pa je izginil tudi mercedes. Zgubljena duša. Pa kaj čvekam? Zaneslo me je. O mrtvih le dobro. Misli mi spet bezljajo kot današnji čas."

"Johana, s kom se pa pogovarjaš?" se začudi soseda, ko se ji približa, a je Johana ne opazi.

"I, s kom? Z dušami. Ni prijetno, če si preveč sam."

Obrne se in se zgubi med grobovi. Pri moževem za hipec obstane. Nekaj zamomlja, potem pa se ji prikrađe na ustnice: "Saj rečem, vsak ima svoje življenje, svojo zgodbo. Jutri spet pridem. Veš, take stvari so zdaj po svetu, da ti kar mraz leze po hrbtu. Mraz pa je pogosto tudi v duši. Tesnoba, to je hudič. Tolče ti v prsiah. Ljudje pa, saj se ne poznamo več. Dobro, da imam spomine. Veš, ko petelin zapoje v prvem svitu svoj kikiriki, se nasmehnem; vedno si mu odgovoril; tako

si že z jutrom z menoj v mislih. Grem, za danes sem se nadelala. Plela sem, roke so zdelane, otrple od revme, z jezo jih razgibam.”

Zamahne z roko kot v pozdrav, obrne se in pospeši korak; že je pri vratih, spet tisto škripanje vrat, kot bi ji nekdo drgnil po duši. Na ustnice se ji obesi: “Eh, življenje! Življenje! Odtekaš. Prehitro. Kot bi v počenem piskru nosili vodo.” Sonce se dotakne gričev, zgrinjajo se sence. Svet kar nekako otrpne v negibnosti, le jata golobov še frfo-ta nad njo. Johana pa stopa s prijetnim občutkom, da ni več tako sama. Kar naklepetala se je z dušami.

Svetloba dneva pa se vse bolj duši v dolgih večernih sencah.

Tone Jakše **DOMOVINA**

Nekako megleno se spominjam dnevov, ki so sledili. Verjetno zato, ker so si bili pred vsakim odhodom v domovino vedno tako podobni. Mrzlične so bile že priprave. Avtomobil je bilo treba usposobiti za dolgo pot. Potem so bili tu še nakupi: stvari, ki so mi jih naročili, naj jih prinesem, pa še darilca za sorodnike in prijatelje. Človek je prihajal iz daljne dežele, z bogatega severa, in spodobilo se je kaj prinesiti, ko je prišel na obisk. Zlasti, ker je vedel, da se v domačih trgovinah tisti čas marsičesa ni dobilo. Še prave kave ne, kaj šele tehničnih predmetov, radiomagnetofonov, fotoaparátov ali česa podobnega.

Tokrat pa so me vznemirjali še Johanovi zapiski. Saj ni bilo časa, da bi jih pričel brati. Podnevi sem imel službo, po njej pa še druge obveznosti, ki so me zaposlile do zgodnjih jutranjih ur.

Mesto seveda ni delilo mojega vznemirjenja. Pozabilo je pomladansko utrujenost in se hitro prilagodilo poletnemu utripu. Šele okoli polnoči je polmrak pridušil modrozeleno razigranost ob številnih parkih in vodnih kanalih, zalivih in prelivih. Ljudje so se opiti razkošne svetlobe in toplote z ulic in obal zgrinjali na postaje podzemne železnice. Ta jih je po svojih razvejenih krakih razvozila v spalna predmestja. Kako domač mi je bil svoj čas hrup tistih kompozicij, ki so z veliko hitrostjo drvele skozi kamnite predore - cviljenje zavor na postaji, voznikov nerazločni glas, ki momlja njeno ime in najavlja naslednjo postajo.

Spominjam se prvih voženj, ko sem ves vznemirjen stal ob vratih in buljil v strop nad njimi. Tam je bila narisana shema podzemne železnice z vsemi postajališči. Ščasoma sem voznikov glas povezal z njimi in lahko sem se pomirjeno usedel. Zdaj sem že v polsnu vedel, kje smo. Oči sem odprl le takrat, ko je vlak planil iz predora in se preko železnega mostu zagnal v luknjo na drugi strani. Nikoli nisem hotel zamuditi tega prizora. Nebo in voda sta šinila mimo, zlato-modro bleščeča. Še preden pa sem utegnil ugotoviti, ali je ta svetloba naznanilo novega dne ali le sled starega, je misel že posrkal črni odmev podzemnega rova, v katerega je spet izginil vlak.

Ta proga pelje proti severozahodu Stockholma in je precej nova. Vsaka postaja ob njej je umetnina zase in nosi svoje sporočilo. Nekje proti koncu tega predora je podzemna postaja Tensta. Dušo ji je vdihnila nizozemska umetnica Helga Henschen. Severozahodni del švedskega glavnega mesta je bil tisti čas še posebej bogat s priseljenci z vseh koncev sveta. Ko je Helga zvedela, da delam v knjižnici poleg vhoda v podzemlje, me je prosila, naj predlagam kakšno besedilo v

slovenščini. Uporabila bi ga pri svoji zamisli o umetniški podobi postajališča, ki naj bi imela čim širši mednarodni značaj. Na listek sem ji napisal Prešernovo pesem, ki se mi je zdela za tako stvar najbolj primerna. Ko je bila postaja odprta za javnost, sem s perona na steni podzemne zagledal velik napis v slovenščini: »Žive naj vsi narodi...« Bil sem sila ponosen in žal mi je bilo, da mimoidoči ne razumejo, kaj jim govori. Takrat se mi še sanjalo ni, da bodo prav te besede nekoč postale besedilo slovenske narodne himne.

Pravimo, da nas je Slovencev malo, da smo med najmlajšimi narodi v Evropi, zapisani izumrtju. A ko sem takrat, v drugi polovici šestdesetih let, hodil po ulicah te severnoevropske prestolnice, se je nemalokrat zgodilo, da sem zaslišal slovensko govorico. Stal sem ob izložbenem oknu in preračunaval, koliko bi bil v našem denarju vreden razstavljeni predmet, pa se nenadoma zavem, da mi besede, ki prihajajo iz običajne sobotne gneče na ulici, zvenijo domače. Celo izrazito gorenjsko narečje sem zlahka prepoznal.

»Kaj pa tako zijaš. Saj še ne bova nič kupila,« je očitajoče dejal globok moški glas.

Ženski pa mu je odgovarjal: »Pa kaj. Še pogledati ne bi smela? Treba je vendar videti, kaj imajo in kakšne so cene.«

Hitro sem se obrnil, da bi ugotovil, od kod prihajata glasova, pa je bilo že prepozno. Množica ljudi se je valila mimo in iz nje ni bilo več slišati slovenskih besed.

Drugič spet sem se vzpenjal po stopnicah k uradu za posredovanje stanovanj, ki je bil v drugem nadstropju starejše stavbe v eni od najbolj prometnih mestnih ulic. Umaknil sem se dekletoma, ki sta se urno spuščali po stopnicah navzdol. Morali sta biti že blizu izhoda, ko je zadnja zasoplo zaklicala: »Kam tako letiš! Tista luknja naju bo že počakala.«

Zdrznil sem se. Saj govorita vendar slovensko! Hitro sem zdirjal za njima na ulico, a tam sem se zaman oziral, v katero smer sta izginili neznanki.

Potem je bil tu še Sandelius. V tej kavarnici sredi mesta je bilo moč včasih srečati Slovence. Ob kavi in čaju so se tam dobivali slovenski fantje, večinoma samski, in si izmenjavali izkušnje o tej severni deželi. Bilo je koristno izvedeti, kje se dobi boljše delo in boljši zaslužek, kje bivališče in kje hrano, ki je najbolj podobna domači. Ta je bila za južnjake poseben problem, saj so imeli Švedi takrat še čisto svoj okus. Že kruh je bil čudno sladkoben, da ne govorimo o drugih jedeh. Predvsem je bilo v njih malo dišav in začimb. Z leti se je marsikaj spremenilo. Najprej se je v trgovinah pojavil francoski kruh, potem so se razrasle kitajske restavracije, picerije in pripravljavnice hitre hrane na ameriški način. Tujcem je bilo s tem precej poenostavljeno, švedska izvirnost pa je skoraj povsem izginila.

Pozneje, ko smo se v Stockholmu toliko ustalili, da smo ustanovili slovensko društvo in si uredili svoje prostore, je bilo v njih mogoče kupiti tudi pravo kranjsko klobaso s kislim zeljem in žganci, zraven pa popiti še kozarec pravega slovenskega vina.

Jožico in Marka sem srečal čisto po naključju. Bil je eden tistih zimskih prazničnih dni, ko se tujec v velikem mestu takrat še povsem neznane dežele res nima kam dati. Zato sem zvečer zavil v kino. Kar precej osamljenih duš se je zbralo, saj je bila dvorana, čeprav za naše pojme ogromna, skoraj do polovice napolnjena. Vrteli so Upor na ladji Bounty ali nekaj podobnega. Vem, da je bil pogovorni jezik an-

gleščina, podnapisi pa so bili v švedščini, zato sem le z največjim naporom sledil dogajanju na platnu.

V vrsti pred mano je sedel mlad par. Kar naprej sta stikala glavi in nekaj šepetala.

»Zaljubljenca to ne moreta biti, potem bi poiskala kak drug, bolj primeren kraj,« sem domneval in čez čas pozorneje prisluhnil njunemu pomenku. Nekaj besed sem razumel. Obšla me je čudna vznemirjenost. Bile so slovenske. Fant je očitno razumel nekaj angleščine in je poskušal dekletu razlagati vsebino.

Nagnil sem se naprej: »Ej, vidva sta pa naša!« sem ju šepetaje ogoril. Zdrznila sta se. Tudi onadva nista mogla skriti presenečenja. Kar razganjalo ju je od radovednosti. K sreči je bilo filma kmalu konec. Na ulici smo se rokovali in od vznemirjenja niti nismo čutili snega, ki nam ga je oster veter sipal v obraz. Jožičina pojoča dolenjska govoriča mi je zvenela kot pomladni dan. »Pojdi z nama. Stanujeva nedaleč od tod. Popili bomo topel čaj in se malo pogovorili,« me je povabila in Marko me je potegnil za sabo.

Tako smo se spoznali. Marko je bil Ljubljčan, a ga je nemirni duh gnal v svet. Kot mornar na tovorni ladji je preplul širna svetovna morja. Od tod tudi njegova angleščina. Ko se je vrnil v Ljubljano, je tam spoznal Jožico z Dolenjske. Poročila sta se, sedla na vlak in se odpeljala na sever. Jožica je delala kot čistilka, Marko pa je bil zdaj tiskar. Skupaj naj bi prihranila toliko, da bi si doma postavila spodobno gnezdece.

Poslej smo se pogosto videvali. Zima se je zavlekla globoko v pomlad, in ko je pričel sneg kopneti, je pričela rasti naša žeja po domovini. Kupil sem si avtomobil in pričel kovati načrte, kako bi z njim prečkal Evropo in se spustil v dolino pod Alpami. Sanjarjenju sta se pridružila tudi Jožica in Marko. V avtu je vendar prostora za vse, pa še za prtljago.

Kot v prelestnih sanjah je minilo tisto poletje v domačih krajih in iz njih so me prebudili šele mrzli vetrovi, ko sem se na pragu jeseni spet znašel v Stockholmu. Že prve dni v domovini mi je Marko sporočil, da se bosta z Jožico vrnila na Švedsko nekoliko kasneje. Z vlakom. Kar oddahnil sem se. Med potovanjem sem namreč odkril nekaj Markovih potez, zaradi katerih sem se večkrat počutil nelagodno.

Že začelo se je tako. V mali folksvagen starejšega letnika sem vzela le najnujnejšo prtljago ter nekaj daril. Zavedal sem se, da bosta z mano potovala še dva. In da je treba tudi zanju in za njuno prtljago pustiti še dovolj prostora. Ko pa sem pripeljal pred stavbo, v kateri sta stanovala rojaka, bi me skoraj kap. Na pločniku je stal cel kup krame, Marko pa jo je ponosno čuval. Ker je bilo to blizu središča mesta, je hodilo mimo veliko ljudi. Ogibali so se kupa, kakor so vedeli in znali ter se pomenljivo zmrdovali. Eni so se stiskali ob zid stavbe, drugi so skakali na cesto in ovirali promet. Ustavil sem na cesti, čeprav to ni bilo dovoljeno, in vprašal Marka. »Pa ja ne misliš vsega tega vzeti s sabo? Saj nimamo tovornjaka!«

»Kaj nimaš prtljažnika?« je začudeno vprašal Marko.

»Ne, o tem se nismo nič dogovarjali. Pa tudi če bi ga imel, vsega tega ne bi mogli naložiti. Skoči v avto pa se zmeniva, tukaj ne smem stati.«

»Počakaj, pokličem Jožico, da bo pazila prtljago.« Stekel je v drugo nadstropje in čez nekaj minut sta bila na ulici. Jaz pa sem bil že ves na trnih. Potem je le prisedel. Prometne policije k sreči še ni bilo.

»Pelji do črpalke. Tam bova dobila prtljažnik,« mi je svetoval Marko.

Ubogal sem ga. Prtljažnik sva res našla. Marko je vzel še nekaj metrov vrvice in kos polivinila. A ko je bilo treba vse skupaj plačati, se je izkazalo, da je denarnica pri Jožici. Tako sem račun poravnal jaz. Na črpalci sva prtljažnik še pričvrstila na streho avtomobila in se vrnila h kupu in ženski, ki je čakala ob njem. Večino stvari smo potem spravili na prtljažnik ali v avtomobil. Nekaj pa je vendarle ostalo. Medtem ko sta Marko in Jožica tiste stvari nosila nazaj v stanovanje, sem jaz spet zapeljal naokoli. Zdaj je bil avtomobil povsem drugačen. Visok kup krame je bil zložen na strehi, pokrit s polivinilom in povezan z vrvico. Že od daleč se je videlo, da grem na dolgo pot – in tako, kot se za pravega Balkanca spodobi.

Čez Evropo nas je potovala večja družba. Ljudje, ki imajo isto pot, se nekako zavohajo, združijo in med sabo pomagajo. Tako je potovanje lažje in zanimivejše. V jato smo se zbirali že na trajektu, pa potem v Vzhodni Nemčiji in na Češkem. Zdelo se je, da so cariniki teh držav, takrat še za železno zaveso, zares zaživelji šele, ko so lahko pokazali svojo moč nad potniki. Pravi magnet zanje pa je bil tisti kup na strehi mojega avtomobila. Kar naprej je bilo treba razvezovati, prekladati, dokazovati, pojasnjevati. Marko pa se je pri vsem tem delal, kot da se to njega ne tiče. Ko smo v Pragi, vsi utrujeni, le našli hotel, kjer naj bi prespali, je Marko dejal, da je to zanj in za Jožico predrago. Vzela ju je noč in pojavila sta se spet zjutraj, ko smo se že odpravljali za pot.

Naslednjo noč smo se, spet vsi utrujeni in lačni, ustavili pred gostilno v Avstriji. Posedli smo, da bi kaj naročili, a ko je prišel natakar in povedal jedilnik, je Marko dejal: »Midva ne bova. Nimava dovolj denarja.«

To me je razjezilo. Vedel sem, da pretirava.

»Jožica mora pojesti nekaj toplega. Glej, kako bleda je že! Zanj bom jaz plačal.« Bogve, kje sta zadnjo noč spala in kaj sta zajtrkovala, sem si pri tem mislil.

Marko me je nejevoljno pogledal in demonstrativno vstal.

»Jaz ne bom jedel, ti pa kakor hočeš!« je dejal Jožici in odšel iz lokala. Jožica pa je ostala. Bilo ji je nerodno, a obaro, ki jo je zanj prinesel natakar, je z velikim apetitom pojedla. Bilo je očitno, da jo je zelo potrebovala.

Jutranje sonce nas je pozdravilo vrh Karavank. Spodaj nas je čakala domovina. Čutili smo njen topli, vabljeni vonj. V prijazni vasi južno od Ljubljane je bil Jožičin dom. Tam smo razgovorili večji del prtljage. Krama s strehe avtomobila se je zdaj preselila na prag stare kmečke hiše. Tam so se domači in sosedje čudili staremu televizorju, gramofonu, radijskemu aparatu in podobnim stvarim. Ko je prišla barvna in stereotehnika, so jih Švedi zmetali v kontejnerje. Marko jih je preizkusil in tisto, kar je bilo še uporabno, odpeljal s seboj. Malo sem se potem obotavljal in pomenljivo pogledoval prazen prtljažnik. Upal sem, da se bo Marko spomnil, da ga še ni plačal.

Tudi on je videl moje poglede: »A ni lep. Ravno za tvoj avto. Kar obdrži ga. Dobro si vozil. Hvala ti!«

Počutil sem se prevaranega. A bilo je prvo jutro v domovini. Okoli so stali Jožičini domači in sosedje, pa nisem hotel motiti vzdušja. Poslovil sem se, sedel za volan in odpeljal proti domačim krajem.

Poslej sem imel s tem slovenskim parom le malo stika. Nerazumljiva Markova skopost mi je bila odvrtna, zato sem se izogibal srečanj

z njim. Seznanil pa sem se z drugimi rojaki v Stockholmu in ustanovili smo slovensko društvo. Zanj smo najeli starejšo, dokaj prostorno hišo, jo obnovili in se v njej srečevali. Čisto preprosto in vsem razumljivo smo jo imenovali Slovenski dom.

Marka in Jožice v njem nikoli nisem srečal, sem pa od nekod ujel novico, da sta dobila sina. Nekaj let kasneje, ko sem na mlado družino že čisto pozabil, pa se je med rojaki razširila vest o tragediji, ki jo je doletela: mlada žena je poskusila napraviti samomor. Odprla je plin in skupaj z otrokom legla v posteljo. Oba je zajela tema. A pota usode so čudna. Našli so ju, odpeljali v bolnišnico in ju poskušali rešiti. Za dečka je bilo že prepozno, mater pa so priklicali k življenju. Ko je zvedela, da je njen otrok mrtev, jo je zvil brezup. Tedaj je mati narava posegla vmes. Omračila ji je um in jo prestavila v drug, prijaznejši svet. Zaprli so jo v umobolnico.

Kak teden pozneje smo v Slovenskem domu imeli prireditev, na kateri se je zbralo večje število ljudi. Tudi jaz sem bil tam. Ko sem že zapuščal stavbo, sem na stopnicah srečal Marka. Komaj sem ga prepoznal, tako je bil skrušen. Izrekel sem mu sožalje in nadaljeval pot. V domu je bilo tedaj še precej ljudi. Ti so mi pozneje povedali zgodbo o nesrečnem Slovincu. Trupelce njegovega sina naj bi hranila neka stockholmska mrtvašnica, dokler ne bo zbral denarja za prevoz v domovino, kjer bi ga želel pokopati. Koliko denarja je tako zbral od rojakov in kje je bil potem pokopan Markov sin, nisem nikoli zvedel.

Precej let kasneje sem se z znanko iz tistih časov peljal po avtocesti proti slovenski obali in obujal spomine na ljudi, ki sva jih včasih srečevala. Beseda je nanesa tudi na Jožico in Marka. Znanka, ki so ji razmere na Švedskem dobro poznane, za njiju ni nikoli slišala. Povedala pa mi je za dogodek izpred kakih desetih let, o katerem so pisali švedski časopisi. Iz neke umobolnice je neznano kam odšla pacientka. Baje je bila slovenske narodnosti. Nikoli je niso našli. Takoj sem pomislil na Jožico. Je tako le našla svojega sina in domovino?

Artur Munk
Prevod: Stela Munk

ARTUR MUNK (25. 5. 1886, Subotica – 8. 11. 1955, Subotica) je bil madžarski pisatelj in zdravnik. Medicino je končal v Budimpešti. Po končanem pripravništvu je delal kot ladijski zdravnik na relaciji Trst - New York. Bil je na Karpatiji, ko so reševali preživele po potopu Titanika. Kot nadporočnik-zdravnik je 1917. leta padel v rusko ujetništvo. Leta 1921 se je z ženo in dveletnim sinom vrnil v Subotico. Do smrti je tam delal kot zdravnik. Poleg številnih črtic, novel in humoresk je objavil štiri romane. Zadnji, Bohlonaj, doktor, iz katerega je tudi prevedeni odlomek, je bil prvič objavljen leta 1953 v Subotici.

LITERATURA
Rast 6 / 2002

BOHLONAJ, DOKTOR ALI ŽIVLJENJEPIS NEKEGA ZDRAVNIKA

RDEČA ULICA

Moj prašni rojstni kraj je največja vas na zemeljski obli. Neusmiljen veter pometa ulični prah z enega na drugi konec trga, polnil nam oči in pljuča z drobnim, svetlikajočim se prahom, spočije se kot delavec po dobro opravljenem delu, da bi naslednji dan z vso silo nadaljeval.

Zanesljivi viri pravijo, da se v mojem kraju in bližji okolici stoletja ni zgodilo nič zgodovinsko pomembnega.

Mestu, v katerem zorijo zanikrna jabolka in zdolgočaseni meščani odhajajo zgodaj spat, nikoli ni grozila revolucija, meščanska vojna, poplava, potres, celo požar tukaj ni nikoli pustošil. Samo tako lahko pojasnimo, zakaj je veliko, nižinsko, prašno mesto s slamo kritimi hišami zanesljivo in počasi izgubilo tekmo v razvoju z bistveno manj-

šim (iz hlevov nastalim) San Franciscom.

Ko so sosednja mesta uničevale poplave, jih potresi sesipali v prah, so razrite ulice mojega mesta obdajali vrtinčasti oblaki prahu in poročali o bližnjih ujmah. Meščani so torej počasi, umirjeno opravljali svoje delo. Četudi svet propade, Subotica z okolico bo vekomaj krožila v veselju.

To "veliko selo" premore tudi avenijo po imenu Rdeča ulica. V njej sem živel svoje žalostno otroštvo.

Devetletnemu mi je tuberkuloza vzela očeta. Mlad je bil, komaj štiriintrideset jih je štel. V mali, temni sobi je ležal in hripavo kašljal. Ličnice so mu štrlele, iz upadlih očesnih votlin so žarele črne oči. Očeta nisem imel rad, umikal sem se mu, bal se njegovega prodornega pogleda. Živo pa se spominjam starega, zasoplega zdravnika, ki je obiskoval onemoglega očeta, mu predpisoval različne čaje in masti, nato pa prijel svojo črno palico in odšel k drugim bolnikom.

Mama je našo družino preživljala z delom svojih rok. Neskončno sem jo ljubil. Še preden je povrnila najeto posojilo, dolgove za zdravila in pogreb, je sledila očetu v grob.

Tuberkuloza je pokopala tudi mojo lepo, ubogo in pridno mamo. Nenehno je jokala po očetovi smrti, malo jedla, dneve in noči je delala. Včasih me je pobožala in poljubila na lase, da so postali mokri od njenih solz. Še vedno v meni živi pogled njenih iskrenih, sijočih solznih oči, s katerim se je poslovila od mene.

Zelo sem žaloval za njo.

Komaj desetletnega me je k sebi vzela revna, ovdovela babica, materina mama. Živela je v stanovanju, ki je imelo ilovnat pod in eno samo sobo s kuhinjo. Optimistično je govorila: "Preživela bova, kakorkoli, samo preživela bova."

***

Vpisal sem se v prvi letnik gimnazije. Sosedje so govorili babici, naj ne meče denarja stran, naj me da v uk obrtniku, prej bom začel k hiši nositi denar.

Priznam, da nad gimnazijo nisem bil preveč navdušen. Nisem maral učbenikov. Rad sem imel gozdove, ulice, naravo nasploh.

Ogromno sem prebiral, zlasti romane. Takrat, ko bi se moral učiti, sem se rajši potepal, igral s prijatelji tatove in žandarje, brcal žogo.

Jeseni v času trgatve smo hodili krast jabolka in grozdje. V bližnjem gozdu, pravem pragozdu, je bilo naše pravo "delovno mesto", tam smo se igrali, naskrivaj opazovali starejše fante, kako kadijo, in pobožno vdihavali k nam valeči se cigaretni dim.

***

Med počitnicami smo se hodili kopat na Palič. Odpravili smo se peš, bos, s čevlji čez ramo. Takrat še ni vozil tramvaj, vlak pa je bil za nas predrag.

V devetdesetih letih devetnajstega stoletja sta bili žensko in moško kopališče popolnoma ločeni drugo od drugega. Ženskam ni bilo treba prenašati radovednih, hrepenečih pogledov moških. Vseeno so skrbno skrivale svoje napake. Nosile so pisane plaščke do gležnjev in pumparice. Obraze so pred sončnimi žarki skrivale pod velikimi slameniki s širokimi robovi. Porjavela koža takrat ni bila v modi. Belopolte, prsate debeluške so bile ideal, h kateremu so stremele vse ženske. In čim bolj so pokrivalo in poskušale skriti svoje čare, bolj so

vzburljale moško domišljijo. Fantiči smo takrat izkoristili sleherno priliko, da smo kukali skozi špranje v ograji in skušali razkriti skrivnosti ženskega kopaljšča.

***

Vselej sem imel rad šport. Bil sem izvrsten telovadec. Učitelj me je že v prvem razredu gimnazije uvrstil v najboljše moštvo. V njem sem se obdržal vseh osem let gimnazije in na to sem bil zelo ponosen. Najboljši sem bil tudi v plezanju na drog.

Neko nedeljo je bila v bližnjem gozdu ljudska veselica in na njej se je tekmovalo v različnih panogah: teku v vrečah, kdo bo pojedel več žemelj, plezanju na drog ...

Tudi jaz sem postopal okrog sedemmetrskega, debelega, z milnico namazanega, drsečega telefonskega droga. Na njegovem vrhu se je nagrada, srebrna žepna ura, zdela nedosegljiva. Kdor prvi spleza in jo sname, zmaga in ura je njegova. Kdo vse ni poskusil: bosonogi otroci, gospodiči v paradnih škornjih, dijaki ... Zaman. Priplezali so do polovice in nato počasi zdrseli nazaj. Pod pritiskom prijateljev sem popustil in se prijavil. Z lahkoto sem splezal na vrh in snel uro. Ves srečen sem naslednji dan sošolcem kazal zmagovalno trofejo. V šoli so do takrat imeli ure le otroci bogatih staršev. Moj uspeh je tako navdušil enega premožnih fantov, da me je celo povabil na praznovanje svojega rojstnega dneva.

Oblekel sem čisto mornarsko obleko, ki je bila resda zakrpana na zadnji plati, in se tolažil, da se to niti ne opazi, ko sedim. Na nogah sem imel lepo zloščene, čeprav zakrpane čevlje, in tako opravljen sem prišel ob dogovorjeni uri v razkošno stanovanje svojega sošolca. Tam se je že zbralo več kot deset drugih otrok, večinoma iz zelo premožnih družin. Hitro sem se usedel in pod mizo, na debelo perzijsko preprogo, skril svoje ponošene, zakrpane čevlje.

Kakšna razkošna pojedina je to bila: topla čokolada s smetano, najrazličnejše vrste tort, drobno pecivo in različne druge sladkarije, o katerih se mi do tedaj niti sanjalo ni. Stregla nas je vsa v belo oblečena služkinja. Najedel sem se, da mi je bilo kar slabo.

Nekaj kasneje sem opazil, da služkinja nekaj šepeta očetu slavljence in s prstom kaže name. Nato je nališpana slavljenceva mati pristopila k meni in me z resnim obrazom strogo vprašala:

“Fant, si v žep vtaknil žlico?”

“Da,” sem odgovoril in zardel.

“No, to je zelo grdo, se ne spodobi!”

Tovariši so me osuplo gledali.

Z roko sem segel v žep mornarske bluže in izvlekel kavno žličko.

“Kaj takšnega!” je živčno izustila gospa. “Takoj jo vrni nazaj!”

“Ne bom!”

“Ne boš?”

“Ne, ker je moja. Prosim, pogledjte, celo moje ime je na njej.”

Dal sem ji žličko, da si jo je ogledala, in potem takoj zapustil hišo. Odšel sem s solznimi očmi, vendar lahkega srca. Nikoli več nisem sprejel povabila na obisk od bogatih sošolcev. Bogataškimi sinovom pa sem še vedno pisal spise pri madžarščini.

Ta srebrna žlička je edino, kar sem podedoval od staršev. Povsod, kamor sem šel, sem jo nesel s seboj. Celo med študijem sem v peštanski kavarni z njo srebal kavo.

Že kot otrok sem bil zelo izbirčen in čistunski. Šaljivec iz razreda, ki je vedel za to mojo lastnost, me je nenehno spraševal:

“Za koliko denarja bi pomočniku anatoma pridržal kolo?”

“Ni ga denarja,” sem takoj odgovoril.

“In da se dotakneš mrtvega?”

“Ne.”

“Niti s prstom?”

“Ne.”

“Pa za tisoč zlatnikov?”

“Ne!”

In sem zgroženo odgnal misel na to, da se s prstom dotikam hladnega trupla.

Takrat niti slutil nisem, da bom zdravnik. Zdravnik! Nikoli!

ŽIVLJENJE NA UNIVERZI

V dijaških letih ni bilo zaklada, ki bi me pripravil do tega, da se dotaknem mrliča. Celo kraju, kjer se je nahajal mrlič, sem se ognil v velikem loku. Vseeno pa sem izbral zdravniški poklic. Morda sem se tako odločil, ker je moj najboljši prijatelj, Csath Geza, sklenil, da bo zdravnik.

Tako sem prispel v Pešto. Tam so nas, bruce, že čakali stari študenti. Njihova prva naloga je bila, da nas odpeljejo v mrtvašnico. Izzivalno so pristavljali, da s tem želijo preskusiti naša čutila in živce.

Sluga profesorja anatomije Lenhosseka, stric Pišta, nas je okrog deset brucev zaklenil v mrtvašnico. Zaskrbljeni in bledi smo se nape-to premikali in se delali junake, češ, vsemu smo kos, čeprav nam je specifičen vonj dražil nosnice in nam dvigoval želodčno vsebino. Čez nekaj časa je stric Pišta dvignil pokrov velikanskega betonskega bazena. Tam je v formalinu križemkraž plavalo pol ducata moških in ženskih trupel. Pri priči nas je en vrstnik zapustil, drugi pa omedlel in se kot vreča zvrnil na tla. Stric Pišta ga je skrbno dvignil in odnesel na svež zrak. Slišali smo, ko je na ušesa “krivca” zašepetal:

“Svetujem vam, da se čim prej izpišete in vpišete na pravo!”

Potem ga je zapustil.

V kotu kleti je na marmorni mizi ležalo truplo prekrasne mlade svetlolaske. Zazrl sem se vanj in presenečeno ugotovil, da ga občudujem. Saj v mrtvem telesu ni nič tako grozljivega. Dolgo sem strmel v skladno telo, spokojen obraz, kodraste pramene dolgih svetlih las.

Počasi sem se sprijaznil z mislijo, da gledati mrliča ni tako strašno. Ko je na vrsto prišlo prvo samostojno raztelešenje, sem se že popolnoma privadil na prodorni vonj in niti pomislil nisem, da opravljam obdukcijo na velikem anatomskem inštitutu v družbi desetih razkosanih trupel.

Takrat me je stric Pišta vzel za pomočnika. V tistih letih je stari anatomski strežnik praznoval petindvajseto obletnico dela na inštitutu. Mirno lahko rečem: strežnik kmečkega rodu je bolj obvladal anatomijo kot katerikoli mladi zdravnik demonstrator.

Vse študente, tudi nas v prvem letniku, je ogovarjal z ‘gospod doktor’, kar nas je navdalo še s posebnim ponosom. Kako ponosno, čeprav tiho in počasi, je pripravljajl preparate za sekcijo. Celo nakupoval je po klinikah in v bolnišnici trupla, primerna za obdelavo na anatomskem inštitutu. Trupla rajnih sirot je kupoval od svojcev pod pogo-

jem, da bo za pogreb poskrbel inštitut za anatomijo. Zanje je plačal po dvajset kron. Na anatomski inštitut so dospela tudi trupla umrlih brez svojcev. Pri takšnih je skuhal kosti in lobanjo in jih za drobiž prodajal študentom medicine. Ti so jih, predvsem lobanje, uporabili za zastraševanje svojih znancev in prijateljev.

***

Star sem bil devetnajst let, ko naju je s Csath Gezom Kostolanyi odpeljal k urednikom budimpeštanskega dnevnika. Csath je pisal glasbeno kritiko, jaz feljtone in humoreske.

Za revnega študenta je bilo preživetje v mirnih, "srečnih" časih zelo težko. Še posebno za takšnega, ki od doma ni prejemal redne podpore, med kakršne sem sodil tudi sam.

Osnovni vir za preživljanje je bilo rednim študentom poučevanje na domu. Nabrali smo si toliko učencev, kolikor so nam jih največ dovoljevale velike obveznosti na univerzi. Zjutraj smo v kavarni do podrobnosti preučili oglasne stolpce po časopisju, potem pa odvihrali na izbrane naslove v upanju, da bomo dobili delo.

Spominjam se nekega pristrčnega dogodka.

Weissberger, črnolasi, skuštrani študent prava, je veliko pretrpel za znanost. Včasih mu je bila jutranja kava edini obrok tistega dne. Nekako mu ni uspevalo dobiti dela hišnega učitelja.

Nekega jutra je v klerikalnem časniku Ustava med malimi oglasi prebral, da lastnik velike mesnice išče inštruktorja – kristjana za sina, dijaka petega razreda gimnazije. Ubogi fant je nekaj minut premišljeval o kristjanu, potem pa odšel in odločno pozvonil na mesarjeva vrata.

Vrata je odprla postavna dama, mesarjeva soproga.

"Javljam se na oglas, poljubljam roko. Vadas sem, slušatelj prava."

"Da," pove spoštovana gospa. "Študenta filozofije in latinščine iščem za sina."

"Prav te dni sem naredil izpit iz filozofije in pred kratkim iz latinščine ..."

"Igrate tenis, gospod Vadas?"

"Seveda, v Subotici sem bil najboljši tenisač," se je trudil naprej Weissberger.

Ubogi hudič, še tega ni vedel, v čem je bistvo teniške igre. V najboljšem primeru je kdaj izza ograje gledal, kako igrajo drugi.

Potem se je toliko ponujal, da ga je gospa končno najela za sinovega učitelja.

Naslednji dan je že poučeval, kar mu je seveda šlo zelo dobro. Tretjega dne so povabili gospoda učitelja k partiji tenisa. Med potjo sta mati in sin na veliko udrihala čez Jude.

Kako mu je šlo pri tenisu, še sam Weissberger ni vedel povedati. Nekoč je izdal samo toliko, da je mati med igro zabrusila sinu:

"Pištika, ne drži tistega loparja tako židovsko! Tako ga primi kot gospod učitelj!"

***

Na koncu drugega letnika sem naredil izpit iz anatomije. Ni bila šala delati izpita pri profesorju Lenhosseku.

Že zgodaj zjutraj sem se oglasil pri stricu Pišti na "tečaj". Bil je izredno topel junijski dan. Zaradi toplote je bil tudi smrad v secirnici hujši, dušilo me je in obhajala me je slabost.

Stric Pišta se je pogovarjal z revno ženičko, ki je imela glavo pokrito z ruto:

“Kaj želite, tetka?” jo je vprašal stric Pišta.

“Prosim, da mi vrnete moževo truplo. Tu imam denar, vračam vam ga,” je molela modri bankovec.

“Zakaj vendar?”

“Dala ga bom pokopati. Želim, da ima dostojen konec, takšnega, kot se spodobi. Da imam kam za svete.”

Stari strežnik je zamišljeno gladil goste, rumene brke in stokal, kot bi ga kaj bolelo. Malo je premislil in ji rekel:

“Verjemite mi, gospa, da bomo pokopali vašega moža, takšen je red, tako se spodobi. Obdržite denar, prav vam bo prišel za kruh. Dali vam bomo številko parcele, vrste in prostora, potem pa lahko izkažete spoštovanje pokojnemu možu.”

“Tam na dvorišču je že krsta,” je tožila ženska. “V zasebni grob ga želim položiti, reveža. Slišala sem, da vi pokopljete v skupinski grob. Tudi sorodniki so že zunaj.”

Ženska se ni pustila. Tožila je, da ne bo mirna, če bo vedela, da leži v skupinskem grobu in da mu ne bo mogla na dan mrtvih izkazati spoštovanja.

“Hm ... hm ...” je zamišljeno hmkal stric Pišta. “Kaj takega se tukaj še ni zgodilo v mojih petindvajsetih letih službe.”

“Menda ga še niste rezali?” je zanimalo žensko.

“Kje neki, ne. No, prinesite noter krsto in opravo, drugo bom pripravil sam. Kako se je pisal gospod?”

“Granyak Janos, dninar,” in je že drvela po stopnicah po krsto.

Z grozo sem se obrnil k stricu Pišti:

“Kaj boste naredili zdaj?” sem vprašal. “Pomislite na razcefrane dele trupel, pomešane v centralnem bazenu. Neprepoznavne glave, ženske in moške noge, roke, na kup nametane ...”

“Kar meni prepusti, gospod doktor.”

Prinesli so ceneno krsto.

“Pojdite sedaj na hodnik in tam počakajte.” Stric Pišta je odslovil gospo s spremstvom vred.

Potem je z zanesljivo roko segel v bazen z mrličji, v katerem so ležali ostanki vsaj ducata trupel. Na slepo je zatipal glavo.

“Tukaj je glava, ta bo dobra. Tole je prsni koš ... ena noga, zdi se ženska, no, druga je moška ... Tule imam pol roke, hudiča, ne najdem druge! Dobra bo tudi golen.”

“Kaj počnete, stric Pišta?”

“Sestavil bom revi moža, Granyak Janosa.”

“Ampak v resnici tule ni niti koščka od pokojnika!”

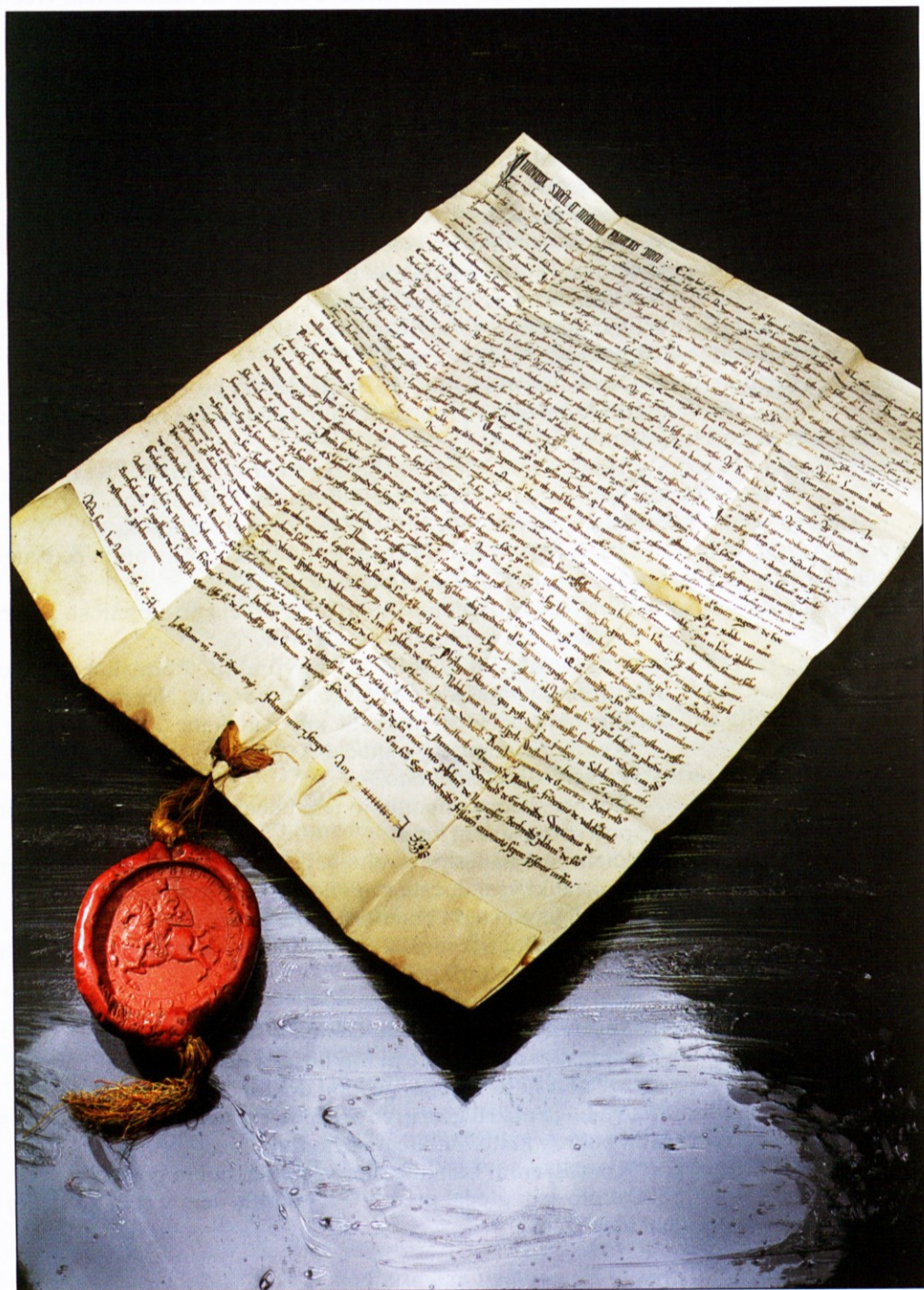
“In? Mar ni to vseeno, gospod doktor?”

Z rjuho je pokril grozljivo kreacijo iz mesa in kosti, nato pa skrbno zabil pokrov krste. Zaklical na hodnik:

“Končali smo! Lahko odnesete moža, dobra gospa.”

Osuplo sem gledal prizor. V tej minuti sem v sebi za vselej pokopal idealizem.

Ob 750. letnici mesta Kostanjevica na Krki
foto ZVONE PELKO

PEČAT BERNARDA SPANHEIMSKEGA NA USTANOVNI LISTINI OPATIJE IZ LETA 1234

Magda Lojk

GLEDALIŠČE DUŠANA JEREBA V NOVEM MESTU

Drugi iz niza treh prispevkov, ki so nastali v okviru projekta Baltazarjev laboratorij novomeškega Društva 3 Mini in Baltazar

O Kulturnem društvu Dušan Jereb ni ohranjenih prav dosti podatkov. Pred več kot desetletjem je mnogo dragocenih listin in celo nekaj kostumov v kleti Sokolskega doma zalila voda in v večnost odplaknila marsikaj zanimivega in zgovornega. Danes tako rekoč ni več možno zbrati čisto vseh najosnovnejših podatkov (seznam vseh predstav, podatki o sodelujočih pri predstavah) o tem gledališču. Na srečo je ostalo nekaj (vendar niti četrtina) zapiskov rednih sej in poročil, ki so še najbolj zgovoren vir dogajanja in razmišljanja aktivnih udeležencev takratnega kulturnega življenja. Fascinantno je dejstvo, da je bila umetnost, kultura, po vojni močno prisotna v ljudeh. Razširjena je bila na široko množico ljudi; bodisi so jo ustvarjali bodisi zgolj konzumirali, v obeh primerih je, kot kaže, imela, razumljivo, popolnoma drugačno funkcijo kot danes. Pregledati celotno kulturno dogajanje v povojnem času bi bilo menda nemogoče, morda v nekaterih primerih celo jalovo početje, saj so se določene dejavnosti dogajale zelo kratek čas. Tri desetletja novomeškega gledališča pa ni zamenljivo obdobje, prej zavirljivo, in njemu se bomo v pričujočem članku posvečali. Kot bomo videli kasneje, se je naziv društva in z njim posledično tudi gledališča kar nekajkrat spremenil, zato bom vseskozi uporabljala enoten naziv Gledališče Dušana Jereba.

To obdobje ni kratko, povrhu vsega pa je še zelo nabito z dogodki, idejami, različnimi pogledi na določen pojav. V tem obdobju se je ustvarilo mnogo zamisli, s katerimi so se v novomeškem gledališču ukvarjali. Precej je še odprtih vprašanj in dejstev, ki so potrebni analize, a se bom na tem mestu osredotočila le na pregled teh 35 let. To obdobje bom skušala zaobjeti v celoti in ga prikazati tako, da bo dajalo čim nazornejšo predstavo o tem amaterskem gledališču takratnega časa. To je potrebno najprej predvsem zato, ker je mnogim danes to obdobje še vedno precej oddaljeno in neprezentno.

Obnovljena tradicija

Gledališče Dušana Jereba leta 1945 ni nastalo popolnoma na novo. Ponovno je zraslo iz gledališča, ki je že vrsto let pred drugo svetovno vojno Novomeščanom ponudilo kar precej gledaliških dogodkov. Ta povojna gledališka skupina je sicer nastala v začetku tridesetih let, čeprav njene korenine segajo tja v konec 19. stoletja, ko sta začeli delovati dve gledališči – gledališče Rokodelskega društva in gledališče društva Sokol – obe okrog leta 1887. Kmalu po prvi svetovni vojni pa se je oblikovalo gledališče tudi v društvu Orel. Rokodelski oder in oder društva Orel sta se v prvih povojnih letih združila v Prosvetno društvo in tako so v zgodnjih dvajsetih letih začrtali zamisel za Prosvetni dom, ki je bil zgrajen v začetku tridesetih let in ga danes pozna-

mo pod imenom Dom kulture. V novem prostoru so se združili igralci različnih dramskih skupin, ki so bili svoje nepretrgano delo v ponovnem nemiru druge vojne prisiljeni upočasniti. Ta vojna pa je ustvarila novega človeka, nov svet in tako je postalo novo tudi gledališče.

V enotnem sistemu Ljudske prosvete

Povojne ideje o ustroju družbe komunističnega sveta so vedno znova ustanovljale institucije, ki so prevzemale najrazličnejše funkcije – vse v želji ustvariti popoln red in nadzor v na novo rojenem svetu. Tako je tudi svet kulture dobil svojo pisarno, ki je lahko pogosto dobivala zapisnike rednih sej.

Nadzor nad vsem kulturnim dogajanjem je po vojni hotela imeti Ljudska prosveta Slovenije. Ta je po prepovedi delovanja Prosvetne zveze, združenja katoliških kulturnih društev, postala monopolna organizacija kulturnega amaterizma in je bila organizacija za razvijanje ljudskoprosvetne, izobraževalne in umetniške dejavnosti prosvetnih društev. Nastala je že med vojno na osnovi programskih smernic OF in do leta 1947 delovala v okviru Ministrstva za prosveto. Samostojno je začela delovati šele v letu 1951, leto potem, ko je s statutom prevzela idejna izhodišča KPS. Pet let pozneje se je združila z Zvezo delavskoprosvetnih društev Svoboda pod imenom Zveza Svobod in prosvetnih društev Slovenije, ki si je leta 1964 spremenila naziv v Zvezo kulturnoprosvetnih organizacij Slovenije (ZKO), leta 1977 pa v Zvezo kulturnih organizacij Slovenije. Od leta 1996 naprej pa opravlja podobno funkcijo še Javni sklad Republike Slovenije za ljubiteljske kulturne dejavnosti. Temu primerno so se spreminjali tudi uradni nazivi kulturnih društev pod okriljem tega organa.

Namen Ljudske prosvete je bil zbuditi vsak kotiček domovine, vsako vas navdušiti za različne aktivnosti in tako ljudi povezati v skupnost. V osnutku statuta Ljudske prosvete iz leta 1945 je zapisano, naj *Ljudska prosveta Slovenije širi, razvija, uravnava, utrjuje in pogloblja izvenšolsko izobraževalno, kulturnovzgojno in amatersko umetniško dejavnost v duhu pridobitev narodnoosvobodilne borbe, pod idejnim vodstvom KPJ, v duhu bratstva in enotnosti narodov Jugoslavije, v stalnem sodelovanju z ljudsko oblastjo, z OF ter z ostalimi množičnimi organizacijami Slovenije*. Znotraj Ljudske prosvete s sedežem v Ljubljani so bila ustanovljena mnoga društva, v katerih so se dogajale glasbene, likovne, literarne in gledališke aktivnosti. Prav gledališke skupine so bile zelo močno razširjene. Aleš Gabrič v članku Al prav se piše županova Micka ali predsednikova hči v reviji *Vse za zgodovino, zgodovina za vse* piše, da je leta 1945 v okviru Ljudske prosvete delovalo 854 gledaliških skupin, dve leti pozneje pa že več kot 900, vendar je veliko teh razpadlo že po prvi neuspeli predstavi.

Taka usoda pa ni doletela novomeške gledališke skupine, ki je s svojimi vzponi in padci delovala dobrih 35 let. Gledališka sekcija je bila le del novomeškega amaterskega kulturnega društva Dom ljudske prosvete, v katerem je našel zavetje še pevski zbor, orkester, šramel (kvartet z violino, klarinetom ali harmoniko, kitaro in basom), godba na pihala, kasneje pa še likovna, plesna, filmska in lutkovna sekcija. V okviru društva je bila organizirana tudi ljudska univerza, ki naj bi s predavanji in raznimi tečaji skrbela za izobraževanje predvsem, ne pa samo, društvenih članov. Društvo si je 17. oktobra 1948 nadelo ime narodnega heroja, borca Dušana Jereba. Tako se je od tega leta društvo imenovalo Sindikalno kulturno-umetniško društvo Dušan Je-

reb, kasneje Delavsko prosvetno društvo (DPD) Dušan Jereb, od 30. januarja 1976 do razpada posameznih dejavnosti v začetku 80. let, pa je društvo ustvarjalo pod imenom Kulturno društvo Dušan Jereb Novo mesto.

Zanosni začetki

Društvo Dom ljudske prosvete je bilo uradno ustanovljeno 22. junija 1945, a formiralo se je iz že obstoječih odsekov, ki so se povezali v enotno društvo s skupnim vodstvom. V lastno upravo je prevzelo tri prostore: Prosvetni dom (danes Dom kulture), danes razpadajoči Sokolski dom in danes porušen Rokodelski dom. V prvem, največjem, naj bi potekale razne prireditve, v drugih dveh pa bi se dobivali člani na sestankih, uredili bi knjižnico ali pa bi tu imele vaje manjše skupine. *Novo društvo bo imelo nalogo skrbeti za temeljito in smotrno širjenje prosvete med ljudstvom prav s prirejanjem raznih dramatičnih in kino-predstav, ter z godbenimi in pevsкими nastopi, predavanji itd., obrazloži pomen ustanovitve novega društva Jože Zamljen, okrožni referent za ljudsko prosveto.*

Iz zapisnikov rednih sej je razvidno, da so Novomeščani misel na gledališče, orkester in druge dejavnosti zapopadli precej resno in dokaj sistematično. Lotili so se nujne obnove in razkuževanja prostorov, popravila rekvizitov in drugih odrskih potrebščin, v zelo kratkem času so izvolili vodje in zastopnike posameznih odsekov ter začeli z obveščanjem in privabljanjem ljudi v posamezne skupine, zlasti v dramatično in pevsko. Največja želja pa je bila v svoje vrste pridobiti mladino.

Prva predstava Gledališča Dušana Jereba je bila enodejanka Jožeta Bona *Klic zemlje* v režiji Poldeta Ciglerja, ki je bila pripravljena za predstavitevno akademijo društva 30. junija leta 1945. V prvi sezoni je bilo izbranih in uprizorjenih še pet dramskih besedil: Cankarjev *Kralj na Betajnovi*, Borovi *Raztrganci*, Bonova igra *Tako so nas učili*, Klinarjev *Plavž* in mladinska predstava *Jurček gre na Triglav* Draga Svetliča in Jožeta Zamljena. Izbor petih domačih avtorjev v prvi sezoni in še v dveh naslednjih zgovorno priča o patriotski usmerjenosti kulturnega društva v prvih letih in negotovosti, ki jo je včasih začititi tudi v sicer zanosnih in odločnih zapisnikih rednih sej.

Prvo desetletje se je v novomeškem gledališču končalo z dvojno zmago na tekmovanju amaterskih gledališč. Na okrajnem in kasneje še na republiškem tekmovanju (1. julija 1949) so zmagali z Mollierovim *Tartuffom*. Ob koncu leta pa so znova osvojili najvišje mesto v okraju, tokrat s predstavo *Kralj na Betajnovi* Ivana Cankarja v režiji Marjana Dobovška, s katero so se uvrstili na zvezno tekmovanje ob praznovanju 100-letnice jugoslovanskih železnic, kjer so bili drugi najboljši v vsej Federativni ljudski republiki Jugoslaviji.

Velika razočaranja

Zaslepljene od ideološkega zagona in prvih državnih uspehov so presenetila krizna petdeseta leta. Pričakovati je bilo, da mora po prvih šestih čarobnih letih končno izbruhniti vse tisto, kar je do sedaj zadrževal plot povojnega zanosa, optimizma in komunistične »sistematične premišljenosti«. V petdesetih letih so se začela prva tarnanja o pretesnem prostoru, o pičlih dohodkih in o preskromnem entuziazmu, ki niso nikoli kasneje zares izginila.

Celotno društvo je v novo desetletje vstopilo precej zdesetkano.

Ob koncu sezone 1950/51 sta od devetih sekcij ostali le še dramska in glasbena, v kateri so delovali moški pevski zbor, orkester in godba. V končnem poročilu te sezone je izraženo veliko razočaranje nad celotnim potekom dogodkov. Najbolj moreč občutek povzroča dejstvo, da ni kljub velikemu entuziazmu in trudu kulturno društvo na nič kaj boljšem materialnem nivoju, kot je bilo ob ustanovitvi.

Kaže, da je glavno razočaranje povezano z neskladjem med pričakovanji in dejanskim stanjem. Vse to pa v grobem izvira iz finančnih in prostorskih težav. Vsaj tako so razmišljali v društvu. V Prosvetnem domu so poleg vaj in prireditev društva potekale tudi kinopredstave, zato je bila prostorska stiska velika, saj je bilo težko uskladiti vse dejavnosti Prosvetnega doma. Največji problem pa je imelo gledališče, ki je za vajo potrebovalo oder.

Ne samo dramska sekcija, celotno društvo je začutilo že v samem začetku petdesetih let hudo finančno pomanjkanje, kar je vplivalo celo na odnose med člani in sekcijami. Čeprav so gledališčniki od vseh sekcij največ zaslužili, je bilo to še vedno premalo, da bi pokrili stroške, ki so nastajali ob eni sami uprizoritvi. Na seji občnega zbora 18. novembra 1952 so izrazili celo pritožbe, da orkester z gledališkim denarjem kupuje inštrumente. Za boljše odnose med sekcijami so tako na isti seji predlagali, naj dramska sekcija poslej sama vodi svoje finance.

V podobnem vzdušju, kot se je začelo, se je desetletje tudi zaključilo, a bogatejše za nekaj ugotovitev. Tone Gortnar, predsednik Prosvetnega društva Dušan Jereb Novo mesto, je potožil nad številom članov v društvu (leta 1958 je celotno društvo sestavljalo 153 članov). Želel si je več stikov s političnimi organizacijami, oblastnimi organi in podjetji. Prepričan je bil, da bi bilo društvo finančno manj nebogljen, če bi se vanj vključili predstavniki omenjenih organizacij. Predvsem je negodoval nad odsotnostjo raznih funkcionarjev na društvenih prireditvah in pomanjkanjem njihovega čuta za kulturo, saj bi od njih *marsikdaj potrebovali moralne in materialne pomoči, nasvetov in navodil*, vendar tega niso deležni. Nekoliko čustveno, morda pretirano, je opredeljeval odnos nekaterih, »nepoučenih«, ljudi do društva, češ da na društveno delo gledajo kot na *zabavo za funkcionarje in člane, neke vrste ubijanje časa. Zato tudi večasih z omalovaževanjem gledajo na delo in prizadevanja prosvetnih društev kot na nek klub, kjer si skupina ljudi išče razvedrila*.

Morda se predsednik ni motil in je tudi to vsaj delni vzrok njegove naslednje ugotovitve: *Zadnji dve leti opažamo, da število obiskovalcev naših predstav stalno pada. Ne moremo reči, da se Novomeščani ne zanimajo za gledališče, saj so gostovanja poklicnih gledališč vedno zelo dobro obiskana. Vzrok je iskati v našem gledališču samem. Naš oder dela v glavnem še vedno tako kot pred desetimi leti, lahko celo rečem, da je umetniška raven predstav nekoliko padla. Pri nas ni pravega napredka. Čeprav je bil svetlobni park na odru precej povečan, še vedno ni popoln. Kar se tiče inscenacij, ne pridemo nikamor naprej. Ni mogoče reči, da bi ne bili iznajdljivi ali da režiserjem manjka smisla za scene. Količkaj zahtevnih scen sploh ne moremo postaviti na oder, ker nimamo sredstev zanje. Isto je s kostumi. Če k temu dodamo še to, da dela niso vedno dovolj naštudirana ali da so pripravljena v naglici, je vzrokov dovolj, da kvaliteta prireditev ni vedno na zadostni višini. Vsak režiser se boji, da ne bi s svojo zamisljivo spraval društva še globlje v dolgove, zato tudi izbira-*

mo taka dela, ki zahtevajo čim manj scen in čim manj stroškov.

Povojni čas pa je bil zelo svojevrsten. To so bila leta, ko so bile pomembne velike številke. Ni bilo vseeno, kakšno poročilo je bilo oddano ob koncu leta. Pomembno je bilo, da je imelo gledališče toliko in toliko članov in da so na oder postavili čim več predstav. Kvaliteta se je dostikrat prekrivala s kvantiteto.

A številke kljub vsemu sploh niso bile tako slabe. Od sezone 1949/50 do 1958/59 je gledališče Dušana Jereba uprizorilo 41 dramskih besedil, kar je od 4 do 6 premier na sezono (ljubljska Drama jih ima danes 6) in je leta 1952 štelo 43 članov (prav toliko jih šteje danes ansambel ljubljanske Drame). Za mlajšo publiko pa je začelo skrbeti na novo osnovano mladinsko gledališče. Gledališče Dušana Jereba je bilo precej neustrašno v izboru dramskih besedil. Na odru so se znašli celo Moliere, Shakespeare, Schiller, Cankar, Gogolj, Anzengruber, celo Brecht. Imena, ki jih v današnjih amaterskih gledaliških skupinah ni moč srečati. Morda pa je ta občutek primanjkljaja, nezadovoljstva povzročalo dejstvo, da gledališče ni moglo niti navzven dajati videz razkošnega in mogočnega gledališča, niti se sami ustvarjalci niso mogli tako počutiti. Kajti denar, ki je prihajal od občine, je bilo treba razdeliti med vse kulturne dejavnosti znotraj društva.

Poučevati ali estetsko zadovoljevati

Tako kot večina državljanov mlade Jugoslavije, ki so delali za ljudsko blaginjo, so imeli tudi novomeški kulturniki pred očmi tisti znani cilj – socializem. Pomembna opeka v gradnji le-tega je bila tudi kultura, za katero pa je, očitno, država, ki je uspešnost ugotavljala zgolj na rednih letnih sejah, zelo slabo skrbela.

Mnogi člani tega osrednjega dolenskega kulturnega hrama so razmišljali precej šablonsko. France Kralj, na primer, da hočejo biti slovenski teksti *predvsem mondeni po vsebini in obliki, namesto da bi napisali igro iz naše realne borbe za socializem*. Kot glavni zagovornor nekoliko zavrtemu delu dramske sekcije navaja ponovno finančne težave in pomanjkanje dobrih tekstov, saj so bile dobre ljudske igre že večkrat preigrane. Na nekoliko drugačne strune pa je v začetku šestdesetih let vendarle udaril Riko Urh, predsednik dramske sekcije Svobod ter režiser in igravec: *V zadnjem času se močno naglaša dejstvo, da dramska dejavnost upada zaradi finančnih težav, kar pa ne drži povsem. V določeni meri je prenehal naš idealizem, kar je lahko vzrok poklicna preobremenjenost, pomanjkanje primernih prostorov, na kar se prav radi izgovarjamo. Primernih prostorov dramske skupine na podeželju niso imele nikdar, a so vseeno živele in delale še pod slabšimi pogoji kot danes*. Kot vzrok za manjši interes publike je navedel razvajanega gledalca, ki je zaradi televizije, ki je že vse bolj prodirala v vse domove, postal bolj kritičen glede kvalitete in ni bil več zadovoljen s čimerkoli. Dramska dela pa so bila nemalokrat naštudirana precej površno. *Gledališče ni sedaj več tisto kot včasih, da bi gledalce prosvetljevalo, sedaj je namenjeno spoznavanju določenih navad in prilik, ter povzemanju najslabšega in najboljšega*. Poudari, da je najpomembnejša izključno kvaliteta in kjer je ni mogoče doseči v zadostni meri, je bolje, da ni predstave.

Zakaj ni tako, kot bi moralo biti

Ne le v gledališču, v celotnem društvu so čutili pomanjkanje novih,

mlajših članov, ki bi vnašali novo energijo in novosti. Verjetno vsaj nekaj razlogov za to tiči v dejstvu, da sta se dve različni generaciji z dvajsetletno starostno razliko težje razumeli. Toliko težje se je mlademu človeku, ki vse življenje živi povsem drugačno kvaliteto življenja, ki mu je borba za domovino znana le iz proslav in pogostih zgodb starejših, uglasiti s človekom, ki je dejansko, z lastnimi rokami gradil svobodo. Enako velja tudi v obratni smeri.

Vendar vsekakor to ni bil glavni vzrok vsesplošnega nezadovoljstva članov nad seboj in nad obiskom. Če je glavni vzrok sploh obstajal. V resnici je šlo bolj ali manj za preplet mnogih neprijetnosti in ovir, ki so jih morali igralci v procesu nastajanja predstave trpeti. Povečini so bili člani celotnega društva, ne le gledališke sekcije, delavci. Nekaj je bilo profesorjev in drugih izobražencev. Ker so bili vsi zaposleni, so potekale vaje pozno popoldne oziroma zvečer. A takrat se je v istem prostoru vrtel film. V spodnjih prostorih so bile vaje zaradi motečih glasov iz dvorane nad njimi nemogoče, tako da je bilo treba počakati na konec filma. Tako so se vaje začele šele okrog desete ure zvečer in trajale včasih celo do enih zjutraj. Za večino pa se je čez pet ur že začela služba. Kadar ni bilo filmskih projekcij, pa prostor ni bil ogrevan, kar pozimi ni zanemarljiv problem. In bolj ko so se oddaljevala leta vojne, bolj so se, skupaj z materialnim položajem, spreminjale vrednote ljudi. Tako je v hladni dvorani še bolj zazeblo, če si vanjo prišel iz fotelja ob toplem radiatorju. In toliko bolj je motil mrzel veter v laseh, ko so se na odprtih tovornjakih z lastno malico v nahrbtnikih vozili gostovat v sosednje vasi. Entuziazem, energija, idealizem pač ne morejo trajati večno. Niti sčasoma ne zadostuje več. Tudi televizor, ki je v šestdesetih letih presenetil ljudi, ni bil tako nedolžen. Prinesel je drugačen pogled na vse »vizualno« in »gibajoče« v umetnosti. Če pa so hoteli v gledališču tekMOVATI z nečim tako spektakularnim, so potrebovali vse več denarja, ki pa ga je dejansko bilo vse manj. Televizija je predstavljala določen statusni simbol in znatno sodelovala v oblikovanju splošnih norm in vrednot, ki se jim niso mogli upirati niti gledališčniki in tako, razumljivo, niso mogli biti več tako hitro zadovoljni s svojim delom.

Še zadnji vzdihljaji

Novomeško gledališče je v šestdesetih letih uzrlo mnogo jasnejši dan. V svojem bistvu se stvari niso kaj prida spremenile, a zunanje okoliščine in naveličanost ukvarjanja s problemi je poti naravnala nekoliko bolj optimistično. In tako je nekoliko pasivnejše negotovanje nad kulturnim stanjem v prejšnjem desetletju zdaj zamenjalo bolj energično ukrepanje zoper »kulturno mrtvilo«, kakor se pogosto izrazijo. Seveda pa zavest o neprimernem prostoru in bornih financah le ni dovolila brezskrbnega in nebrzdanega umetniškega ustvarjanja.

In vendar je novomeška dramska skupina z dvema predstavama spet stopila v republiško in tudi državno ospredje. V sezoni 1960/61 so s *Plinsko lučjo* Patricka Hamiltona v režiji Toneta Trdana nastopili na republiški reviji amaterskih gledališč, kjer je bila predstava ocenjena za najboljšo. Dve leti pozneje, v sezoni 1962/63, je bila pod vodstvom režiserja Rika Urha na oder postavljena drama Arturja Millerja *Vsi moji sinovi*, ki se je po zmagi na republiški reviji na zvezni reviji na Hvaru uvrstila na tretje mesto. A to so bili zadnji tako veliki dosežki.

20. maja 1963 je bil ustanovljen Zavod za kulturno dejavnost, z

nalogo, da skrbi za vsestransko oblikovanje kulturnega življenja s pomočjo družbenih in političnih činiteljev, da posreduje dramske, glasbene, umetniške in druge prireditve [...] in opravlja servisno službo za prosvetne in kulturne zavode in društva. Zavodu je Društvo Dušan Jereb leta 1965 oddalo ves inventar (klavir, kulise, rekvizite ...) v trajno last in vzdrževanje. V letu 1964 je bil v okviru Zavoda za kulturno dejavnost na pobudo Društva ustanovljen Oder mladih, ki ga je vodila Alenka Bole-Vrabec. Skrbel naj bi za vzgojo mladine in drugih občanov, ki bi se kasneje lahko vključili v Jerebovo gledališče. Tako so bili mladi poleg predstav, ki so jih redno pripravljali, deležni še najrazličnejših tečajev: za dikcijo, umetniško besedo, pantomimo in dramsko igro. Jerebovci so bili z Zavodom tesno povezani, a njihova upanja na nov kader so se izjalovila.

Društvo je svoje koreninske vršičke tega desetletja močno prisevalo na dva pomembna dogodka: na 600. obletnico ustanovitve Novega mesta in 20-letnico delovanja društva. Oboje so praznovali v letu 1966 in pregledi na dosedanje društveno delo je prispevalo nov zalogaj energije. Pripravili so precej prireditev in nekaj gledaliških predstav. A po letu 1967, ko je bila uprizorjena Ocvirkova igra *Ko bi padli oživali*, je nastopila petletna prekinitev. Vse do *Dedinje* Henryja Jamesa leta 1973. Poslej se je na novomeškem odru vsako leto pojavila le še po ena premiera. Potem niti imena ni bilo več, ljudje pa so se razkropili po dolenjskih gričkih. Le še kakšnih deset članov ni bilo mogoče nabrati za morebitno predstavo, pravi Polde Cigler v poročilu društva v letu 1972. Dramska skupina ni redkih iger poslej več uprizarjala pod zvenečim imenom narodnega heroja, saj so bili igralci zbrani z vseh koncev in krajev, tako da so se pojavljali zgolj kot Amatersko društvo. Zanj pa Staša Vovk v članku *Uspešna leta novomeškega gledališča* pravi, da je omagalo v sezoni 1984/85.

VIRI:

Arhiv Društva Dušan Jereb.
Arhiv Poldeta Ciglerja, hranjen pri Nežki But.
Pogovori s Stašo Vovk, Novo mesto, 2002.

LITERATURA:

Aleš Gabrič: Al prav se piše Županova Micka ali Predsednikova hči: amaterski odri na Slovenskem. *Zgodovina za vse*, št. 2(1995), str. 38–39.
O poklicnem gledališču na Dolenskem. *Dolenjski list*, št. 43(29. 10. 1954), str. 4.
Za dolensko poklicno gledališče. *Dolenjski list*, št. 44(5. 11. 1954), str. 2.
A. N.: Za ustanovitev dolenskega gledališča. *Dolenjski list*, št. 45 (12. 11. 1954), str. 2.
Staša Vovk: Uspešna leta novomeškega gledališča. *Novomeški zbornik: oblikovanje kulturnih ustanov in razvoj Novega mesta v kulturno središče Dolenjske*. Društvo Novo mesto 2000, str. 123–153.

Za konec

Nerešena ostajajo vprašanja o zavzemanju za poklicno gledališče, o tem, kakšne razlike so obstajale med novomeškim in drugimi amaterskimi gledališči v Sloveniji – zanimiva bi bila primerjava z gledališčem v Celju, ki je kmalu postalo poklicno, danes pa je že povsem profesionalno. Ne bi bilo odveč izpostaviti tudi morebitnih vzporednic v sestavi repertoarjev – ali so se naši amaterji zgledovali po poklicnih gledaliških ustanovah. Delno pa ostaja še vedno prisotno tudi vprašanje o razpadu gledališča. Čeprav se zdi, da zgornje razmišljanje in analiziranje delno odgovarja tudi na vprašanje o koncu tega plodovitega ustvarjanja, pa se mi vedno bolj zdi, da so taka vprašanja malo krivična, saj vsebujejo trohico očitka. Vsaka stvar ima svoj ritem, in ko ji je namenjen konec, se ta pač zgodi. Tako se je zgodilo tudi v Društvo Dušan Jereb. Čas je prinesel svoje; spremenil se je človek, spremenil se je svet, prišle so nove stvari, ki vselej zahtevajo vsaj delno smrt prejšnjih, ljudje so zapustili prejšnja obdobja svojega življenja in stopili v nova ... Dejstvo pa je vendarle tudi to, da je bilo Gledališče Dušana Jereba v svojem vrhuncu premočno, da bi še naprej lahko delalo na enak način. Miselni preskok iz popoldanskega amaterizma v poklicnost je ogromen in zahteva velikih sprememb. Možni poti sta bili dve. Ali bi se gledališče za ta velik korak odločilo, kar je bilo v petdesetih letih še možno, ali pa bi njegova moč počasi upadala. Novomeškemu gledališču se je zgodilo to zadnje. Pa vendarle, konec vedno prinaša možnost nečesa novega.

PESNIŠKI ZAČETKI JOŽETA DULARJA

* Nekaj podatkov o omenjenih listih in revijah:

MENTOR, v katerem je Dular objavil svoje prve pesmi, je sprva imel podnaslov "list za srednješolsko dijaštvo", kasneje pa "dijaški list". Izhajal je v Zavodu sv. Stanislava v Šentvidu nad Ljubljano. V času Dularjevega sodelovanja sta ga urejala Blaž Poznič in za njim dr. Joža Lovrenčič. Poleg dijakov so v njem sodelovali tudi profesorji: dr. Jože Debevec, Ivan Dolencec (psevdonom Cene Lodi), dr. Anton Debeljak (Crassus), dr. Valter Bohinc, prof. Maks Prezelj in drugi.

ŽAR je izhajal na Državni klasični gimnaziji v Ljubljani. Odgovorni urednik je bil dr. Ferdo Kozak.

VRTEC, časopis s podobami za slovensko mladost, je izhajal od 1871 do druge svetovne vojne. V njem so začeli svojo literarno pot tudi Kette, Murn, Cankar in Župančič.

MLADIKA, družinski list s podobami, je izhajala od 1923 do druge svetovne vojne, in sicer v Gorici, nato na Prevaljah in v Celju. Med uredniki so bili tudi Bevk, Finžgar in v času Dularjevega sodelovanja dr. Jože Pogačnik.

KRES, glasilo slovenskih fantov, je izhajal od 1937 do 1943.

DOM IN SVET, ilustriran list, je izhajal od 1888 do 1944. V času Dularjevega sodelovanja so bili uredniki France Koblar, Jože Debevec, France Stele in dr. Tine Debeljak.

OBISK, ilustrirani družinski mesečnik, je izhajal od 1940 do 1943. Urednik je bil Mirko Javornik.

NAŠA ZVEZDA, glasilo dijaških Marijinih kongregacij, je izhajala od 1931 do 1944. Uredniki: Tomaž Klinar, M. Vrtovec, Janez Oražem.

Jože Dular se je začel literarno udejstvovati že v osnovni šoli, v javnosti pa se je prvič pojavil v šolskem letu 1931/32, ko je kot novomeški dijak pod psevdonomim Mojmir Gorjanski poslal prvo pošiljko pesmi dobro urejevanemu dijaškemu listu Mentor. Dr. Joža Lovrenčič, urednik, mu je tedaj napisal tele besede: "No, takega strahu pa Vam res ni bilo treba imeti! Metrično in jezikovno so Vaše stvari že kar dobre /.../ 'Slutnja' se mi zdi še najboljša in jo priobčim. Drugič pošljite kaj več!" Ob drugi pošiljki pa je napisal tele spodbudne besede: "Povedati moram, da sem Vas res vesel. Druga Vaša pošiljka priča, da se boste še lepo razvili. 'Zimski rispet' se Vam je posrečil, 'Večerna boleš' bi bila prav dobra, le zadnja kitica je bolj šibka /.../ 'Glosa' je pa klub temu, da je nekako bolj metrična in formalna vaja, le dobra. Skušal bom priobčiti vse tri. Ker menim, da ste na pravi poti in da se boste ravnali po nasvetu, ki sem Vam ga zadnjič dal, nimam danes kaj pristaviti. Upam, da se prihodnje leto še bolj spoznava!"

Naslednje leto Dular ni bil več dijak novomeške gimnazije, ker je odšel v Ljubljano, pač pa je še naprej pridno sodeloval v Mentorju in se pridružil četici njegovih dobrih pesnikov, med katerimi so bili najuspešnejši: *Vanjuša* (Ivo Brnčič, poznejši znani sodelavec Ljubljanskega zvona, takratne osrednje slovenske literarne revije); *Iztok* (Karel Truhlar, pesnik in teolog, doktoriral na Gregorijanski univerzi v Rimu in bil tam tudi profesor); *Onjegin* (Bogomil Fatur, pesnik, kritik in prevajalec, eden najbolj nadarjenih sodelavcev Mentorja); *Volkun Belopoljski*, *Olaf Severni*, *Dlugoš* (psevdonomi Vinka Beličiča, belokranjskega rojaka, ki je bil po vojni profesor v Trstu in dosegel doktorsko čast); *Venceslav Sejavec*, *Gašper Nevihta*, *Miha Vihra* (psevdonomi pesnika in duhovnika Štefana Tonklija, goriškega rojaka); *Vinko V.* (Cene Vipotnik, pesnik, prevajalec in urednik) in še ta ali oni.

Dular je Mentorju ostal zvest osem let, med tem pa se je uveljavil še v številnih drugih listih in revijah. Spodnja razpredelnica kaže število pesmi, objavljenih v posameznih glasilih:

Časopis*	Obdobje	Število pesmi
Mentor	1931 - 1937	30
Žar	1932 - 1933	3
Vrtec	1935 - 1937	6
Mladika	1936 - 1940	19
Kres	1937 - 1938	16
Dom in svet	1937 - 1940	12
Obisk	1940	3
Naša zvezda	1938 - 1939	2
Skupaj	1931 - 1940	91

Ravno v šolskem letu 1931/32 je Dular verjetno zaradi literarnega dela zanemaril šolo in doživel polom: razred je moral ponavljati. Naslednje leto je naredil razredni izpit, se poslovil od novomeške gimnazije in se vpisal na III. državno realno gimnazijo v Ljubljani. Po

treh letih je brez težav maturiral in se vpisal na slavistiko na ljubljanski univerzi. Šolskih skrbi je bilo sedaj konec, razvil je živahno literarno dejavnost in si v prijaznem okolju širil obzorje s študijem tujih književnosti, zašel v literarne družbe, postal član Literarnega kluba ter se kot stalni sodelavec revije *Dom in svet* družil z nadarjenimi mladimi književniki, ki jih je z blagohotno besedo in širokim znanjem spodbujal k literarnemu delu urednik dr. Tine Debeljak. V tem času je Dular poleg poezije pisal tudi krajšo prozo v *Žaru*, *Mentorju*, *Domu in svetu* in drugod ter se uspešno lotil tudi radijskih iger (*Sredi dolenskih goric*, *Dolenjsko martinovanje*, *Zelena bratovščina*). Toda to ne spada več v okvir našega sestavka; Dular je bil tedaj namreč že uveljavljena literarna osebnost, priznan kot pesnik in prozaist.

Za konec pa naj se vendarle ustavim ob eni Dularjevi prozi, njegovi povesti "Študentje ob Krki", ki jo je v podnaslovu sam označil kot zgodbo iz osmošolskega življenja. Izhajala je namreč v *Mentorju* v šolskem letu 1937/38 kot nadaljevanka in je deloma avtobiografskega značaja. V njej je Dular podal sliko dijaškega življenja, kakor ga je doživljal sam, dokler ni po 5. razredu gimnazije zapustil Novega mesta.

Zgodba povesti je dokaj preprosta. Člani dijaškega društva Vesna pripravljajo uprizoritev *Finžgarjeve igre Divji lovec*. Glavni akterji igre so: osmošolec Marko Bajec iz Semiča, ki se vozi v šolo z vlakom, njegov najboljši prijatelj in prav tako osmošolec iz Semiča Janez Zupančič ter šestošolka Jasna. Marko igra lovca Janeza, Jasna pa županovo hčer Majdo. Marko je zaljubljen v Jasno, vendar se ji tega ne upa povedati, prav tako ne prijatelju Janezu. Ko Marko Jasni nekoč vendarle izpove ljubezen, ga ta odkloni. To pa Marka tako potre, da sklene po maturi stopiti v bogoslovje in postati duhovnik. Najbolj zanimivo v Dularjevi igri je, kako je poleg dijaškega življenja prikazal novomeški gimnazijski profesorski zbor, kajti to so ljudje, ki so bili tudi nekdanji Dularjevi profesorji. Poglejmo si ta pasus:

"Poznate galerijo novomeških profesorjev?"

Pikolo, Karmenateljce, Refleks, Železna roka – štiri imena za eno osebo, matematični čarodej Ruli, nazvan tudi Krivči ali Aksijom, patricij in senator Kefa, krotilec študentske menežarije Keko, samostalno imenovan 'jaz stari tepec', doktor Torej, narurni filozof Rafi, *chaque jour plus bête* – Mužik, večni mladenič Žutek, solunski dobrovoljček Telefon. *Homo sapiens* – Tolsti, človek z železnimi živci – Jaka, risarski mojster Atek in še vrsta drugih.

Ti in vsi drugi so bili od države nastavljeni samo zato, da vlivajo študentom suhoparno učenost v glavo. Pa tega študentje niso hoteli razumeti in jim je bilo v resnici največ za to, da profesorju 'odžro kos ure ali pa napravijo kak velik hec'. To je mnogokrat trdil Keko in tudi pripomnil, da v nobeni menažeriji ni tako zlobnih zverin kot v osmem razredu."

Ko je bil nekoč Dular na obisku v Študijski knjižnici Mirana Jarca, je na mojo prošnjo v izvod *Mentorja* vpisal tole razrešitev imen: *Pikolo* – Maselj Ivan (direktor); *Ruli* – Rupnik Boris; *Kefa* – Peter Prosen; *Keko* – Koštial; *Torej* – dr. Tiller; *Rafi* – Rafael Bačar; *Mužik* – Kranjec; *Žutek* – dr. Mencej; *Tolsti* – Četina; *Jaka* – (Janko) Krajec; *Atek* – (Josip) Germ. (Dobrovoljček Telefon je verjetno učitelj telovadbe Danilo Fon).

VIRI:

Leksikon pisaca Jugoslavije 1. A - Dž. Matica Srpska 1972, str. 718, geslo: Dular Jože (avtor Milan Dodič), s pomotoma navedenim Dularjevim psevdonom Mojmir Podgorjanski (prav: Mojmir Gorjanski).
Čampa Ivan: *Srebrna žetev*. Mentor XXV/1937/38, str. 224.
Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova, IV. knjiga (Zagreb 1959), str. 523.

Jože Dular

Pesmi, objavljene v Mentorju 1931/32
pod psevdonimom Mojmir Gorjanski

SLUTNJA

*Na zapadu nebo je rdelo kot kri –
vanj vprl sem svoje oči
in strmel ...*

*Jesenski je veter zavel skozi les
in v golih vejah dreves
mogočno ubral je svoj spev ...*

*Ob poti skrivnostno je hrast zaječal,
kot da bi nečesa se silnega zbal –
v me je odjeknilo in sem vzdrhtel ...*

ZIMSKI RISPET

*Leži pred mano zasnežena plan,
gozdove sive beli sneg prekriva,
do streh zasuta vas v dolini sniva,
nad poljem leta jata črnih vran.*

*In zdi se mi, da velik kakor gora
leži pred mano bel mrtvaški prt*

in cilj mladostnih let pod njim – zastrt.

*–
O vzidi zopet sonce, pridi zora!*

GLOSA

*Kaj se siplje iz oblakov?
Mu sodnik vprašanje stavi.
Kam leteli so žerjavi
v tuje kraje – brez božjakov?*

*Sredi knjig in preparacij
naj možgane si napenjam
in študirati ne jenjam,
kaj zapisal je Horacij,
kaj za narod storil Tacij;
boj termopilskih junakov,
zvitost perzijskih vojakov,
kje se rabi glagol "esse",
kje opazimo potrese,
kaj se siplje iz oblakov?*

*Jasno sonce zunaj sije,
polje valovi dehteče,
vse raduje se od sreče,
vriska, poje melodije,
pod nebo se pesem vije ...
Vse veselju in zabavi,
vse hiti nasproti slavi,
le dijaku grlo stiska,
ko o delovanju bliska
mu sodnik vprašanje stavi.*

*Kaj mi vir je učenosti,
ki ga knjiga v sebi hrani;
kdo naj meni zdaj še brani,
da bi v lepih dneh mladosti
ne uganjal burk, norosti?
Kdo ovira nas v naravi?
Zakon paragrafe stavi,
kje in kod hoditi smemo,
ti so krivi, če ne vemo,
kam leteli so žerjavi.*

*Kos brez not v grmovju poje,
nihče v petju ga ne moti,
ko preneha, zopet loti
se z veseljem pesmi svoje. –
Kaj ta ve za težke boje
nas učencev – siromakov,
ki odšli ko trop prosjakov
bomo nekdanj s težko glavo,
da si pridobimo slavo,
v tuje kraje – brez božjakov.*

MIRAN JARC IN NJEGOV DNEVNIK EKA IN MARIJA

V počastitev spomina na smrt Mirana Jarca pred 60 leti na
Pugledu

Sredi julija 1942. leta se je začela roška ofenziva, ki je trajala do novembra istega leta. Ta brutalni vojaški pohod proti partizanstvu in civilnemu prebivalstvu je povzročil, da so morali mnogi slovenski rodoljubi v prezgodnjo smrt, zapore in italijanska taborišča. Številne vasi pa so okupatorji požgali ali porušili. Vmes so ropali in si nezakonito prisvajali dragocenosti. To so počenjali ljudje, ki jih na slovenska tla nihče ni povabil.

Toda ofenziva partizanskega oboroženega odpora ni uničila. Osvoobodilna fronta pa je še globlje in odgovorneje prisluhnila svojemu nacionalnemu poslanstvu. Že pred roško ofenzivo se je pojavil beggardizem. Kakšno nevarnost je pomenil za narodnoosvobodilni boj, nazorno poučijo takratni Kocbekovi zapisi v Tovarišiji. Izšla je leta 1949.

Konec junija 1942. leta je v partizane prišel tudi pesnik in pisatelj Miran Jarc. Življenje mu je na obrobju roških gozdov avgusta 1942. leta s streli vzela italijanska soldateska. Od takrat je minilo že 60 let.

V počastitev te obletnice naj na tem mestu izpostavimo njegove poglobitvene literarne dosežke. Osrednje mesto pa je namenjeno predstavitvi njegovega dnevnika Eka in Marija, ki obsega štiri zvezke različnih velikosti po obsegu in popisanih straneh (V originalu ga hrani Knjižnica Mirana Jarca v Novem mestu). Pisati ga je začel 14. februarja 1935, zadnji datum njegovih zapisov v dnevnik pa je 17. junij 1942. Dnevnik Eka in Marija bi bil preveč iztrgan iz kontinuitete življenja in dela Mirana Jarca, če mu ne bi dodali potrebnega prologa in sklepnega dela. V uvodnem delu so za ilustrativno gradivo uporabljena v prvi vrsti pisma, ki jih je Jarc pisal Jakcu. Logično nadaljevanje dnevnika pa predstavljajo pisma, ki jih je Jarc pisal iz partizanov ženi Zinki in hčerka Eki in Mariji. Končno je še pričevanje Pavla Kamenška o Jarčevi smrti.

Dnevnik Eka in Marija še ni bil objavljen. Na tem mestu pa je javnosti lahko le delno predstavljen. Če ne prej, bo v celoti objavljen tedaj, ko bo Jarčevo delo predstavljeno v zbirki slovenskih klasikov. Tudi monografije o njegovem življenju in delu kot znamenitem Slovincu še ni. Avtorju takega dela bo dnevnik Eka in Marija enkratna pomoč za oblikovanje življenjskega in umetniškega profila Mirana Jarca.

V časih, ko sta se rodili Eka in Marija, se je začel oglašati nemir, znanilec kasnejših vojnih spopadov in hudodelstev. Čim bolj se je Jarc bližal letu 1941, tem pogosteje je v dnevnik zapisoval vznemirjanja in občutja o prihajajoči vojni in povzročiteljih zanjo. Tudi otroka sta domiselno komentirala vojno psihozo. Njuna mržnja do Hitlerja kot glavnega povzročitelja vojnega zla je bila zelo doživeta. Otroška duša je dojemljiva za več, kot včasih mislimo. Je tudi zvedava, nagaživa, često nepredvidljiva, iskrena, spreminjajoča se glede na telesno in duševno zorenje, zahtevna, hvaležna, originalna ...

Jarcu je dnevnik pomenil nenehen intimen stik s svojo družino, s katero je živel z neverjetno čutečo ljubeznijo. Pogosto pa razmišlja o

najstrahotnejšem vojnem izidu. Čeprav v zaledju, je že doživel morijo prve svetovne vojne. Slutnja smrti, ki se je selila tudi v zavest otrok, zlasti Eke, se je uresničila. Toda Jarc je do poslednjih trenutkov življenja veroval, da bo v svobodi ponovno srečno zaživel s svojo družino. Ob odsotnosti z doma pa so ga spremljale fotografije družine, ki jih je kot svetinje družinske sreče vse do smrti hranil pri sebi.

Rodil se je 5. julija leta 1900 v Črnomlju. Izhajal je iz uradniške družine, ki se je že v njegovih zgodnjih letih življenja preselila v Novo mesto. Poleg njega so bili v družini še trije otroci, Vera (učiteljica), Mara in Vladko. Z eno samo skromno uradniško plačo je družina živela v skromnih socialnih razmerah. Miran je obiskoval gimnazijo v Novem mestu. Zgodaj se je poglobljal v filozofska, predvsem teozofska vprašanja. Vzljubil je svet glasbe, zlasti igranje na violino, in se intenzivno ukvarjal s slovensko in svetovno književnostjo. Od tujih jezikov mu je bila najljubša francoščina. Prevajal pa je še iz angleščine, ruščine, srbohrvaščine ...

Zgodaj je začel pisati pesmi. Leta 1960 mi je bilo pri Jakčevih v Ljubljani omogočeno dobiti in prebrati zveščič pesmi, ki jih je napisal pri 15-ih oziroma 16-ih letih. Ti verzi imajo že značilna začetna znamenja tiste njegove pesniške tvornosti, ki ji je intenzivno služil v nekaj naslednjih letih. V Dolenjskih novicah pa je že v medvojnih letih poročal o kulturnem dogajanju v Novem mestu s posebno zagretostjo zlasti o amaterskih dramskih predstavah. Tedaj je sodeloval tudi v Ilustriranem glasniku, ki je med vojno izhajal v Ljubljani. Ta zgodnja učna leta v pisanju so bila za nadaljnji Jarčev pisateljski svet zelo pomembna. Odločil se je, da se bo udeleževal na področju literature, zato je čutil veliko zadovoljstvo, ko mu je Ljubljanski zvon kot osemnajstletniku objavil prvo pesem.

Svojo gimnazijsko generacijo je upodobil v avtobiografskem (vojnem) romanu Novo mesto. V njem je sebe predstavil v osebi Danijela Bohoriča. Na fronto prve svetovne vojne ni odšel, ker je bil za vojaške napore telesno prešibak. Njegov iskreni prijatelj je bil Božidar Jakac, gimnazijski sošolec, ki pa je zaradi začasne odselitve staršev nekaj časa obiskoval idrijsko realko. Leta 1917 pa je moral na fronto. Ves čas pa sta ostala v pismenih stikih, tudi potem, ko je šel Jakac študirat v Prago in ko je začel svoja slikarska potovanja po Evropi, Afriki in Ameriki.

Jarc je začel študirati slavistiko in romanistiko v Zagrebu. Junija 1919 je od tod sporočil Jakcu: »Bivanje tu mi ugaja. Še bolj študij, posebej filozofija, s katero sem se, kot veš, v gimnaziji precej bavil.« V jeseni istega leta pa se je Jakcu pohvalil, »... da se je začel ukvarjati s prevajalstvom«.

24. oktobra 1919 pa je v pismu prijatelju zapisal: »Podbevšek pravi, da mu Tagore niti do kolen ne sega.« Dodal pa je, da so take literarne norosti počenjali že pred njim razni svetovni prekucuhi.

Iz Ljubljane, kjer je po ustanovitvi univerze nadaljeval študij, je 20. marca 1920 sporočil Jakcu, da mu je »univerza deveta briga«, saj najrajši za ves teden pohiti na Gorenjsko, »na deželo k svojim«. Prijatelju je prvič zaupal, da zahaja v Krtino, k porajajoči se ljubezni, k sestrični Zinki.

Jakcu je ob tej priložnosti tudi zaupal, da bodo izšle oktobra njegove pesmi na okoli sto straneh. Spodbudno pritrditev za to sta mu dala Joža Glonar in Oton Župančič. Princip za izbor mu je bil: »Vse sprejeti, kar je prišlo iz močnega doživljanja in kar je, odkrito povedano,

v lepi obliki.« Kot vemo, mu Vidmar takega močnega in iskrenega doživljanja čez nekaj let ni prisodil.

Čez kakšen teden je Jakcu pisal, da se naslov pesniški zbirki glasi Rajska ptica in črni vran.

20. maja 1920 pa je poslal pozdrave Božu (tako je začasno uporabljal Jakčevo ime) iz Krtine v Novo mesto in zatrdil: »... živim le v ljubezni, obožavajoč Njo edino. V takem čustvovanju se čutim neskončno oživiljenega ...« Pripravljajoča se pesniška zbirka pa se je takrat že imenovala Skrivnostni romar. Pravi pa, da je začetniška in da njegovo poezijo »priznajo lahko samo tisti, ki so sami skrivnostni romarji«. Kot vidimo, je za ta izbor uporabil strožje kriterije kot prej.

Septembra 1920. leta se je v Novem mestu zgodila novomeška pomlad. Na spominski plošči iz leta 1990, pritrjeni na pročelni steni bivšega hotela Kandija, je izpisan tekst z naslednjim sporočilom: »V tej hiši se je septembra 1920 s prvo pokrajinsko likovno razstavo in sočasnimi literarnimi in glasbenimi prireditvami rodila novomeška pomlad«. (Avtor besedila je pisec tega sestavka.) Pokrovitelj omenjenega kulturnega društva v Novem mestu je bil Rihard Jakopič. Med pesniki sta požela največ pozornosti Novomeščana Miran Jarc in Anton Podbevšek. Toda Jarc je tedaj zapisal, da je proti futurističnemu bevskanju mladih epileptičnih pilotkov. Ta odklonilna oznaka je bila v prvi vrsti namenjena Antonu Podbevšku.

Sredi decembra 1922. leta pa je Jakac sprejel obvestilo, da Jarc obiskuje Trgovsko akademijo v Ljubljani in da je opravil že tri izpite. Univerza ga je preveč izmozgavala, zato je imel premalo moči za ustvarjalno literarno delovanje. Po opravljenih izpitih se je leta 1923 zaposlil v ljubljanski kreditni banki. Zanimivo je, da ga je bančna služba disciplinirala, a ne izčrpavala. Po končani obvezni dnevni službi se je sproščeno ukvarjal z literarnim ustvarjanjem. Pisal in napisal je veliko, a vse v prostem času, v času torej, ki so ga drugi porabili za počitek. Leta 1922 je Jarc v pismu Jakcu prvič omenil pesnika Mirka Pretnarja, ki je doktoriral iz Janeza Trdine, a se je ukvarjal s službo v industriji. Edino pesniško zbirko V pristanu je izdal 1926. leta. Jarc ga je označil za svojega dobrega prijatelja. Pretnarjeva ljubezenska pisma Jarčevi ljubezni Zinki pa so povzročila motnje v medsebojnem komuniciranju in zaupanju. V drugi polovici tridesetih let pa so se odnosi med njima spet otoplili. K Jarčevim je pogosto prihajal na obiske. Otroka sta se ga vedno razveselila, ker je bil »hecen«, torej dovtipen.

Med njegove ustvarjalne napore in dosežke je treba uvrstiti tudi lutkovno področje. Kot vodja, avtor in violinist je sodeloval v Slovenskem nacionalnem gledališču Milana Klemenčiča.

Pisal je pesmi, prozo, dramske tekste, eseje, poročila o knjigah in kritike. Premalo znano in poudarjeno pa je njegovo prevajalsko delo. Nadvse obsežna je njegova korespondenca, ki ima tudi veliko literarno vrednost. Sodeloval je na literarnih večerih, tudi v Mariboru.

Leta 1927 je v samozaložbi izšla njegova pesniška zbirka, napovedana že leta 1920, zdaj spremenjena in dopolnjena, z naslovom Človek in noč. Iz istoimenske pesmi so tudi naslednji verzi, značilni za njegovo kozmično poezijo.

Sam ...

Nad mano, krog mene vsemirje preteče ...

*O, čudnih mož – daljnovidcev v divjih stoletjih misli žareče,
meči sekali so v brezizrazno, sovražno temo ...*

*To ogromno, turobno, tesnobno mrakovje,
ki v njem se gubim ...*

Precej izvodov zbirke je prijateljem razdelil gratis. V pismu Jakcu posebej opozarja, da v Novem mestu biva znanka Mara Vogrinčeva, doma iz Dobrne, po poklicu učiteljica, ki naj dobi izvod zbirke.

Denar za zbirko je počasi kapljal s prodajo. Posebnega dobička avtorju ni zagotovila.

Tega leta je začel pisati dramsko pesnitev Vergerij, »edinstveno dramo moderne literature«. Pisanje Vergerija je nadaljeval leta 1929 in z nekaj fragmenti končal, a ne dokončal v letu 1932. Bojan Štih je leta 1983 v Novem mestu dejal, da je Vergerij slovenski Faust oziroma da bi to bil, če bi ga Jarc dokončal. Tako razlago pa je Vergeriju prisodil Jarc sam v svoji korespondenci v letu 1932 in jo je Štih samo povzel brez navedbe vira.

Pred Vergerijem pa je napisal ekspresionistični igri Izgon iz raja in Ognjeni zmaj.

Leta 1929 je Jarc v pismu Jakcu potarnal, da je pri njih doma precej težko. Še istega leta mu je umrla mama in Jarc je zapisal: »Varuh sem zdaj svojega brata, gospodinji pa nam Mara.« Sestra Vera pa je bil tedaj učiteljica nekje pri Turjaku.

Da je Jarc opustil univerzitetni študij, so bile precej krive tudi slabe gnotne razmere v družini, saj je znano, da je honorarje od objavljenih stvaritev izročal v družinsko blagajno. Zato se je tudi odrekel večernim in nočnim družbam, v katere so ga vabili prijatelji. Bančna služba ga je zdisciplinirala in ga napravila dvojnega: sposobnega za umetniško tvornost in urejenega v osebnem življenju.

14. oktobra 1930 je sporočil Jakcu v Ameriko, da ga je osupnilo, ko je bral, da je sredi Amerike dobil v roke njegovo Novo mesto. Tedaj je ta roman izhajal v Ljubljanskem zvonu. Prijatelju je sugeriral, naj čim prej prebere tiste dele, »da bi videl Danijela Bohoriča iz let 1916-17 ...« V knjižni obliki je Novo mesto izšlo v delno prenovljeni oziroma dopolnjeni podobi leta 1932. Leta 1930 se je Jarc zelo razveselil Jakčeve ponudbe, da bi sodeloval pri nastajanju knjige o njegovih romanjih po svetu. Iz te zamisli je nastala knjiga Odmevi rdeče zemlje: kot avtor je naveden Božidar Jakac, s pojasnilom, da je knjigo po pismih iz Amerike priredil Miran Jarc, s slikami pa opremil Božidar Jakac. Pretežni del gradiva za pisanje pa je Jarc črpal iz sprotnih Jakčevih zapiskov v Ameriki in njegovih pripovedovanj v času nastajanja knjige. Takratna Amerika je po gospodarski krizi doživljala buren vsestranski razvoj, pri tem pa pozabljala na človeka in njegovo dostojanstvo.

Okoli leta 1930 se je Jarc družil z Rušo Zidar, čeprav je hkrati zagotavljal, da je »daleč od Ruše«. Zinka iz Krtine mu je edina pomenila pravo upanje. Za nekaj časa pa je zanj veljalo: »Moje življenje je v moji pesmi, v moji prozi ...« V letih na prehodu v tretje desetletje je bil Jarc preobtežen z literarnim delom. Leta 1934 je v Ljubljanskem zvonu od 1. do 12. številke izhajal njegov roman Črna roža. Črna roža je njegova ljubezen iz Krtine, Zinka, ki je prav v tem letu postala njegova žena. Poroka z Zinko je pomenila za Jarca pravo odrešenje. Opravila sta jo na Bledu brez svatbenih ceremonij.

30. januarja 1934. leta sta Miran in Zinka poslala Jakcu in njegovi znanki Tatjani Poženel (njen dekliški priimek) pozdrav »z nove poti«.

6. februarja 1934 pa je v pismu Jakcu zapisal: »O, življenje moje od prej je bilo samo tavanje, samo blodenje, čeprav me je gnala silna

Jože Škufca
MIRAN JARC IN NJEGOV
DNEVNIK EKA IN MARIJA

moč slutnje vedno v pravo smer, in ostal vse dni samo ob Njej, ki me je edina razumela.«

Levo: poročna fotografija Zinke in Mirana Jarca

Desno: Krtina iz leta 1926 - iz hiše spredaj je bila doma Zinka

V Evropi pa so se takrat vse bolj oglašale sile, ki so hotele revidirati določila iz mirovnih sporazumov po prvi svetovni vojni. Časopisi so pisali o miru pred viharjem. Po smrti nemškega predsednika Hindenburga je Hitler kaj kmalu postal absoluten gospodar Nemčije. Mussolini je teptal pravice primorskih Slovencev že od leta 1920 dalje. On in Hitler sta sistematično spravljala na kolena Avstrijo, japonski imperializem pa je začel paktirati z Nemčijo. Rusijo so kot 39. državo leta 1934 sprejeli v Društvo narodov.

26. julija 1934 je na Uncu pri Rakeku, zadet od kapi, umrl Rudolf Maister, divizijski general in slovenski pesnik, ki je po prvi svetovni vojni s slovenskimi vojaki prostovoljci odločilno prispeval, da se je severna meja uredila z njegovimi odločnimi strateško-vojaškimi dejanji.

9. oktobra tega leta je kot žrtev atentata umrl v Marseillu kralj Jugoslavije Aleksander I. Pozornost je vzbudila tudi fašistična zarota proti Rooseveltu, ki je bila v Slovenskem narodu takole predstavljena: »Ameriški velekapital je nameraval uprizoriti fašistični pohod na Washington, odstaviti Roosevelta, proglašiti diktaturo in onemogočiti Rooseveltov gospodarski program.«

Na slovenskih tleh je bila doma revščina in socialna razslojenost, od katere so udobno živeli maloštevilni kapitalisti in oklicani veljaki. Delavstvo je za mizerne mezde ustvarjalo dobiček za druge, kmetje so s težavo plačevali davke, odvečna (a dragocena) delovna sila se je izseljevala ali odhajala v druge dežele na sezonska dela. Socialni nemir je bil v tridesetih letih 20. stoletja močno prisoten na področju literarnega ustvarjanja in v revialni slovstveni produkciji. Umetniki znajo samostojno misliti in vrednotiti svet v sebi in zunaj sebe. »Umetniku je dovolj, če posluša glas svojega srca, svojega čuta za pravičnost in svoje želje po svobodi. Ne bo se zmotil. In tudi Miran Jarc se ni zmotil«, je utemeljeno zapisal Bojan Štih. Dozoreval je v evropsko razgledanega literarnega ustvarjalca. Nič ni zaostajal za literarnimi procesi v drugih deželah. Med prvimi je pri nas pisal o F. Kafki, M. Proustu, D. H. Lawrenceu idr.

Dozoreval je v človeka, ki je v sebi začutil, da se svet v dobro ljudi napak premika. Iz objemov ekspresionizma se je zavestno bližal v sečišča silnic realnega sveta in življenja. To notranjo preobrazbo je vsaj posredno pospeševal utrip življenja v Krtini in njenem ožjem in širšem okolju, ki je imelo marsikaj pokazati in povedati o socialnih stiskah tistega časa.

Leta 1934 je eden slovenskih dnevnikov takole pisal o stanju vrednot v takratnih človeških odnosih: »Živimo v dobi besed, v dobi velikih gesel in public, ko morajo dejstva molčati pred frazami, ko je beseda prva, misel druga in ko je teptanje logike svetlejšje od doslednosti ...« Miran Jarc se ni uдинjal nobenim pogledom in razmišljanjem, ki niso vodili v svet umetniške resnice in potrjevanju občečloveških vrednot.

14. februarja 1935 je Jarc začel pisati dnevnik, kasneje znan kot Eka in Marija.

Tega dne popoldne je Jarc taval po ljubljanskih ulicah. Žena je odšla roditi in on je ostal sam z novimi skrbmi, ki jih do sedaj ni poznal. Bal se je za usodo otroka in žene; celo najhujše mu je prihajalo na misel (žena Zinka je bila nekaj let starejša od Jarca in hkrati v letih, ko se ženske največkrat ne odločijo za prvega otroka). Pozno zvečer istega dne je zapisal: »Ob tričetrt na deset zvečer je prišla na svet najina hčerka Terezija (Avilska), Marija, Valentina.« Naslednji dan ju je obiskal v bolnišnici. Otroka so prinesli Zinki v posteljo. »Tedaj sem jo prvič zagledal,« je zabeležil v dnevnik. Šele sedaj se je začel zavedati, da je oče. »Bilo je čudno, čudno lepo,« je še dodal v dnevnik.

Dan pred odhodom porodnice domov v Krtino je bil v bolnišnični kapeli krst. Otroka je krstil dr. Roman Tominec, boter in botra pa sta bila Božidar Jakac in svakinja Mici iz Krtine. Odtlej je po prihodu iz službe namenjal hčerki pozornost s tem, da je bil ob njej, jo opazoval in oboževal. Čez nekaj tednov je zapisal: »Na orglice ji igram, prepevam ji in ona je vsa z menoj in vsa vame zaverovana. Kadar pridem iz banke, me sprejme s smehljajem in gleda za menoj, ko spet odhajam.«

29. junija (ko je imela tri mesece in pol) je prvič zaklicala: »Mama, mama!« »Spletala je še druge besede, kot na primer: ba-ba, a-ba, a-da, bla-bla.«

»Ko vstopim v sobo jaz, obmolkne, me gleda, potem pa kvišku ročice, češ, vzemi me, vzemi! ... Vmes pa kliče ata...ata...ata, besedo, ki jo je med prvimi izgovarjala ... Ata pa nisem samo jaz, temveč vse, kar ji je všeč ... ! Proti koncu novembra je dobila svoj drugi zobek. »Diat, diat, diat«, vpije, kadar hoče, da jo dvignem in vzamem v naročje.«

»Božič v Krtini. Prvič sem ga ob Zinki doživel leta 1920 in takrat me je vsega prešinilo fantastično koprnenje, da bi postala Zinka moja žena ...« Pred prvim letom pa je o hčerki zapisal: »Koliko življenja je prinesla v to hišo, koliko sreče Zinki in meni, tega ne morem niti izraziti. Na vse sem pozabil ob njej: na koncerte in gledališče, na ljubljanske nekdanje večere po kavarnah in sprehodih, še na knjige in pisanje ...«

»Uboga pa ne rada. Reci ji, naj stori to in ono, pa se bo uprla. Ali pa se bo s smehom izvila ukazu ali bo godrnjala kot kak tigrček ...«

»Če jo peljem na dvorišče, se ji razveže jeziček, da je veselje,« je zapisano v dnevniku. »To žlobudra in klepeta. O, da bi jo mogel razumeti. Najrazličnejše besede se tvorijo same od sebe in toliko je

čustvene dinamike v njih, da čutiš magnetizem, ki veje iz te razigranosti in zgovornosti ...»

Ko je bila stara leto in en mesec, je vedela, da ji je ime Rezika. Izgovarja jo Eka ali Ika. »Zadnjič sem prišel zvečer domov. Že v veži sem zaslišal akorde iz orglic ... V tej punčki je močna glasbenost ...»

4. maja 1936 je Eka shodila.

Videl sem jo. Tekala je od klopice pri oknu do vrat. Gledal sem in nisem mogel verjeti. Doživel sem drugi veliki mejnik v tem mladem življenju*.

»In potem ta dan kar nisem šel v službo – potem smo šli z malo na vrt, na dvorišče ... Silno doživetje je tak otroček.«

Julija 1936.

»Glasba jo zamakne v ekstazo.«

Zanimivo je, da Eka ljudi iz mesta ne mara. Eka ima rada preproste ljudi. Takšne, kot jih je dnevno srečevala v svojem življenjskem okolju.

V zbirko Novembrske pesmi (izdala Akademsko založba), izšla je leta 1936, je uvrstil le 16 pesmi. V tej zbirki so pesmi, ki so zelo blizu literarni smeri socialnega ekspresionizma, ki sta mu dala umetniško potrditev predvsem Tone Seliškar in Mile Klopčič, ali pa so po vsebini in preprostem izrazu odmev kriznega časa tridesetih let 20. stoletja. Izrazit primer socialne pesmi v zbirki je Hlapec Andrej. To naj ponazorimo naslednji odlomek:

*Ah, moji konji! Vam sem podoben. Iz kraja
v kraj se menjavamo znova in znova in znova.
Komaj se sprijateljimo, že nas prodajo
narazen, v tuje roke... Pa spet pričnimo...*

*Hlapec od včeraj, od danes, od jutri! In ženske
se ti izognejo: s tabo ne bom šla se klatit.
Kaj si pridelal, pokaži! Kot bi vsa leta
bičal po zraku: zaman se iščeš v praznoti.*

*Ne ne, postojte: če bi se v čudežu zbrali
vsi moji konji, pribegli od vseh gospodarjev,
na enem kraju, o, to bi videli
hlapca Andreja, mogočnega v novi slavi.*

*Glava pri glavi bi silila v hlapca Andreja,
v ljubljenco, varuha, dobrega botra in strica
Riže in Lize, Žive in Luce in Belci
ali bi strigli z ušesi in hrzali, tolkli s kopiti:*

*»To je naš gospodar, naš pravi! Mi smo njegov!
Ljubil je nas in solze je točil za nami!«
Zdaj smo vsi skupaj, o, zdaj bomo zdrveli
svobodni križem sveta! Kdo nas bi ustavil!
To bodo gledali in se bodo čudili:
kakšna to vojska vesela dviga oblake!
Ah, ta huda skušnjava. Zalezi se v slamo...*

Eka dodaja imenu še priimek, in to Jac (Jarc), očetu pa pravi Mejan (Miran). Na vprašanje, čigava je, odgovori, da je mamina mutka (mucka). Nekako do dvajsetega meseca starosti je Eka dobila v

* Prvi mejnik je bilo rojstvo.

dnevniku (mimo drugih) tudi naslednje oznake: deklica živahnih kretenj, žlobudra v svoji kitajščini, je svojeglava, je ljubka, mala čitateljica, frfotajoč metuljček, lepa rokokojska deklica, metuljček v svoji tančičasti obleki, baletna plesalka v zvončastem rožnatem krilu, zvonko se smehlja, porednica, nežna punčka, svojeglavka, togotnica, da ji ni para, mala egoistka, srčkana pred spanjem ...

Pa še: »To je pravi inkvizitor. Od drugih otrok zahteva, da držijo roke skupaj in molijo.« Kadar hoče, da se ji oče posebej posveti, začne: »Moja ata pija, ata pija.« (Moj ata je priden.) Če je hotela, da jo oče dvigne, je začela: »Eko locje, locje.« (Eko v naročje.)

Ko ji je bilo 23 mesecev, je Jarc zapisal v dnevnik: »Čudovito se je punčka razvila zadnji teden. Kar stavke že tvori, bistra je v opazovanju in posnemanju. Pa kak posluh ima. Kar zadene melodijo božične pesmi Sveta noč.« (Lepa noč, blažena noč, vse že spi, je polnoč.)

28. januar 1937

»Tri leta so minila, kar sva se danes na ta dan z Zinko poročila. Iz tistih svetlih ur je najina Ekica ... Sredi svojih stolčkov, pručic, punčk iz cunj, sredi podobic, papirja, kravic, muck, ob mami in Mejanu atku ji teče življenje v vedrini, ki daje tudi mami in meni svetlobo in svetlost, kakršne ne da nihče drug na svetu ...»

»In ko jo zvečer ponesev v posteljico, oznanja vsemu svetu na ves glas: Eka gle pančkat. Noč Julka, noč Tija (Tone), noč Jaja (Janez), noč Maka (Marjanca), noč ...« (Poslavlja se od bratrancev in sestričen, ki so živeli pod isto streho velike kmečke hiše v Krtini. Včasih pravi, da smo vsi sitni, »Eka pa pidna, pi-i-dna,« (pridna). Svetemu Roku v kapelici, ki ga ima za Maufa (Miklavža), je začela nositi korenje, kakor da je zajec. »Lačen je, Mauf,« pravi.

»16. marca 1937 se je ob 7.40 zjutraj rodila najina druga hčerka Marija.«

Krščena je bila teden kasneje. Boter in botra sta bila spet Božidar Jakac in sestrična Mici. Tistega dne, ko se je rodila Marija, je Jakcu umrla mama. V časopisu Jutro ji je Jarc posvetil spominski zapis.

Marija je bila temnooka. Eka sinjeoka. Marija je bila podobna mami Zinki.

»Brez Zinke ni življenja ne otrokom ne meni,« je Jarc zapisal v tistih dneh.

Tri tedne po rojstvu Marije so prišli v Krtino na obisk Jakac z ženo Tatjano in holandski pesnik in pisatelj dr. Feliks Rutten, akademik. Vsi so hvalili Marijo, Eka pa je bila zato nanjo ljubosumna. »Eka tud plidna, ni sitna. Eka plidna in udarila je z nog ob tla.«*

Konec aprila leta 1937 je prevajal Naživina Kozake in bral Vi-soško kroniko. Bil je na tesnem s časom, toda Eka mu je prinesla knjige, da bosta brala. Jarc njene želje nikakor ni odklonil. Takih želja pa ni bilo malo. Pred otrokovimi željami je tako rekoč vedno rade volje klonil.

»Zadnjič je prišel prosit berač za prenočišče. Lahko – ali v hlevu ali na skednju. Eka pa je hotela, da bi spal pri njej ali da bi mu dala vsaj dudko, ker nima levček postelce.«

Eka rada posluša pravljice Rdeča kapica, Sneguljičica, o medvedku. Povsod pristavlja, ko gre za deklice: »Eka tud pidna« (Eka je tudi pridna.)

11. junija 1937. leta.

»Iskali smo jo. Kam se je neki spet skrila? Tedaj zaslišim z dvorišča petje, Ekin glas, pesem Glej zvezdice božje ... Eka je stala pred spal-

* Jarčeva hčerka Marija, ki živi v Ljubljani, je piscu tega prispevka 9. 7. 2002 povedala, da je bilo pri njih v Krtini vedno veliko obiskov (Jakčevi, Pretnar, Orel, Klemenčič ...). Oče pa je bil dober človek, občutljiv, še mrčesa ne bi pohodil in zelo delaven. Ko se mu je nabralo veliko dela, je spal tudi samo po dve uri in potem odšel v službo. In kadil je preveč ...«

nico hlapca Matevža. Hlapec Matevž je za Eko važna osebnost; on je tisti čarodej, ki stori, da konji potegnejo voz in zapeljejo tudi Eko, če je treba, v Dob ali Domžale.«

»Tih bot. Tih bot. Tevzek aja, pančka. Pa je Tevzek pia (priden). Ni poleden.«

Dežuje. Eka: »Sonček je žalosten, pa joka. Dežek pa akan« (grd).

Marijica ima šest mesecev, prava lepotka. Marijica je najina, iz Zinke in iz mene. Pri njej instinktivno čutim, da je ona potenciranje vseh tistih najinih zunanjih in notranjih lastnosti, ki so nama kot bratrancu in sestrični skupna, medtem ko je Eka pretežno moja ..., kar je v meni dediščine po moji mami.

Ker zaradi obolelih oči (bil je že v bolnišnici) Jarc ni smel pisati zvečer ob luči, je šel podnevi pisat v veliko sobo, da ga otroci ne bi motili. Pa pride Eka: »Jaz bom pri tebi, da boš lahko pisal. Prišla me je branit. Pa imaš.«

Decembra 1937

»Ko sem z Eko, že kliče po meni Marija, in če imam Marijo v naročju, se že oglašaja ljubosumna Eka.«

»Ekica je moja, tako moja. In ves dan hrepenim po srečanju z njo. Bolj in bolj tonem v družinstvo, kakor v neki začarani svet, ki je moj pravi dom.«

Sredi januarja 1938.

»Eka me ima pravzaprav za svojega starejšega brata, saj me večkrat vpraša: 'Melan, ali je mama kaj huda nate? Ali je tudi nate mama huda? Melan, bod pliden. Melan, saj lahko kadiš, ne bom mami povedala!«

Eka prepeva naslednje pesmi: Lepa si, lepa, roža Marija, Sveta noč. Rožic ne bom trgala, Pastirica žgance kuha, Ribica je po vodo šla ...

Marijici pa poje:

Aja tuta, punčka – aja,

aja tuta, punčka – aja.

Spavaj sladko

Marija te zibala bo.

»Marija je od dne do dne bolj samosvoja... Črna punčka, čudovita punčka, huda in togotna, da je kaj. Vedno bi se zibala ali pa bila z nami pri razsvetljeni mizi.«*

14. februarja 1938.

»Ekica je na ta dan stara tri leta. Pred osemnajstimi leti sem bil prvič z Zinko na Limbarski gori; od tistega dne se je pričela doba mojih obiskovanj. Pred tremi leti pa je pesem vseh tistih dolgih let postala živa resnica: rodila se je prva deklica Eka ...«

Jarc pogreša, da z Eko ne živi čez dan, in nadaljuje: »Kaj vem o Eki, ki toliko doživlja ob gospodinjstvu, v hlevih, ob kravah, pri molži, v svinjaku?«

»Danes, 16. marca 1938, je preteklo leto, kar je prišla na svet Marijica. Marijica je danes takšna: blebeče in klepeče svoj ate, teta, bata, deje, taja, tja-tja, vsa je žareča, temnih očk in lask ... in hodi že sama.«

Eka hoče, da ji bo atek kupil živega konja in živo kravo. Marijica pa je v fazi, ko hoče vse zmetati na tla; Eka pa vrže čevelj v okno in ga razbije. Pravi, da bo kupila drugo okno, »ko bom velika«.

20. maj 1938.

»Marijica je bila včeraj z Zinko in menoj v Ljubljani ... To je rafaelski angelček, to je Sneguljčica, to je lepotka ... Pri teti Mari in stricu Vladku (na ljubljanskem stadionu) jo je videl neki 16-mesečni

* Takrat v Krtini še niso imeli elektrike.

fantek, ki je Marijico kar trikrat zapored poljubil in dejal: 'O ti lepa punčka.'

»Ekica pa je modra, nenavadno modra. Silno so ji všeč lepe obleke. Nogavice se ji ne smejo gubati.«

Poleti 1938 so bili Jarc, Zinka in Eka na Reki (tedaj pod Italijo). Vpričo gostov je Eka začela peti Lepa si, lepa, roža Marija. Na vožnji z ladjo v Opatijo pa je klicala Živio, Jugoslavija! Kdo jo je za to pripravil, Jarc v dnevniku ni zabeležil. Najverjetneje pa so drugi to izgovarjali potihoma, ona pa je povedala na glas.

V drugi polovici tega leta je imel Jarc štiri tedne težave z očmi. Eka ga je obiskala v bolnišnici. »Pravila mi je,« piše Jarc, »da zame moli, da me ne bodo več učke bubale.«

V četrtem letu Eka več ne riše, poje pa pesmice, katerih besedila si sproti izmišljuje.

O blatu

»Blato je pri polžu.

Polž je dolg.

Polž boža blato in zaspi.«

O deklici

»Punčka ima rožico.

Rožica ima metuljčka

in metuljček zleti na punčko

in jo poboža.«

»Eka vabi Marijo, češ da ima cukrčka. Ona misli, da imam res cukrčka, pa bo ven prišla. Ona je neumna, pa vse verjame; saj ti, mama, tudi tako delaš, če hočeš Marijo dobiti, da bo k tebi prišla.«

Jarc je to komentiral s pripombo, da je Eka pretkana.

Eka se z Marijo nič kaj dosti ne igra. »Če se z njo malo pomudi, jo zapusti, češ, kdo se bo pa igral z otroki.«

»Marija je čustvo, Eka je razum ...«

Če je Marija želela, da jo atek odnese v gornjo sobo, ga zaprosi: »Atek, daj tebe Marijo nesat.«

Marijin besednjak je tudi takle: metala (metla), orgula (orglice), cileta (cigareta), golda (grda).

Eka atku:

»Atek, zakaj me vsi tepete? Jaz bo šla raj kar od hiše, k mačehi. Saj me ne marate. Če mi ne boste nič naredili, pa bom ubogala.« Eka si je hotela tako zagotoviti pozornost.

»Kadar je Marijica zelo huda, tedaj pljuje okrog sebe.«

Ko je Eka videla duhovnika piti iz keliha, je dejala: »Mož pa malinovčka pije.«

Avgusta 1939. leta

Jarc je tudi v tem času veliko prevajal. Med zahtevnejša dela smemo uvrstiti Stendhalove Tri novele, Hergesheimerjev roman Tampico, Lawrencea delo Žena je odjezdila, Neživina Kozake in še kaj. Pisal je kritike, ocene in poročila o knjigah iz slovenske, srbohrvaške in svetovne literarne tvornosti. Poleg tega pa je pisal mladinsko povest Zakopani zakladi in povest Jalov dom. Pripravljal je tretjo pesniško zbirko, ki jo je 1940 izdal pod naslovom Lirika (Bibliografijo njegovih del oziroma enot je 1960. leta zbrala Ana Matko). Mnogo je ustvaril, napisal. To je bilo dobesedno vztrajno garanje.

Ob delu v službi in na literarnem področju pogosto ni našel časa za zapisovanje prizorčkov »iz življenja mojih malih«, kot je zapisal v dnevniku. In nadaljeval: »Vojna leži v zraku. Vse govori samo o tem.

Eka tudi ve, da bo vojna. Takole govori: »Vojska je, če se streljajo. Kar iz eroplanov bombajo. Ti boš pa vojak ... Pa boš puško imel, pa boš Hitlerja ustrelil. Pa bo konec vojne.«

Eka je veliko modrovala o preselitvi v Ljubljano. Veseli se zlasti elektrike.

»O, tebe imam pa rada«, pravi atku, »Ti me nikdar ne nabiješ. Mama me pa nabije...«

‘Ker ji nagajaš?’

»Zakaj me pa nabije. Če me ne bi nabila, pa ji ne bi nagajala.« Jarc je tudi tokrat zapisal, da je premetenka.

In dalje:

»Ata, koliko si star?«

»Devetintrideset.«

»Kaj, devetintrideset. Joj, pa saj ne boš še umrl. O, ne boš. Se ti ni treba bati. Če boš pa ti umrl, bom tudi jaz. In mama in Marija. Mi smo vsi skupaj.«

Leta 1939 se, kot vidimo, začne v dnevniku pojavljati slutnja smrti. Prva jo je načela Eka. Jarčevi so se preselili v Ljubljano. Jarc je o tem zapisal: »Zinka se je po štiridesetletnem življenju na Krtini meni prid ločila od doma in se preselila v Ljubljano.«*

* Po poroki se je v Krtini naselil tudi Jarc.

Jarčeva sestra Mara je pomagala v gospodinjstvu. Eka je prisotnost tete v kuhinji takole komentirala: »Saj Mara ni moja teta. Teta je tista, ki nam kaj prinese ...« Jarčevi so stanovali v hiši arhitekta Suhadolca, ki je imel dva sinova. Otroci so se skupaj igrali, se trikrat na uro sprli in se spet spravili.

Na prelomu iz leta 1939 v leto 1940 je Jarc razmišljal; »In vem, da bom še jokal za časi, kot so ti, ki so mi dali sodoživljati živost majhnih deklic ... O, da bi bili ohranjeni mamici in meni, nama in svetu; bojim se, bojim, kajti časi so črni, težki, dušljivi in – gorje, morda so le redki izbrani in zaznamovani, ki bodo preživeli grozo, ki nam jo pripravlja prihodnost novega leta.«

»Eko zanima radio, gledališče, zlasti odkar je videla igrico Petrčkove poslednje sanje. V radiu bi pela.«

»Eka ima peti rojstni dan. Kako, ali sem petkrat prišla na svet?« je zvedavo spraševala.

Aprila 1940 je Jarc zapisal v dnevnik: »V času, ko se življenje smehlja Eki in Mariji, pa se Evropa zavija v grozo vojnega razdejanja. Bog ve, kaj bo z nami?«

Približno v istem času je v Ljubljanskem zvonu zapisal: »Živimo v času, ki je po težnjah in dejanjih bolj podoben smrti kot življenju.«

V tem letu je izšla njegova pesniška zbirka *Lirika*. V njej so doživete pesmi nacionalnega čustvovanja in domovinske ljubezni. Nekatere so globoko narodno občutene, spet druge so prepojene s slutnjo smrti. Zlasti Slovenski soneti so polni skrbi za usodo slovenstva, ogroženo zaradi vsega, kar se je temnega zgrinjalo nad domovino. Težka napoved težke usode je v verzih iz Sejalca v zimi:

Kot zrno sem, ki v mrtev čas zori.

Nov kosec pride, vse nas pokosi.

Iz Soneta obupa pa je v zadnji kitici izražena moč za odpor proti tujčevi pretnji, ki teži po uničenju svobode ljudi na slovenskih tleh:

Saj korenine niso še izrute.

*O, da bi kakor kače pod zemljó
zasekale strup v tujčevo petó.*

»Šestega aprila 1941, na cvetno nedeljo, se je odločila usoda Petrove

Jugoslavije. Tisto jutro sta Eka in Marija z nami vred preživeli nekaj ur v zaklonišču. Nad nami so pokali streli obrambnih topov proti nemškim letalom.

Eka je bila bleda kot zid, vsa se je tresla in s Suhadolčevim Tončkom nista in nista hotela zapustiti zaklonišča ...

Naslednjo noč je Zinka z otrokoma odpotovala v Krtino. Šele po zlomu Jugoslavije se je družinica vrnila v Ljubljano, v zdaj že italijansko Lubiano – glavno mesto Provincie di Lubiana.«

Življenje otrok pa teče dalje.

Levo: Eka, Miran in Marija Jarc poleti 1941. leta blizu Prešernovega spomenika v Ljubljani (desno je italijanski vojak)

Desno: Marija in Eka ob kopanju na Savi avgusta 1941. leta

Eka in Marija se igrata s Tončkom, Matjažem Suhadolcem in sosedovo Cvetko. Med nje je vdrla ljubezen. Eka trdi, da je grda, zato je Tonček več ne mara. Zdaj ima Cvetko. Na Marijo je Eka zelo ljubosumna. »Marijica je pri treh letih čedalje bolj uporna, jezična in nagajiva. Zna tudi takole zmerjati: 'Ti hudič, ti!'

»Marijici mama obljubi, da bo šla v nebesa, ker je pridna.« Ona se pa upre: »V nebesa pa ne grem, bom dol padla.«

»Eka me vedno sprašuje«, zapisuje Jarc, »če bodo bombniki kmalu zbombali našo hišo.«

Marija k temu dodaja:

»Če bodo eroplani bombali, se bomo skrili pod posteljo in v rjuhe.«

Eka je prepričana, da bodo Rusi zbombali Nemce, ker jih je več, in čez čas nadaljuje: »Rusi so bolj močni kot Nemci. Mi pa smo prijatelji z Rusi.«

Leta 1941 je Jarc manj polnil dnevnik kot prej, ker se je ukvarjal s »podjarmljenostjo domovine«.

Na pesniškem področju je nadaljeval s pesmimi o trpeči domovini in vse pogosteje se je v njih oglašal motiv smrti (Pasijonke ...). Vključil se je v kulturni plenum OF. Otroci so intenzivno spremljali de-

bate in zaključke starejših ljudi. Pogovarjali so se o tem, kar vojna slabega s sabo prinaša. Otroci so imeli v zavesti Nemce kot največje sovražnike miru.

»6. oktobra 1941 je odšla Eka v šolo. Uči jo mama Suhadolčevega Tončka. Prepričana je, da zna premalo. Zato se šoli pretirano posveča, med poukom in doma. Ambiciozna je.«

Ob božiču je Eka, polna upanja, vzkliknila: »Drugo leto pa že ne bo več Nemcev in bomo šli spet v Krtino.«

Marija pa je k temu pristavila: »Jih bodo pobili, te hudobne Nemce.« Eka je spomladi 1942. leta napisala prvo knjigo – zvezčič je sama sešila. Na dvanajstih straneh je zbrala pesmice in berila, ki jih je sama sestavila, in zelo si želi, da bi ji knjigo natisnili.

26. aprila 1942 je bila Eka pri prvem obhajilu. Malo grehov je imela. Samo trinajstkrat ni ubogala mame. 24. maja 1942 pa je Eka ob botri Nuši doživela birmo.

»Eka piše dnevnik. Zdi se mi, da bom lahko kmalu zaključil pisanje o njej, ker bo to delo prevzela sama.«*

9. junija 1942

»Marijico so odpeljali z avtom v otroško bolnico. Zbolela je na ledvicah.«

»Dolgi so bili dnevi – danes 17. 6. pa smo Marijico vso srečno spet pripeljali domov ... V mamini postelji leži in je rešena ...«

O Eki pa so bile tega dne zapisane nič kaj otroško vesele misli: »Eka je bila te dni tolikokrat žalostna. Čutila se je – kot večkrat – osamljena ... Čita kakšno knjigo in piše svoj dnevnik. Eka! Eka!«

S tem je dnevnik Eka in Marija pri kraju. Z neveselimi občutji ga je sklenila Eka.

V nedeljo, 28. junija 1942, so Italijani v raciji z blokado prijeli in od doma odpeljali Mirana Jarca. Odbrane zajetnike so še istega dne ponoči strpali v deset živinskih vagonov (v vsakega po petdeset mož in fantov). Kot živino! »Italijanska kultura« bi vendarle morala upoštevati, da je bil Jarc član Pen kluba. A nič o tem. Ponoči je vlak krenil – cilj: taborišče Gonars. Nad Bistvo pri Borovnici so vlak napadli partizani, ne da bi vedeli, da so v vagonih slovenski rodoljubi, določeni za italijansko taborišče. Nad 300 ujetnikov se je iz vagonov rešilo in odšlo s partizani.

Jarc je 22. julija prišel med člane Izvršnega odbora OF, kjer so mu vso pozornost posvetili njegovi stanovski znanci Josip Vidmar, Edvard Kocbek, Matej Bor itd. Določen je bil za delo v kulturniški skupini. Med prvimi Jarčevimi spisi v partizanih je bil Čudež nad Bistvo. Iz ohranjenega dela med drugim zvemo, kaj se je dogajalo 28. 6. 1942. Začelo se je »gnetenje italijanskih vojakov po hiši, stikanje po omarah in predalih za čevlje, smučmi, rjuhami, premetavanje otroških igrač, prezirljivi nasmehi parfumiranih plačancev ... Po tem vsi moški iz hiše v spremstvu oboroženih čuvarjev zakonitega ropanja na kamione. S pogledom si še objel nič hudega sluteča otroka, ženi si še stisnil roko in jo potolažil, da se vrneš čez eno uro, pa si ta hip pozabil, da si bil vendar že vse te mesece povezan s partizansko mrežo ... Stojiš v gosjem redu na dvorišču belgijske vojašnice in čakaš, da stopiš pred častnika, ki predstavlja s skritimi ovaduhi za stebrom tvojo usodo. Končano je. Zbogom, žena. Zbogom, otroka ...«

In začelo se je pisanje njegovega »dnevnika« na daljavo, s pismi družini, in to iz tedaj osvobojenega ozemlja na Kočevskem. Pisma je družini dostavljal kurir. Objavljena so v Slovenskem zborniku 1945.

* Žal Eka kasneje dnevnika ni pisala. Veselje za to ji je vzela vojna, pa spodbudnega mentorstva ob očku ni več imela.

V njih je izražena brezmejna ljubezen do žene in punčk in vera v svobodo. Pa hvaležnost, da partizani s tovarišijo, ki mu je prijazno naklonjena. »Gozd je moj dom. Okrog mene je vse polno najbližjih mi znancev in mnogo živim – literarno ...«, piše v drugi polovici julija ženi in nadaljuje: »Odslej ti piše Janez Suhi ... Poljubljam te, ti moja Edina, in najina otročka. Vaše slike tolikokrat gledam ...« Potem pozdravlja sestro Maro in brata Vladka ter Dorita (Jakca) in Borisa (Orla).

Ženi je sporočil, da se z arhitektom Tonetom Suhadolcem vidita občasno. On se je odločil za delavski bataljon, ki je bil organiziran v vasi Cesta, nekaj kilometrov stran od Kamenjaka, kjer je tedaj bival Jarc.

Zadnje pismo ženi in punčkama ima datum 11. avgust 1942 in je bilo torej kurirju oddano štirinajst dni pred smrtjo. Med drugim je v njem zapisal: »O, močno živim! In v lepem okolju ... Vse, kar čutim ob besedah dom, slovenstvo ..., vse to ste mi vi. Imejte moč in vero. Vse se bo izteklo lepo! Ne nasedajte lažem in vestem, ki jih širijo lažnivci! V nočeh sanjam o Tebi in punčkah. Spim v družbi zelo bližnjih mi ljudi v baraki ... Poljubljam Tebe in angelčka. Ves Tvojo Miran. Moj naslov: Janez Suhi.«

Slutnje, pogosto izražene že v dnevniku Eka in Marija in v pesmih, izdanih v Liriki in v kasneje nastalih, so se začele uresničevati. Vojna, ki so jo povzročili okupatorji in ki so se je pri Jarčevih vsi zelo bali, je brez usmiljenja posegla v življenje te družine.

O Jarčevem trpljenju med roško ofenzivo in o njegovi smrti sta pisala Matej Bor v spisu Roška ofenziva (objavljen v Slovenskem zborniku 1945) in Janko Jarc v dokumentiranem pričevanju Miran Jarc v partizanih (Obzornik 1951).

Jarcu so v ofenzivi med premiki, napadi in umiki po težkem roškem terenu moči povsem pošle. Ni mogel dalje. Rad bi samo jabolko, eno samo jabolko. Bor je poskrbel, da so ga skrili med skale in pokrili z vejami. Obljubili so mu, da ga bodo prišli iskat, ko bo najhujše mimo.

Jože Škufca ob vodnjaku na Pugledu, danes zapuščenem in preraščenem, iz katerega je zajemal vodo Miran Jarc (foto: Jože Saje)

To se je tudi zgodilo, a Jarc se je dvignil, brž ko se je otresel onemoglosti, in začel križariti po gozdu. Zato ga skupine, ki so ga šle iskat, niso mogle najti. Celó izvrsten poznavalec predelov v roških gozdovih, nekdanji gozdar, zdaj partizan Bradač, ga ni našel. Prišel je v neposredno bližino vasi Pugled in čakal na partizane. Zvečer je hodil v bližnji vodnjak po vodo in si spotoma nabral sadje za preživetje.

Miran Jarc se je tod nekaj dni pred smrtjo srečal s Pavlom Kamenškom, ki je po navodilih zagrebškega odbora OF odšel iz Zagreba preko Kamanja k Belokranjskemu odredu in od tu v spremstvu kurirja na Rog v štab V. grupe odredov. Kamenšek je zašel v osje gnezdo ofenzive in dobil pri padcu po skalah močan udarec v koleno. Pred Italijani se je rešil tako, da je splezal visoko na košato smreko in se obnjo pripel s pasom. Niso ga opazili. Ko je šla nevarnost mimo, se je približal Pugledu, ne da bi vedel, kje je. Naključje je hotelo, da se je srečal z Jarcem. Neka družina, ki je sem iz Starega Loga pribežala pred Italijani, pa jima je razkrila ime vasi in kje sta.

Kamenšek in Jarc sta se dogovorila, da bosta v bližnjem gozdu počakala na prihod partizanov. Zvečer pa sta hodila k vasi po vodo in sadje. »Četrty ali peti dan okrog poldne,« piše Kamenšek, »pa je bil Jarc zelo žejen in šla sva k vodnjaku. Ko sva ravno zajemala vodo iz vodnjaka, ki leži pod vasjo, sva zaslišala na griču italijansko vpitje in zagledala vse polno vojakov. Bilo jih je najmanj dvesto.« Lahko sta se še skrila v bližnje grmovje in tam čakala, da bodo Italijani odšli. Toda odkrili so ju in začeli streljati v njiju. Jarc je bil na mestu mrtev in so mu Italijani takoj vzeli uro, nalivno pero itd. Kamenšek je bil ranjen in kasneje v Ljubljani obsojen na 23 let ječe.

Kje je Jarčev grob, ni nikoli nihče zvedel in ne ugotovil. Zgodovinar Jarc pa je na podlagi izjav Kamenška in italijanskih dokumentov ugotovil, da je Miran Jarc umrl 24. avgusta 1942.

Druga ugibanja o njegovi smrti so odveč. Leta 1960 je piscu tega prispevka dejal Božidar Jakac, da sta šla po vojni z Borom v Krtino in gospe Zinki obrazložila okoliščine, ki so terjale Miranovo smrt.* Ostanjejo pa tudi zapisana dejstva, ki jim ni moč oporekati resnice.** Hčerka Eka živi v Zagrebu, Marija pa v Ljubljani.

* On kot Miranov prijatelj in kot krstni boter otrok.

** Vdova Zinka Jarc se je morala s hčerkama zaradi preživetja že med vojno preseliti iz Ljubljane v svojo Krtino.

Bojana Čampa

KOSTANJEVICA NA KRKI SKOZI ČAS

Kratek oris zgodovine mesta

Gibanje zemlje in tok reke sta ga zarezala kot zapis nekega v preteklost ujetega časa, v obliko otoka, v podobo slikarske palete ... v ime trga, v naziv mesta. Seveda govorim o sledovih neke pradavne, davne in polpretekle zgodovine, o kraju, danes priljubljeno imenovanem 'slovenske Benetke' in 'uradno' Kostanjevica na Krki. Urbani dragulj, ki leži ob vznožju Gorjancev na jugu, se spogleduje z dolino reke Krke in Krakovskim gozdom na severu, leži v neposredni bližini kartuzije Pleterje in Bartholomeuma oz. Šentjerneja – kraja, med drugim poznanega tudi po tem, da je tukaj krajši čas (v prvi polovici 16. stoletja) živel in deloval pisec prve slovenske knjige, protestant Primož Trubar.

Pomen Kostanjevice skozi čas kaže tudi droben 'fragment' zgado-

vine, kajti tukaj je pokopana žena ustanovitelja mesta – Juta Spanheim, skupaj s sinom Bernardom.

Plasti preteklosti so mestu pustile neizbrisen pečat ali 'Zrcaljenja', kakor so poimenovali katalog, posvečen 750-letnici mesta. Pečat, ki ga skušajo danes negovati in ohranjati bodočim rodovom, predvsem z aktivno kulturno dejavnostjo prirejanja različnih slikarskih razstav, kolonij, oživljanjem ljudskih običajev in glasbenih prireditev. Ker gre za bogat vinorodni okoliš, vsako leto v Kostanjevici izbirajo tudi vinsko kraljico.

Arheološka izkopavanja kažejo plasti **zgodnje poselitve** že v neolitik. Ob severnem obzidju samostana so leta 1938 našli sledove pračloveka, v neposredni bližini pa tudi prazgodovinski čoln in keltsko zapestnico. Gosta poselitev je po raziskavah sovpadala s halštatskim obdobjem, ko je območje naseljevala indoevropska rasa ilirskih plemen Japodov. Okrog leta 400 pr. n. št. so v slovenske kraje vdrla Kelti, ki so se pomešali z Japodi in dvignili kulturo pridelovanja rastlin – poljedelstvo, trgovino in živinorejo.

Prihod Rimljanov pomeni še dodatno utrditev transportno-vojaškega položaja mesta s svojo otočno lego, ki naj bi bil po najnovejših raziskavah naravni fenomen in ne umetni izkop, kakor so razlagale nedavne hipoteze. V obdobju rimske poselitve je Kostanjevica dobila izredno važen pomen kot odlična strateška točka in hkrati pomembna prometno-trgovska pot, predvsem zaradi transportnih prehodov (Ljubljana-Trebnje-Drnovo-Sisek) in rimske ceste, ki je bila oddaljena od današnjega mesta približno kilometer.

Ime mesta je z etimološkega stališča izredno težko določljivo, saj poznamo kar nekaj poimenovanj skozi zgodovino: CASTAGNEUM so kraj imenovali Rimljani. Spanheimi so mu nadeli ime LANDSTROST, kot 'tolažba' oz. 'obramba' dežele, ali LANDSTRASS, kot deželna cesta.

V **zgodnjem srednjem veku** je kraj pripadal Veliki Karantaniji. S prihodom Frankov in pokristjanjevanjem v 10. stoletju je prešel v sklop Kranjske marke. V srednjem veku je bila Kostanjevica last domačih grofov Breže-Selških, ki jih je med letoma 1143 in 1144 nasledila ena največjih velikaških rodbin, koroški grofje Spanheimi. Velik razcvet je mesto doživelo za **časa vojvode Bernarda Spanheimskega** (11. do prve polovice 12. stoletja), pod katerega upravo se kraj omenja v njegovi listini kot CIVITAS LANDESTROST, izdani v Judenburgu 16. avgusta 1252. Ta datum se tudi uradno šteje za letnico ustanovitve mesta, čeprav je same mestne pravice podelil Kostanjevici šele odstavljeni češki kralj Henrik goriško-tirolski med letoma 1295 – 1307. Kostanjeviški mestni privilegij je postal vzorec, po katerem so podeljevali mestno pravo tudi drugim naseljem.

Mesto je imelo svojega sodnika, mestni svet in lastni pečat oz. grb. S temi pravnimi pooblastili so meščani dobili privilegije, s katerimi so bili zaščiteni pred samovoljo fevdalnih zemljiških posestnikov.

Prva župnija je bila ustanovljena leta 1220, cerkev pa posvečena sv. Jakobu. Svojo samostojnost je ohranila do 18. stoletja, ko je prešla pod skrbništvo cistercijskega reda.

Spanheimske posesti so bile v upravi njihovih skrbnikov – ministerialov, med katerimi so se po letu 1248 pisno omenjali gospodje Kostanjeviški, še posebej dva brata, Henrik (podpisan: kastelan kostanjeviški) in Konrad.

Naj se vrnem še k podjetnemu Bernardu, ki je vedel, kako utrditi

gospodarsko-strateški pomen mesta z novoustanovljeno kovnico lastnega kostanjeviškega novca, imenovanega MONETA LANDESTROSTENSIS, in na ta način še dodatno okrepil obmejno posest zoper Ogrsko in Hrvaško in kot močno protiutež bližnjemu bambersko-freisinsškemu trgu ob hrvaškem Brodu. Novec je poznan od leta 1210, kar potrjuje, da je imela Kostanjevica že tedaj avtonomijo trga in je lahko služila s trškimi pravicami, čeprav je šele leta 1249 uradno izpričana kot trg.

Leta 1234 je Bernard k sebi poklical cistercijske menihe iz Vetrinja na Koroškem, ki so ob bližnjem potoku postavili velik samostanski kompleks, imenovan Marijin studenec (latinsko Fons Beatae Mariae, nemško Mariabrunn), in jim podelil obsežne fevdne pravice. Legenda pripoveduje, da se je Bernardu v sanjah prikazala sama Devica in mu naročila, kam naj postavi kloster.

Listina o podelitvi odpustkov za obisk opatije v Kostanjevici, Avignon, 6. novembra 1347 (listino hrani Arhiv Republike Slovenije); foto Zvone Pelko

Samostan je imel lastni skriptorij, ki se po pomembnosti uvršča takoj za Stično. Tu so nastajali rokopisi med 13. in 16. stoletjem. Bili so pisani na pergamentu z značilnimi inicialami v rdeči in modri barvi.

Po smrti zadnjega Spanheima Ulrika III. leta 1269 je Kostanjevica prešla v roke češkega kralja Otokarja II. Premyslida. Kasneje so mestu gospodovali goriški grofje, Frankopani, gospodje Svibenski in od leta 1388 ena največjih slovenskih knežjih dinastij – Celjski grofje. Habsburžani so prišli na to ozemlje šele po njihovem izumrtju leta 1456, dokler ni v 17. stoletju lastništvo pripadalo cistercijskemu samostanu, ki je ostal njen lastnik do jožefinskih reform leta 1785, ko je bil red razpuščen.

Naravne katastrofe, kmečki punti, turški vpadi in s tem povezan nastanek Vojne krajine ter vzpon Karlovca so povzročili hitro propadanje mesta. Pred turško nevarnostjo sta leta 1563 okoliško prebivalstvo uspešno branila Herbert Turjaški in Ivan Lenkovič. Proti koncu stoletja je prišlo še do velikega kmečkega punta (bitka na Krškem polju leta 1573), ki ga je baron Jošt Thurn zatrl s pomočjo Uskokov, ki so imeli svoje postojanke v Žumberku in na Gorjancih, od koder so kasneje hodili plenit mesto in samostan.

Velik pretres je pomenila tudi huda **duhovna kriza v 17. stoletju**

z reformacijskim in protireformacijskim gibanjem. Katastrofe in nesreče so se nadaljevale še v 18. stoletju s številnimi požari, kugo, poplavami, potresi in lakoto. Mesto je bilo tako prizadeto in propadlo, da so mu hoteli odvzeti celo mestne pravice, vendar je to preklicala Marija Terezija s cesarskim odlokom 24. septembra 1757 z namenom, da se mesto ohrani deželnemu knezu.

19. stoletje je prineslo narodno prebujenje z ustanovitvijo narodne čitalnice. V tem času je kot gozdarski inženir služboval v Kostanjevici izumitelj Josip Ressel (1793 – 1857), ki je na reki Krki preizkušal prve osnutke ladijskega vijaka, za kar je dobil od okrožnega kresijskega glavarja najstrožji ukor, ker s poizkusi s čolnom na vijak pohujšuje ljudi.

Na prehodu v 20. stoletje in med prvo svetovno vojno Kostanjevica ni bila posebej ogrožena. Daleč naokoli je bila znana lekarna sv. Miklavža farmacevtke Emilije Fon, ki je načrte za notranjo ureditev dala izdelati najpomembnejšemu slovenskemu arhitektu Jožetu Plečniku in njegovemu učencu Borisu Kobetu. Žal danes oprema ni ohranjena.

Med obema vojnama je bilo mesto močno upravno središče s sodiščem.

Med drugo svetovno vojno so se tukaj zbirali skojevci, na Gorjancih je delovala partizanska bolnišnica, prebivalci so sodelovali z Osvobodilno fronto.

Kostanjevica na Krki je **po drugi svetovni vojni** doživljala ponoven razcvet, vendar tokrat ne kot trgovsko-strateška postojanka, temveč kot nova 'kulturna prestolnica' Dolenjske.

Kmalu po vojni je bil ustanovljen Dolenjski kulturni festival. Nekaj let kasneje še Forma viva, mednarodni kiparski simpozij, na katerem so sodelovali številni domači in tuji umetniki z vsega sveta. Kiparska dela so nastajala izključno iz hrastovega lesa. Začela se je prenova močno poškodovanega samostanskega kompleksa, ki je danes s prečudovito baročno kuliso temeljito obnoven, čeprav restavratorska dela še niso v celoti končana. Med njegovimi staroveškimi zidovi se nahajajo bogate likovne zbirke umetniških del vojne in povojne generacije: Božidarja Jakca, Toneta in Franceta Kralja ter mlajših, Zorana Didka in Jožeta Gorjupa; pleterska zbirka starih mojstrov, kiparska zbirka Franceta Goršeta in donacija Janeza Boljke; lapidarij najlepših klesarskih izdelkov srednjega veka in največja pridobitev lanskega leta, velika grafična zbirka Bogdana Borčiča. V samostanskem kompleksu glavne cerkvene ladje potekajo likovne in kiparske razstave najvidnejših slovenskih in hrvaških umetnikov ter se razlegajo zvoki baročne in renesančne glasbe Brežiškega festivala in drugih glasbenih prireditev. V samostanski kleti je urejena tudi vinoteka z bogatim izborom okoliških vin.

Stari ministerialni dvorec je preurejen v Lamutov likovni salon, kjer prav tako potekajo različne slikarske razstave, v kostanjeviški osnovni šoli je po šolskih hodnikih urejena Gorjupova galerija. Mesto krasijo še številne skulpture priznanih domačih kiparjev.

V Kostanjevici sta vredni ogleda še župna cerkev sv. Jakoba in podružnična cerkev sv. Miklavža, ki je znana po likovni opremi in dogodku, ki jo je spremljal. Domačin slikar Jože Gorjup je med slikanjem prezbiterijskega preminil in tako zapustil mestu še zadnje darilo umetniškega navdiha. V neposredni okolici najdemo še Kostanjeviško jamo in božjepotno cerkvico na Slinovicah.

LITERATURA:

Franc Bučar: KOSTANJEVICA NA KRKI IN NJENA IMENA, 1995

Jelka Pirkovič Kocbek: ZGODOVINA URBANIH OBLIK KOSTANJEVICA NA KRKI, Znanstveni inštitut FF, Univerza v Ljubljani, 1981

Jože Likar, Milko Kos, Janko Jarc, Angelo Baš: KOSTANJEVICA NA KRKI, Ob 700-letnici mestnega obstoja (1252–1952), Kostanjevica 1953

Andrej Smrekar: KOSTANJEVICA NA KRKI IN OKOLIŠKE VASI, GBJ in Dolenjski kulturni festival, 1982

KOSTANJEVICA NA KRKI, Vodnik, Ljubljana 1993

Marjan Zadnikar: KOSTANJEVIŠKI KLOŠTER, Ljubljana 1994

SEMIŠKE TRGOVINE V PRVI POLOVICI 20. STOLETJA

Slovenska trgovina je v času med obema vojnoma veljala za dobro razvito. Razpredena je bila veleprodajna in maloprodajna mreža, nekoliko bolj v mestih kot na podeželju. Na podeželju je bil uveljavljen tip trgovine z mešanim blagom za zadovoljevanje vsakodnevnih življenjskih potreb. V mestih so bile trgovine specializirane po industrijskih izdelkih, zato so imele pestrejšo in kakovostnejšo izbiro. Zamirati sta začeli kramarija in branjarija pa tudi podeželski sejmi.

V majhnih trgovinah so lastniki ob pomoči družinskih članov delali sami, ves dan in z minimalno režijo, s skromnim inventarjem in v skromnih prostorih.

Skladno z gospodarskimi razmerami se je gibalo tudi število trgovskih obratov v Sloveniji. V 20. letih so se iz leta v leto množili. Po letu 1931 pa je število trgovin naglo padalo, saj so krizo občutili tudi trgovci. Sledil je velik padec kupne moči prebivalstva, cene kmetijskih izdelkov so padale, rasla je brezposelnost. Število odjav trgovin je naglo naraščalo.

Zagotovo ne moremo trditi, da so bili sejmi prva oblika trgovanja na območju semiške občine, kajti krošnjarjenje kot oblika podeželske trgovine je znano že iz 15. stoletja. Kočevarji, ki so živeli na ozemlju naše občine, so bili zelo znani krošnjarji.

Zanimivo je, da je imel Semič kot zaostal kmečki kraj vse do druge svetovne vojne precej trgovcev in drugih obrtnikov. Za leto 1921 imamo podatek, da je bilo v Semiču z okolico 14 trgovin, a to število se je spreminjalo.

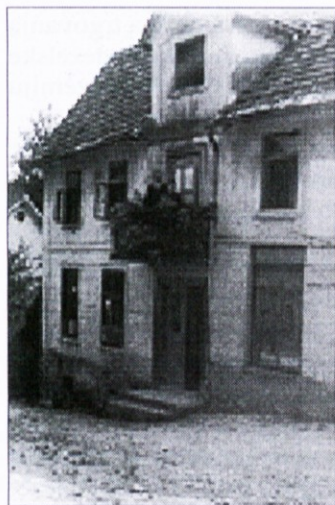
Ob zbiranju podatkov* se nam vsiljuje vprašanje, kako se je moglo na tako majhnem prostoru, kot je sedanja občina Semič, obdržati toliko trgovin. Zaradi pomanjkanja virov je težko datirati začetek in konec poslovanja trgovin v Semiču. Nekaj jih je strla že prva svetovna vojna. Največ jih je začelo poslovati po letu 1920. Težko pa so se trgovci prebijali v času gospodarske krize (1929 – 1934), saj so bili ljudje revni in so zato kupovali malo in samo najnujnejše. V glavnem pa so se trgovine v Semiču obdržale do druge svetovne vojne, prenehale pa so z delom ob kapitulaciji Italije leta 1943. Druga svetovna vojna je prinesla močne spremembe tudi v trgovino.

* V raziskovalnem krožku zberem vsako leto učence, ki jih kakor mene žene raziskovalna žilica. V preteklem šolskem letu smo poskušali izvedeti čim več o semiških trgovinah in trgovcih.

Vrsta trgovine	Kraj	Lastnik trgovine
Manufaktura	Semič	Matija Brunskole
Mešano blago	Cerovec	Jakob Štubljar
	Črmošnjice	Adolf Shauer Emil Schauer Ema Brinskole
	Kot pri Semiču	Ivan Štefan Alojz Bukovec – Smile
	Semič	Fran Budkovič Rudolf Brunskole Franc Derganc Uršula Derganc Ana Hönigsman Josip Malenšek Matija Plut Anton Sever, Franc Štrumbelj Anton Sušteršič Josip Zorc
	Štale	Ernest Schmuck
	Štrekljevec	Janez Grzin Angelea Simonič

Trgovina z manufakturo Matije Brunskoleta (fotografijo hrani Cirila Jakša, Semič)

Trgovina Josipa Malenška (fotografijo hrani Marija Malenšek)

Trgovci in trgovine v Semiču

Matija Brunskole – Krojaški mojster in kasneje trgovec Matija Brunskole je začel s trgovino v Semiču 54. Stavbo je kasneje prodal bratu Rudolfu, sam pa leta 1935 kupil hišo, ki je stala nasproti Matičkove gostilne, last Sepaherja iz Coklovcev. Preuredil jo je za trgovino in krojaško delavnico. Ko je okrog leta 1937 dokončal hišo in delavnico, se je poročil z Angelo Bukovec, sestro trgovca Smileta iz Kota. Svoje izdelke je prodajal v trgovini z manufakturo in konfekcijo. Pogosto je prodajal na sejmiših v Semiču, Metliki, Vinici. Po vojni je bila trgovina nacionalizirana.

Ruda Brunskole – Hiša stoji na vogalu ulice, ki pelje proti slaščičarni. Na eni strani se dotika Taborske hiše, nekdanje »farovške štale« in žitnice. Bil je vojni invalid, nogo je izgubil že v prvi svetovni vojni. Trgovina je bila velika. V svoji trgovini z mešanim blagom je imel tudi koncesijo za prodajo tobaka in kolekov. V trgovini so kupovali Semičani, predvsem pa Kočevarji, saj je bil Rudolf Brunskole doma iz Vrčic. Trgovina je prenehala delovati z italijansko kapitulacijo kot vse druge trgovine, kasneje pa je bila nacionalizirana.

Fran Budkovič – Trgovec Fran Budkovič je bil prišleek in je živel v Semiču kratek čas, saj je umrl zelo mlad in zares ni čudno, da se po ustnem izročilu ni ohranil ta podatek. Poročil se je z Marijo Šušteršič, vdovo trgovca Janeza Šušteršiča.

Štefan Derganc – Rojen je bil leta 1849 na Gornjih Lazih, poročen z Uršulo. V zakonu se jima je rodilo kar dvanajst otrok. Najstarejši med njimi je bil Franc, kasneje znan dr. medicine, primarij kirurškega oddelka ljubljanske bolnišnice in ustanovitelj lastnega sanatorija Emona. Hčerka Marija je bila trgovka, poročila se je s trgovcem Šušteršičem in po njegovi smrti še s trgovcem Budkovičem. Najmlajša hčerka pa je bila poročena z gostilničarjem in mesarjem Matičkom. Žena Uršula je delala v trgovini z mešanim blagom. Njihova je bila hiša, kjer je sedaj dom paraplegikov, ki je bila zgrajena pred letom 1877.

Ana Hönigsmann - Želkoča Anka – Hiško je imela tik ob stari šoli, na prostoru med današnjim muzejem in občino Semič. Te hiše danes ni več, ker so jo po njeni smrti porušili, ko so gradili semiški hotel leta 1970, ker so s tem uredili dohod do hotela. V hiši je bila v enem prostoru majhna trgovina z mešanim blagom z običajno trgovinsko opremo. Prijazna in ustrezljiva trgovka Anka je v trgovini delala sama, imela ni ne pomočnikov ne vajencev.

Josip Malenšek – V prvi polovici 20. stoletja je poslovala v Semiču trgovina in pekarna Josipa Malenška. Stala je tik pod cerkvijo. V tej stavbi je danes slaščičarna. Ko sta se Josip Malenšek in Marija Sever s Sel pri Semiču vzela, sta se vselila v novozgrajeno hišo v Semiču št. 138. Kdaj je začela posloovati trgovina z mešanim blagom in pekarna v Semiču št. 138, natančno ne ve niti lastnikova hčerka, gospa Marija Malenšek. Spominja pa se, da je leta 1921 trgovina že obratovala. V spodnjih prostorih je bila trgovina in pekarna, zgoraj pa stanovanje. Trgovina je poslovala še med drugo svetovno vojno in za časa italijanske okupacije. Josip Malenšek pa je dal sezidati tudi trgovino v Rožnem Dolu še pred letom 1930. Poslovodkinja trgovine je bila Elizabeta Videtič, ki se je izučila za trgovko v Malenškovi trgovini v Semiču. Po opravljenem pomočniškem izpitu je šla za poslovodjo v Rožni Dol. Okoli leta 1935 se je Beti poročila s Škedljem iz Kanade. Ta je kupil hišo s trgovino in tako je Škedljeva Beti še naprej vodila trgovino.

Trgovina Matije Pluta je bila v stavbi zraven Posojilnice (B. Fajšman: Sledovi časa)

V ozadju trgovina Antona Šušteršiča (posnetek iz leta 1938)

Matija Plut – Trgovina z mešanim blagom je poslovala v stavbi, kjer je bila v Semiču posojilnica (današnja občinska hiša). Okoli leta 1929 ali 1930 je Matija Plut odprl trgovino. Trgovina je bila velika in dobro založena. Plutova družina je stanovala nad trgovino. Matija Plut je vodil trgovino še nekaj let po drugi svetovni vojni. Prodaja na karte je tekla tudi v tej trgovini. Nacionalizacija je prizadela tudi njega. Ostal je brez trgovine in se zaposlil kot trgovec v sosednji trgovini Splošnega trgovskega podjetja iz Črnomlja v Štrumbljevi hiši.

Anton Sever in Franc Štrumbelj – Sedanjo Štrumbljevo hišo, ki nosi letnico 1881, je kupil Anton Sever od Šuštaršičev, jo popravil in predelal v primerno stanje za trgovino. Dejanski lastnik trgovine je bil na začetku Anton Sever, potem se mu je pridružil še Franc Štrumbelj. Francu in Antonu so denarno pomagali starši, denar pa sta si sposodila tudi drugje, npr. pri Sokolskem društvu. Za začetek trgovine štejeemo 20. maj 1920, ko je bila potrjena na davčnem uradu v Črnomlju dolžniška knjiga. V trgovini je pomagala tudi Franceva žena Pavla ter pomočnik Ivan Kralj. Trgovina je prenehala delovati med drugo svetovno vojno. Štrumblji so bili internirani leta 1942, Anton Sever pa je bil priprt v Črnomlju. V času, ko je bil v Črnomlju, so trgovino izropali. Tako trgovina do konca vojne ni poslovala. Tik pred koncem vojne je Anton Sever umrl, Franc Štrumbelj se je vrnil iz internacije. Trgovino so podržavili, zato je Franc nadaljeval kot trgovec in poslovodja Splošnega trgovskega podjetja iz Črnomlja v tej hiši do leta 1954.

Janez Šušteršič – Znani semiški trgovec Janez (Ivan) Šušteršič, tudi semiški župan, dolgoletni blagajnik požarne brambe, je bil tudi podpredsednik in kasneje predsednik krajnega šolskega sveta in krajevni šolski nadzornik. S trgovino je nadaljeval sin Janez, ki se je poročil z Marijo Derganc, hčerko semiškega trgovca Štefana Derganca. Umril je mlad, star komaj 38 let. Po Janezovi smrti se je vdova Marija omožila s Franom Budkovičem, trgovcem iz Zagorja, ki pa je tudi kmalu umrl. Leta 1919 se je še enkrat omožila, tokrat v Metliko, trgovino pa prepustila Antonu, sinu iz prvega zakona. Iz razpoložljivih virov ni mogoče ugotoviti, koliko časa je Janez vodil trgovino. Po pripovedovanju so bili Šušteršiči bogati veleposestniki. Živeli so v hiši št. 7 (danes Semič 39), trgovina je bila v sosednji stavbi (danes Semič 41), kjer je imela KZ iz Črnomlja še lani svojo poslovalnico. Nad vhodnimi vrati sta vklesani začetnici J. Š. in letnica 1886.

Anton Šušteršič – Leta 1926 se je Anton, sin Janeza in Marije Šušteršič, poročil z Vintarjevo Rezko iz Dolenjskih Toplic, ki je izhajala iz še bogatejše družine. Zato je Anton Šušteršič v neposredni bližini zgradil novo, lepo in še danes najbolj eminentno stavbo v Semiču. V novi stavbi je bila trgovina z mešanim blagom, v stari pa železnina. Mladi Šušteršiči so vodili trgovino ob veliki kmetiji in velikih posestvih. Na kmetiji so imeli hlapce in dekleta, v trgovini pa vajence in pomočnike. Tako kot vsem drugim trgovcem v Semiču in drugod je bilo tudi njim po italijanski kapitulaciji odvzeto blago, po zakonu o nacionalizaciji pa so bili tudi ob posestva in poslopja. Še pred koncem vojne pa je v stari Šušteršičevi trgovini v spodnjih prostorih začela poslovati Kmetijska zadruga. Prodajali so kmetijske pridelke, ki so jih odkupovali od kmetov. Skladišče so si uredili v Šušteršičevem hlevu, kjer ima trgovina KZ še danes skladišče. V stari Šušteršičevi hiši je bila do lanskega leta trgovina KZ Železnina.

Ivan Zurc, Josip Zurc – Zurčeva trgovina je bila v stavbi nasproti

stare šole oz. zraven Šušteršičeve trgovine na eni strani in Severjeve na drugi strani. Zurci so bili znani veleposestniki na Dvoru, kjer so imeli tudi gostilno in trgovino. Oče Ivan, posestnik in trgovec v Semiču št. 14, je prepustil trgovino v Semiču, zemljišča na Krupi in na Dvoru sinu Josipu in njegovi ženi Ivanki. Po tragični smrti strica Antona Zurca, znanega trgovca iz Črnomlja, pa je Josip Zurec podedoval tudi grad Krupo in vsa pripadajoča posestva. Za očetom je podedoval tudi najstarejšo gostilno na Dvoru št. 1. Iz dopisov zvedemo, da je bil že leta 1921 Josip Zurec prodajalec oglja in lesa. Na Krupi je imel svojo žago z mlinom. Na železniški postaji si je leta 1922 zgradil skladišče. Prostor je uporabljal za shranjevanje dospele ali pa oddane robe po železnici. Josip Zurec je podedoval tudi opekarno na Ciglanci v Gradacu. Z zidaki je kupčeval vse do druge svetovne vojne. Sklepamo, da je bil Josip Zurec resnično pravi trgovec na vseh področjih. Znal je prav vse spraviti v denar. Imel pa je težave z gradom in posestvi na Krupi. Bil je zadolžen na več koncih. Med drugo svetovno vojno je odpotoval najprej v Italijo, kasneje pa v Avstralijo. Ivana Zurec pa je še med vojno in po njej vodila trgovino z mešanim blagom. Po blagajniški in dolžniški knjigi je razvidno, da je prekinila s poslovanjem trgovine ob kapitulaciji Italije. Ob koncu vojne je trgovino prevzela Naproza.

Trgovine v okolici Semiča

Alojz Bukovec - Smile – Po pripovedovanju je s trgovino v Kotu pri Semiču začel Alojz Bukovec leta 1903. Med drugo svetovno vojno je bil v internaciji na Rabu. Leta 1938 je začel graditi novo trgovino na železniški postaji, ki jo je z gostilno vred odprl 1. januarja 1940. Leta 1943 je bila trgovina izropana, uničeni so bili vsi dokumenti in knjige. Še nekaj let po drugi svetovni vojni je vodil trgovino, potem pa je bila trgovina razlaščenca.

Franc Derganc – Predniki Ivana Derganca, rojenega 1844 na Gornjih Lazih, so bili Kočevarji in so se ukvarjali s krošnjarstvom. Leta 1885 se je Ivan poročil s Katarino Plut z Vrtače in kmalu zgradil na Krču veliko hišo (to je stara hiša Semič št. 1). V spodnjih prostorih sta bili pekarna in majhna kmečka gostilna, nekaj metrov stran pa železnina. Sin Franc je nekoliko kasneje porušil gostilno Pri vinski trti in zgradil leta 1932 veliko gostilno in trgovino z mešanim blagom v spodnjih prostorih. Zgoraj je bilo kar sedem lepih sob za turiste. V trgovini in gostilni je delala mama Katarina, ki je bila verjetno trgovka že v prejšnji železnini z gradbenim materialom. Med vojno je Franc prodajal v trgovini, kolikor je še bilo blaga. Njegov sin Franc pa je bil odgnan v taborišče v Italijo. Po kapitulaciji Italije je bila trgovina izropana, po vojni pa nacionalizirana, zato se trgovina ni nikoli več obnovila. V hiši je bila sirotišnica in kasneje zdravstveni dom, sedaj pa so v njej stanovanja.

Janez Grzin – Na Štrekljevcu, v hiši št.3, z letnico 1892, je bila najprej gostilna, ki so jo imeli Kamenški. Ko pa se je leta 1912 Cipanova mama, Marija Skala, vrnila iz Amerike, je kupila to stavbo. Zato so se Cipani preselili s Kala na Štrekljevec. Nekaj let je imel spodnji prostor v najemu semiški trgovec Anton Sever, v trgovini pa zaposleno trgovko. S trgovino in gostilno pa je nadaljeval Janez Grzin, ko se je poročil s Cipanovo hčerko Ano Skala. Trgovino je le malo prenovil (okna, vrata). To je bila trgovina z mešanim blagom. Po njegovi smrti leta 1942 je nadaljevala s trgovino z mešanim blagom žena Ana. Vendar blaga po italijanski okupaciji ni bilo. Še nekaj časa po drugi

Trgovina z mešanim blagom Franca Derganca (B. Flajšman: Sledovi časa)

svetovni vojni je trgovina delovala. Nato je prešla v last Kmetijske zadruge, dokler ni le-ta zgradila novo sosednjo stavbo, v kateri je trgovina KZ še danes.

Ivan Štefan – Trgovina in pekarna se je nahajala ob cesti, ki pelje iz Semiča na Gaber. Danes je to Kot št. 107. Hiša je bila zgrajena leta 1919, kar dokazuje portal nad vrati v spodnji prostor. Trgovec Janez je bil rojen 1873 na Brezovi Rebri. Poročil se je 1898 z Marijo Remiz iz Semiča. Imela sta štiri otroke. Žena je kmalu umrla, zato se je ponovno poročil z Nežo Hönigsman iz Vavpče vasi. Tudi Neža mu je pomagala v trgovini, sicer pa je bila bolj znana po peki dobrega kruha. Tu so se ustavljali Kočevarji, ko so prihajali na delo v svoje vinograde, in kupovali kruh. Delo so Štefanovi dopolnjevali z gostilno. Po kapitulaciji Italije se trgovina, pekarna in gostilna niso več obnovile.

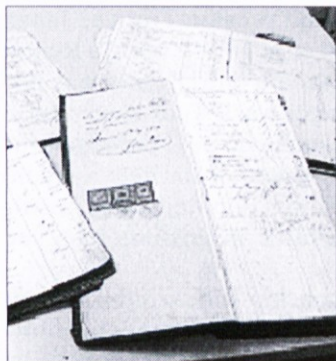
Jakob Štubljar – Jakob Štubljar je po končani štirirazredni mešani šoli in ponavljalni šoli na Suhorju nadaljeval s šolanjem v občini obrtno-trgovski nadaljevalni šoli v Metliki. Učno oz. vajensko dobo je tri leta opravljal pri metliškem trgovcu Ignacu Korenu in obenem obiskoval trirazredno gremijalno nadaljevalno šolo v Metliki. Pri tem trgovcu je ostal do leta 1939. Nato je vzel v najem podkleten prostor na Cerovcu, na »Župenci«, kjer danes živijo Plutovi. V letu 1941 si je sezidal novo hišo na Cerovcu št. 18 in sem preselil trgovino. Med vojno je bil v partizanih. Njegova trgovina je v tej stavbi poslovala do leta 1947, ko so ga po zakonu o nacionalizaciji razlastili. Jakob Štubljar je še naprej delal v trgovini, vendar v lasti Kmetijske zadruge. Leta 1955 je Kmetijska zadruga sezidala novo trgovino v sosednji zgradbi, kjer je trgovina še danes. Tu je bil zaposlen kot poslovodja. Jakoba Štubljarja so poznali daleč naokrog kot dobrega trgovca. Vedno je poskrbel, da se je v trgovini dobilo vse, kar je kupec želel kupiti.

Angelca Simonič – Trgovina se je nahajala ob križišču na Štrekljevcu. Angelca Simonič, ki je bila lastnica trgovine, se je učila za trgovko pri Josipu Malenšku. To je bila trgovina z mešanim blagom, ki je začela s poslovanjem leta 1939 v novozgrajeni hiši in končala s koncem druge svetovne vojne. Po vojni je prevzela trgovino Kmetijska zadruga Črnomelj. V hiši je bila tudi gostilna, ki jo je prav tako vodila lastnica.

Adolf Schauer, Emil Schauer, Ema Brinskole – Včasih samostojna občina Črmošnjice je predstavljala predvsem hribovit svet okrog Črmošnjic. Črmošnjice so od Semiča oddaljene kar 9 kilometrov in so v preteklosti predstavljale središče dogajanja Kočevarjev. Po drugi svetovni vojni je tu in v okolici ostalo še nekaj kočevarskih družin. Pred drugo svetovno vojno so bile v naselju kar tri trgovine. Dve sta imela brata Schauer, eno pa gospa Brinskole. Brata Adolf in Emil Schauer sta imela vsak svojo trgovino v svoji hiši.

Ernest Schmuck – Štale so bile ena večjih poseljenih kočevarskih vasi v občini Semič. Prav gotovo je bila trgovina dobrodošla za Kočevarje, ki so bili kar precej oddaljeni od Črmošnjic ali Semiča. O trgovini vemo le, da je bil njen lastnik *Ernest Schmuck v Štalah št. 3*.

Trgovine so bile mešane, v enem delu trgovine je bilo manufakturno blago, nasproti špecerijsko, ob strani pa galanterijsko blago. Oprema je bila podobna v vseh trgovinah: prodajna miza, lesene police z odprtimi in zaprtimi predali, leseni zaboji s predali in pokrovi, namizna in decimalna tehtnica.

Trgovske knjige Ivana Zurca hranijo v Belokranjskem muzeju v Metliki

V trgovinah so prodajali za gotovino, na mesečne knjižice in na up, a to le tistim, ki so jih poznali. Imena dolžnikov so pisali v dolžniške knjige. Obstajali sta dve vrsti dolžniških knjig, večje za navadne dolžnike in manjša ter ožja za »mesečarje«. Na mesečne knjižice so kupovali kupci s stalno službo in mesečno plačo (financarji, šolniki, železničarji, žandarji). »Mesečarji« so imeli vsak svojo knjižico, v katero jim je trgovec vpisal dolg, datum in se podpisal. Trgovec pa si je isti dolg vpisal v manjšo dolžniško knjigo. »Mesečarji« so poravnali račun ob plači, trgovec pa je poravnani dolg prečrtal.

Za kupce je bila pomembna prijaznost, ustrežljivost, tudi privlačnost trgovca, njegov humor, pripadnost določeni stranki, dobra volja. Odnos do kupca je bil prijazen in ustrežljiv.

V trgovinah so vodili naslednje knjige:

- knjige dnevnega prometa ali blagajniške knjige (visoke, ozke),
- velika knjiga nabave (vse, kar so nabavili),
- dolžniške knjige (ozke in višje od blagajniških knjig).

Blagajniška knjiga ima vsak mesec vpisan na svoji strani. Vsak dan ima svojo vrstico in izkupiček v trgovini, na koncu meseca so izkupički sešteti. Na koncu knjige so sešteti mesečni izkupički za vsako leto posebej. Vpisani so tudi dnevi, ko je bila trgovina zaprta, kdaj so bili kakšni prazniki.

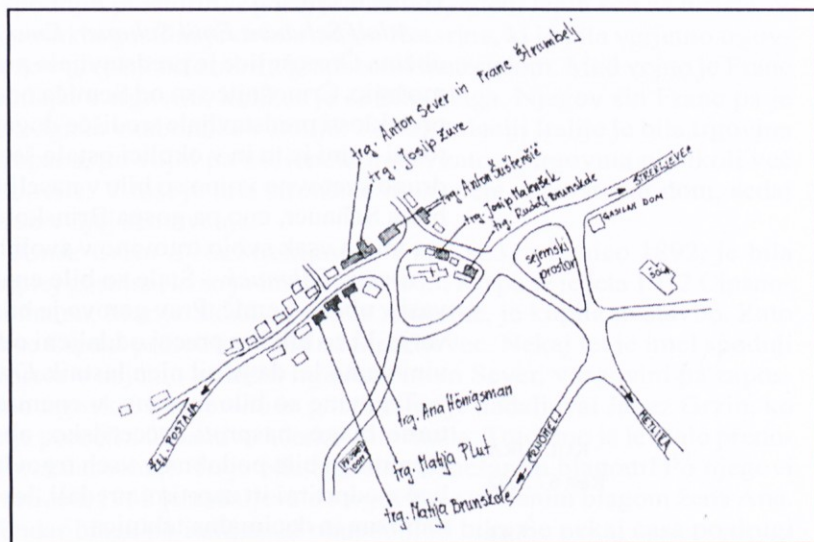
Posamezne liste v knjigi je bilo treba pred prvim vpisom prešteti in predložiti davčnemu uradu, da so jih kolkovali in pečatili. Tako je bilo trganje posameznih listov nemogoče, saj je bila cela knjiga povezana in zapečatenjena. Vse trgovske knjige so se vodile kronološko, to je po datumih.

Skoraj vse trgovine so imele na hišah dokaj velike napise. Odprte so bile večinoma vsak dan od 7. do 18. ure, ob nedeljah do 11. ure.

Blago so trgovci nabavljali pri potnikih veletrgovcev in tovarnarjev. Veliko so nabavljali pri veletrgovcu Petru Korenu v Črnomlju, v Ljubljani, na Dunaju in drugod. Ker so imeli semiški trgovci večinoma po par konjev, so kar sami oz. njihovi hlapci pripeljali robo iz Črnomlja.

Blago je v glavnem potovalo v lesenih zabojih po železnici. V skladišče so spravljali robo, kamor so jo prihajali iskat trgovci ali pa njihovi hlapci s konjem in vozom. Iz računov je razvidno, da so ve-

Trgovine v Semiču pred drugo svetovno vojno

LITERATURA IN VIRI:

- Arhiv trgovine Zurc, Belokranjski muzej Metlika.
Beseljak, Drago: Adresar za Slovenijo, Ljubljana 1921.
Dolenjska, metropola Novo mesto, Progres, Novo mesto 1930.
Dolenjske novice, 1901 – 1919.
Dolžniška knjiga trgovine Antona Severja (1920, 1938).
Dular, Andrej: Občina Črnomelj, Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja, Ljubljana 1985.
Dular, Jože: Semič v Beli krajini, Kočevje 1971.
Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja, Vprašalnice V, Ljubljana 1976.
Enciklopedija Slovenije 13, Ljubljana 1999.
Flajšman, Božidar: Sledovi časa, Bela krajina na razglednicah v letih od 1875 do 1945, Ljubljana 1995.
Kronika 3-razredne ljudske šole, Semič 1875 – 1905.
Mali trgovci, 1930.
Mrliška knjiga od 1921 (Župnija Semič).
Obkrožnica Združenja obrtnikov v Črnomlju, 1938.
Repertorij mrliške knjige (Župnija Semič).
Slovenska kronika XX. stoletja, 1900 – 1941 /več avtorjev/, Ljubljana 1997
Status Animarum - Zapisnik stanovnika župnije Semič (1881).
Zapisnik požarne brambe 1894 – 1938, Krajevna muzejska zbirka Semič.

USTNI VIRI:

- Antonija Bukovec, 77 let, Črnomelj;
Peter Henigsman, 72 let, Vavpča vas 49; Rezka Derganc, Semič 2b; Cirila Jakša, Semič 12; Rozi Kastelic, 66 let, Stranska vas 12; Marija Malenšek, 77 let, Semič 45; Jože Murn, 47 let, Kot 61; Jožica Murn, roj. Bukovec, 50 let, Kot 61; Silvo Simonič, 64 let, Štrekljevec 23; Stane Štrumbelj, 64 let, Semič; Anica Štubljar, 77 let, Cerovec 6; Viktor Turk, Črmošnjice 9; Helena Turkovič, Semič 32c.

letrgovci in tovarnarji pošiljali blago v zabojih, vrečah, sodih in poštnih zavitkih. Nekateri pošiljatelji so sprejemali zaboje nazaj le, če so bili nepoškodovani. Seveda so jim zaboje, poštnino, koleke, odpravne stroške tudi zaračunali. Na železniški postaji v Semiču je bilo postavljeno leseno skladišče, ki je bilo požgano med drugo svetovno vojno.

Najbolj premožni so imeli zaposlene vajence in pomočnike, ki so bili iz domačega kraja ali pa so prišli od drugod. Vajenci so se učili v trgovini. Poleg samega poklica so se učili tudi lepega vedenja in uglajenega nastopa pred ljudmi ter družabnega življenja. Imeli so povsem družinsko vzgojo, tako kot drugi družinski člani. Če so bili vajenci iz bolj oddaljenih vasi, so hodili domov le ob velikih praznikih. Po končani učni dobi, ki je trajala tri leta, so vajenci naredili pomočniški izpit, ki je bil praktični in teoretični. Poskusna doba je smela trajati le en mesec. Med učno dobo pa ni smel vajenec nikakor izstopiti, če ni imel zato posebnega vzroka. Po končani učni dobi je moral vajenec prestati pomočniški izpit pri Združenju obrtnikov.

Trgovci so se vključevali v Združenje trgovcev za sodni okraj Črnomelj in Metliko v Črnomlju. To združenje se je trudilo za obveščanje članstva o pravilnikih in zakonih.

Zaslужek trgovcev verjetno ni bil velik, saj je imel skoraj vsak trgovec poleg trgovine še dodatni dohodek, bodisi iz obrti (mesarija, pekarija, kovačija ...) ali pa je imel še kmetijo. To jim je tudi omogočilo, da so obdržali trgovino v kriznih obdobjih.

Dovolj zgovoren podatek o težkem gmotnem položaju ljudi v času prve svetovne vojne so karte, s katerimi so dobili sladkor, sol in petrolej. Verjetno so to na karte dobili tudi v semiških trgovinah, zagotovo pa v Zurčevi, saj je nekaj neizkoriščenih kart ostalo v arhivu.

Začetek druge svetovne vojne je prinesel velike spremembe tudi v trgovini. V Semiču so Italijani zasedli vsa javna poslopja že 26. aprila 1941. Namestili so se v gasilskem, prosvetnem in gasilskem domu, v šoli in tudi po privatnih hišah, kraj pa so ogradili z žico. Ljudje so prejeli blago na karte. To je bil kartonček, ki je imel na vrhu glavo s priimkom in imenom lastnika, poklicem in naslovom, ostali del karte je bil razdeljen na kvadrate. V vsakem kvadratu je bil naveden artikel (sladkor, moka, riž, meso), pod njim pa količina. Ta pa je bila različna, odvisna od tega, ali je bila karta težka, lahka ali srednja. Trgovec je moral izrezati iz kartona tisti del, kar so ljudje kupili. Karte sta delili v stari Šušteršičevi hiši Draga Razpotnik in Neda Lah. V začetku so dobili makarone, riž, maslo, milo prav vsi, tudi vaščani oddaljenejših vasi. Ko pa so Italijani začutili nevarnost zaradi partizanov, so te karte delili le tistim, ki so živeli znotraj žične ograje.

Po drugi svetovni vojni je zaradi splošnega pomanjkanja nova oblast tudi vpeljala preskrbo prebivalstva z živilskimi in industrijskimi kartami, ki so jih izdajali mesečno. Živila in blago so ljudje dvignili v zadružni trgovini, v Semiču je bila to Zurčeva trgovina, ki jo je prevzela Naproza. Leta 1948 pa so uvedli nakaznice s točkami. Tudi kmetje so lahko dobili nakaznico, vendar so morali državi oddati predpisano količino pridelkov.

Leta 1952 so vsi tako preskrbo ukinili in začelo se je obdobje, ko je postala preskrba posameznika odvisna od njegove plače. Po vojni, zlasti po uvedbi zakona o nacionalizaciji, so postale trgovine državne. Zato so ostali semiški trgovci brez lastnih trgovin. Nekateri so se zaposlili kot trgovci ali poslovođe v državnih trgovinah, nekateri pa so s tem popolnoma prekinili.

GOVORICA STARIH ČASOPISOV

Še med zbiranjem gradiva zanjo in med nastajanjem Bibliografije periodike na Dolenjskem od 1848 do 1993 se mi je velikokrat utrnila misel, da ustvarjam zelo suhoparno knjigo. Zavedal sem se, da je čtivo, ki ga pripravljam, namenjeno le ozkemu krogu ljudi, predvsem raziskovalcem, zato sem to dejstvo pač vzel v zakup. Po večletnem delu je nato prišel dan, ko je pred menoj na mizi ležala prva, računalniška izvedba mojega dela. Listal sem po knjigi, ki še ni bila prava knjiga, in si olajšano oddihoval. Po večdnevnem, ponavljajočem se obračanju strani mi je knjiga začela iznenada govoriti. Ponudila mi je mnoge ugotovitve o časnikih in časopisih, ki so bili zajeti na njenih straneh, in mnoge primerjave. Začel sem delati zapiske in izpiske, prešteti posamezne časnike in časopise in risati preglednice. Delo me je zagrabilo, pa sem se ob tem začel na tiho hudovati nase, češ: nikoli ne boš končal začetega ... Na mizi pred menoj je ob tem zrasel kupček preglednic in primerjav. Vsaka po svoje, vsaka s svojo govorico pripovedujejo o ustvarjalnem časnikarstvu na Dolenjskem. Ta del knjige o knjigi, nekakšno govorico časnikov o sebi, ponujam bralcem v tem sestavku.

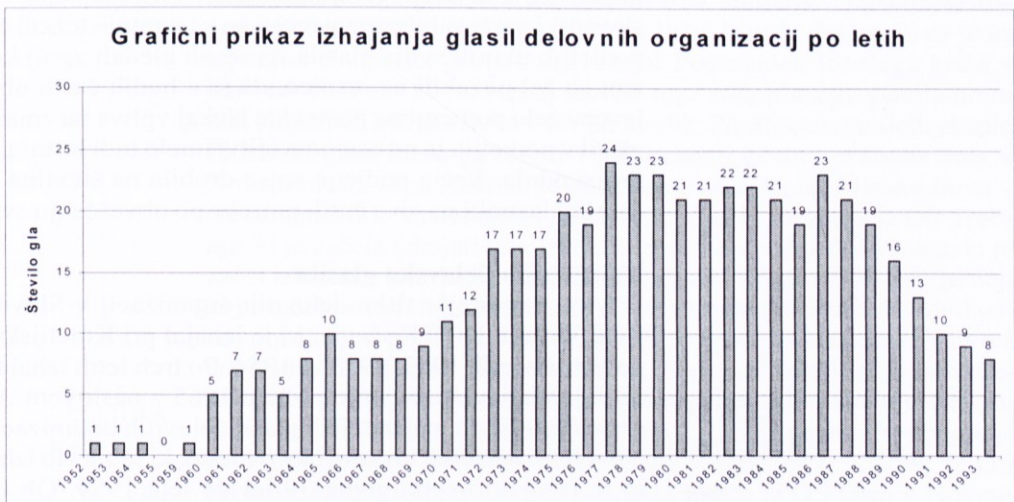
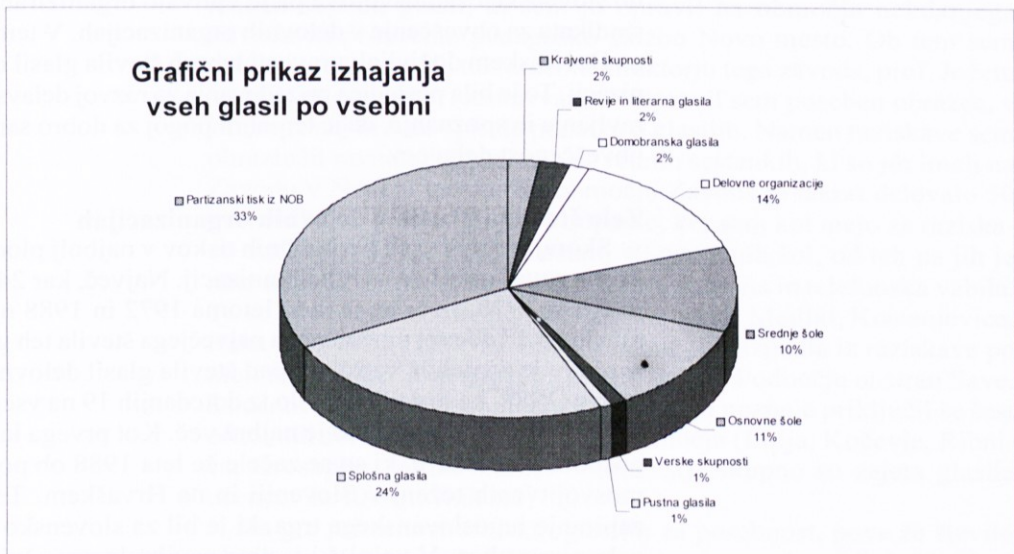
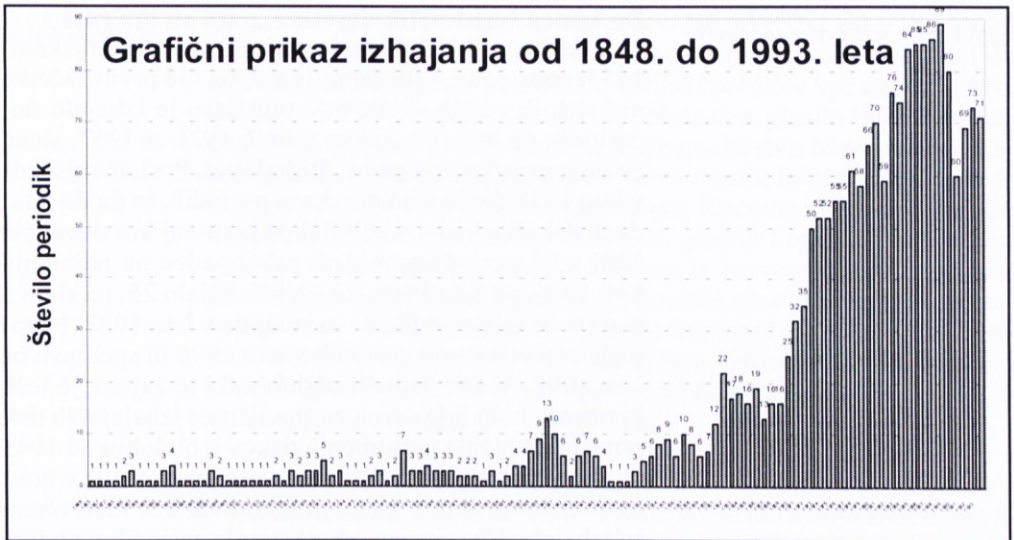
Suša pri izhajanju le v začetkih

Kultura je med najpomembnejšimi sestavinami narodove biti. S knjižnim jezikom in tiskano knjigo, ki je napisana v njem, se narod dokazuje kot narod. Tudi časopisje je tiskana beseda, ki je pisana v narodovem jeziku. Preden pride v narodovi ustvarjalnosti do tvorbe časopisa, morajo biti izpolnjeni številni pogoji. Med drugim morata biti doseženi zadostna kulturna raven in gospodarska razvitost.

Tiskarska dejavnost je dodatni pogoj za ostvaritev volje in potrebe po tiskani besedi in časopisu. V Sloveniji smo naštetemu – če izvzamemo tiske starejših slovenskih knjig, ki so deloma potekali v tujini – zadostili konec 18. stoletja, ko so začele izhajati Vodnikove Lublanske novice kot prvi slovenski časopis. Na Dolenjskem je začela v Novem mestu 1819. leta delovati Tandlerjeva tiskarna. Že 1848. leta je bil v njej tiskan *Slowniens Blatt*, prvi časopis na Dolenjskem. Izhajal je v nemščini, vendar pa je bil izrazito slovensko usmerjen. Rodila ga je potreba po sprotnejšem obveščanju, dostopnem širšemu krogu ljudi, ki je nastala v revolucionarnih dneh pomladi narodov.

Dolenjska je po manj kot enoletnem izhajanju tega prvega časopisa ostala brez njega skoraj štiri desetletja, vse do leta 1885, ko so v Novem mestu začele izhajati *Krajčeve Dolenjske novice*. Odtlej ni bila nikoli več brez tiskanega časopisa.

Obdobje do leta 1885 pa kljub temu ni minilo brez časopisne ustvarjalnosti. Za to so poskrbeli dijaki novomeške gimnazije s svojimi rokopisnimi listi. V letu 1865 so izdajali rokopisni list *Rojak*, v letu 1867 rokopisni list neznanega imena in v letu 1872 rokopisni list *Zora*. Žal ni nobeden izmed njih ohranjen, nanje spominjajo le zapiski njihovih sodobnikov. S tem je bila zapolnjena časovna vrzel do rojstva Dolenjskih novic, drugega časopisa na Dolenjskem. Ob izjemno razvejeni tvornosti novomeških gimnazijcev pri izdajanju šolskih glasil pa se bomo pomudili malo pozneje.

Do konca šestdesetih desetina, nato strma rast

Grafični prikaz izhajanja periodike na Dolenjskem skozi obdobje 145 let posreduje zelo zanimivo sliko. Od prvih začetkov do leta 1937 ni kakšnih večjih skokov. V tem času je izhajalo do največ sedem periodik na leto. Po sedem v letih 1921. in 1937, sicer pa največkrat po ena, manjkrat pa po tri, štiri ali pet. Prvi, manjši izbruh zasledimo v letu 1938, ko je izhajalo devet periodik, in tja do leta 1960 po deset, dvanajst ali trinajst, večji del pa po manj kot devet periodik. Po letu 1961 z 22 periodikami sledi rahel padec na najmanjše število 13 v letu 1966, po letu 1969, ko jih je izhajalo 25, pa sledi skoraj nenehna rast tja do 89 periodik, ki so izhajale v letu 1988. Nato smo spet priča padcu števila na 60 periodik v letu 1990 in spet rasti na 71 periodik v letu 1993. V 145-letnem obdobju, ki je zajeto, je težko označiti zakonitosti, ki bi bile vzrok za številčnost izhajajočih tiskov. Manjšemu porastu izhajanja periodičnih tiskov v obdobju od 1945. do 1968. leta so poleg potrebe po boljšem obveščanju gotovo v neki meri botrovala modnost tiskanih glasil in tekmovalnost med območji, na katerih so izhajala. Na izjemen porast števila periodik v obdobju od leta 1969 do slovenske osamosvojitve pa je vplivalo organizirano zavzemanje sindikata za obveščanje v delovnih organizacijah. V tem obdobju smo na Dolenjskem doživljali prave izbruh števila glasil delovnih organizacij. To je bila posledica prizadevanja za razvoj delavskega samoupravljanja in spoznanja, da je temeljni pogoj za dobro samoupravljanje obveščenost delavcev.

Zelo številna glasila v delovnih organizacijah

Skoraj tretjina vseh periodičnih tiskov v najbolj plodnem obdobju gre na rovaš glasil delovnih organizacij. Največ, kar 24, jih je izhajalo v letu 1978, sicer pa je med letoma 1972 in 1988 njihovo število nihalo od 17 do prej omenjenega največjega števila teh glasil. Po svoje zanimiv je znaten in vztrajni upad števila glasil delovnih organizacij po letu 1988, ko je padlo število iz dotodanjih 19 na vsega osem glasil v letu 1988. Vzrokov za to je najbrž več. Kot prvega lahko omenimo gospodarske težave, ki so se začele že leta 1988 ob pojavljanju osamosvojitvenih teženj v Sloveniji in na Hrvaškem. Temu je sledilo zapiranje jugoslovanskega trga, ki je bil za slovensko gospodarstvo zelo pomemben. V vojni, ki je nato zavihrala po južnih predelih Jugoslavije, je ta za Slovenijo pomemben trg razpadel. Ob pregovorni slovenski varčevalni naravnosti so v takratnih težkih časih v mnogih podjetjih ukinili svoja glasila, ki so jih gledali zgolj kot strošek. Ob tem so žal pozabili na resnico, da je v hudih časih obveščenost delavcev zelo pomembna postavka. Nekaj vpliva na zmanjšanje števila glasil v podjetjih je po osamosvojitvi imelo tudi lastninjenje družbene proizvodnje. Večja podjetja so se drobila na številna manjša, novi, zasebni lastniki pa niso čutili potrebe po obveščanju svojih delavcev.

Najstarejša delavska glasila

Med najstarejše tiske delovnih organizacij v Sloveniji zagotovo šteje Vestnik KGP Kočevje, ki je izhajal pri Kmetijsko gozdarskem podjetju v letih 1952, 1953 in 1954. Po treh letih izhajanja je presahnil in nadaljeval izhajanje po letu 1965 z naslovom Aktualnosti. V vrsto častitljivih, najstarejših glasil delovnih organizacij šteje glasilo Novoteks, tekstilne tovarne Novo mesto, ki je začelo izhajati leta 1960 in je izhajalo nepretrgoma 30 let do leta 1989. Ob bok mu lahko

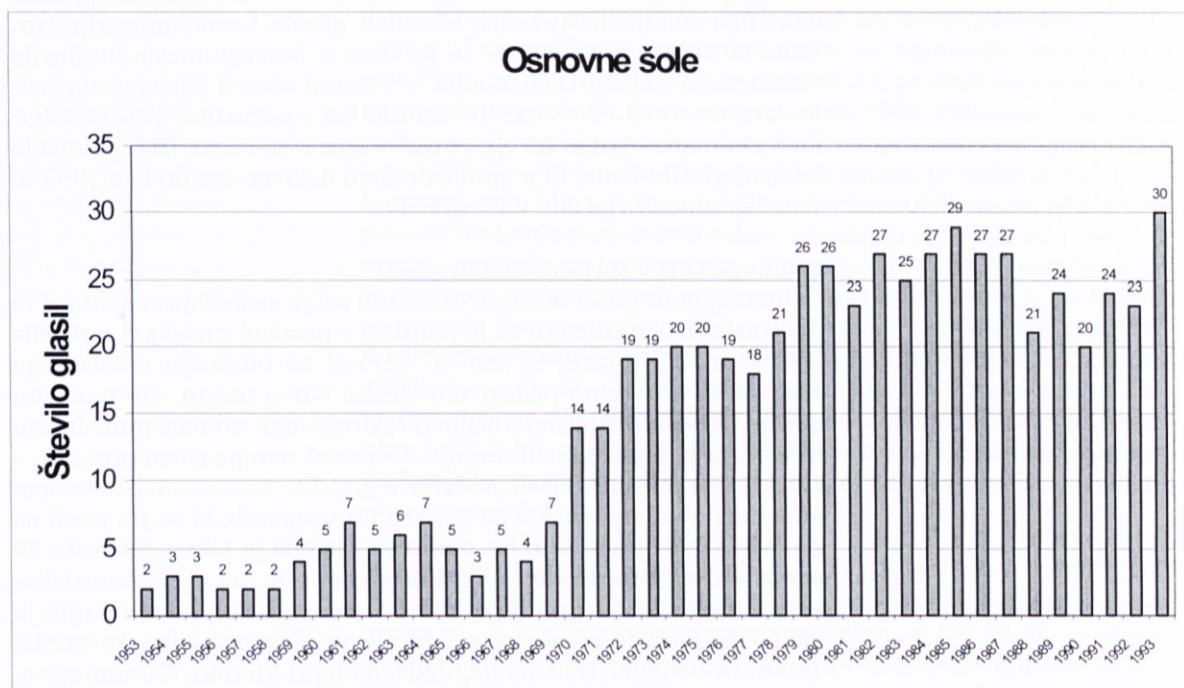
postavimo glasilo Tovarniški obveščevalec, ki je začelo v Predilnici Litija izhajati prav tako 1960. leta. Pod tem naslovom je izhajal do leta 1971 in nadaljeval pod novim Litijski predilec vse do leta 1990. Od 20 do 30 let izhajanja so doživeli: Naša vez, glasilo Inles Ribnica; Dolenjski gozdar, glasilo Gozdnega gospodarstva Novo mesto; Labod, glasilo Industrije perila Labod Novo mesto; Bilten, glasilo Gradbenega podjetja Pionir iz Novega mesta; Kočevski tekstilec, glasilo Tekstilne tovarne iz Kočevja; Novoles, glasilo Lesne industrije Novoles iz Straže; glasilo IMV in Revoza iz Novega mesta in glasilo Gradbenega podjetja iz Grosuplja. V Tovarni zdravil Krka je kot glasilo delavcev izšel 1960. leta Tovarniški list v počastitev desete obletnice samoupravljanja. Izhajal je tudi v letu 1961. Leta 1972 je začelo izhajati glasilo Krka, ki je prihajalo med delavce vse do leta 1993 in vmes spremenilo naslov v Utrip Krke.

Osnovne šole - žarišče šolskih glasil

Razširjenost glasil učencev osnovnih šol je naslednja značilnost in posebnost Dolenjske. To se je potrdilo v posebni raziskavi o razširjenosti šolskih glasil, ki sem jo opravil na območju nekdanjega Zavoda za prosvetno pedagoško službo Novo mesto. Ob tem sem dolžan izreči zahvalo takratnemu direktorju tega zavoda, prof. Jožetu Škufci, za pomoč in razumevanje. Pripravil sem poseben obrazec, v katerega naj bi šole vpisale podatke o glasilih. Namen raziskave sem obrazložil ravnateljem šol na več rednih sestankih, ki so jih imeli na Zavodu v Novem mestu. Na območju Zavoda je takrat delovalo 50 osnovnih šol, vendar jih je 10 odpadlo, ker sem kot mejo za raziskavo vzel reko Savo. Tako je ostalo 40 osnovnih šol, od teh pa jih je nato odpadlo še pet, ker se niso odzvale na pisna in telefonska vabila. To so bile osnovne šole Semič, Podzemelj pri Metliki, Kostanjevica, Raka in Krmelj. Osnovna šola v Podbočju je izpadla iz raziskave po moji napaki, ker sem napačno menil, da leži Podbočje onstran Save. 34 osnovnim šolam z območja Zavoda sem pozneje priključil še šest osnovnih šol s širšega dolenjskega območja (Litija, Kočevje, Ribnica, Grosuplje, Velike Lašče, Sodražica). Skupno so zajeta glasila učencev iz 40 osnovnih šol.

Da gre pri osnovnošolskih glasilih za posebnost, pove že število glasil: na 40 osnovnih šolah je izhajalo skupno kar 64 glasil, ki so skozi leta izhajanja ustvarila skupno 619 letnikov. Najstarejše osnovnošolsko glasilo na Dolenjskem je listič Iz naše doline, ki ga je na tej šoli v Sodražici pri Ribnici izdajal Podmladek Rdečega križa v letih od 1936 do 1940. Nekaj številčk tega rokopisnega glasila hrani tudi Knjižnica Mirana Jarca v svojih fondih. Po starosti mu sledi glasilo Pionirski glas, ki so ga v letu 1946 izdajali učenci osnovne šole v Novem mestu (ena številka je ohranjena v Knjižnici Mirana Jarca v Novem mestu). Naslednja tri najstarejša glasila so: Zarja iz OŠ Trebnje, ki je začela izhajati leta 1952, Župančičev rod iz OŠ Vinica, ki je začel izhajati v letu 1953, in Naša pot, glasilo učencev OŠ Šentjernej, ki je začelo izhajati leta 1954. To so najzaslužnejši seniorji. Med osnovnošolskimi glasili je veliko takšnih, ki so doživela samo rojstvo z eno samo številko ali samo en letnik izhajanja, nekaj pa je tudi takšnih, ki so izhajala 20 in več let nepretrgoma. Med slednje štejejo: Žarek iz OŠ Tržišče, Škocjanske stezice iz OŠ Škocjan, Prvi poganjki iz OŠ Šmihel, Z bregov Krke iz OŠ Žužemberk, Vršički iz OŠ Prevole, Mladi rod ob Krki in poznejša Najča iz OŠ Grm v Novem

mestu, Plamenčki iz OŠ Mokronog, Kamenčki iz OŠ Šmarjeta, Mlada rast in poznejši Samorastnik iz OŠ Otočec, Prvi koraki iz OŠ Stopiče, Prvo cvetje iz OŠ Dragatuš, Prvi koraki iz OŠ Jurija Dalmatina Krško, Preproste besede iz OŠ Šentrupert in Poskusi iz OŠ Cerklje. Naštevanje je morda dolgočasno, toda mladi ustvarjalci in njihovi mentorji si za dolgoletno vztrajanje pač zaslužijo omembo.

Prikaz izhajanja osnovnošolskih glasil prikaže kot začetno obdobje je glasil čas tja do leta 1969, ko je izhajalo do 7 glasil na leto. V letu 1970 se je njihovo število povečalo na 14, nato pa je sledila porast v nihanju od 18 do 30 glasil na leto vse do leta 1993. Osamosvojitve Slovenije ni imela slabšalnega vpliva na številčnost osnovnošolskih glasil, saj v letu 1993 celo dosežejo svoj vrh s 30 glasili v letu. Šolsko mladež je očitno, v nasprotju z odraslimi, osamosvojitve Slovenije čustveno spodbudila k pisanju in izdajanju glasil.

Novomeška gimnazija - zibelka številnih listov

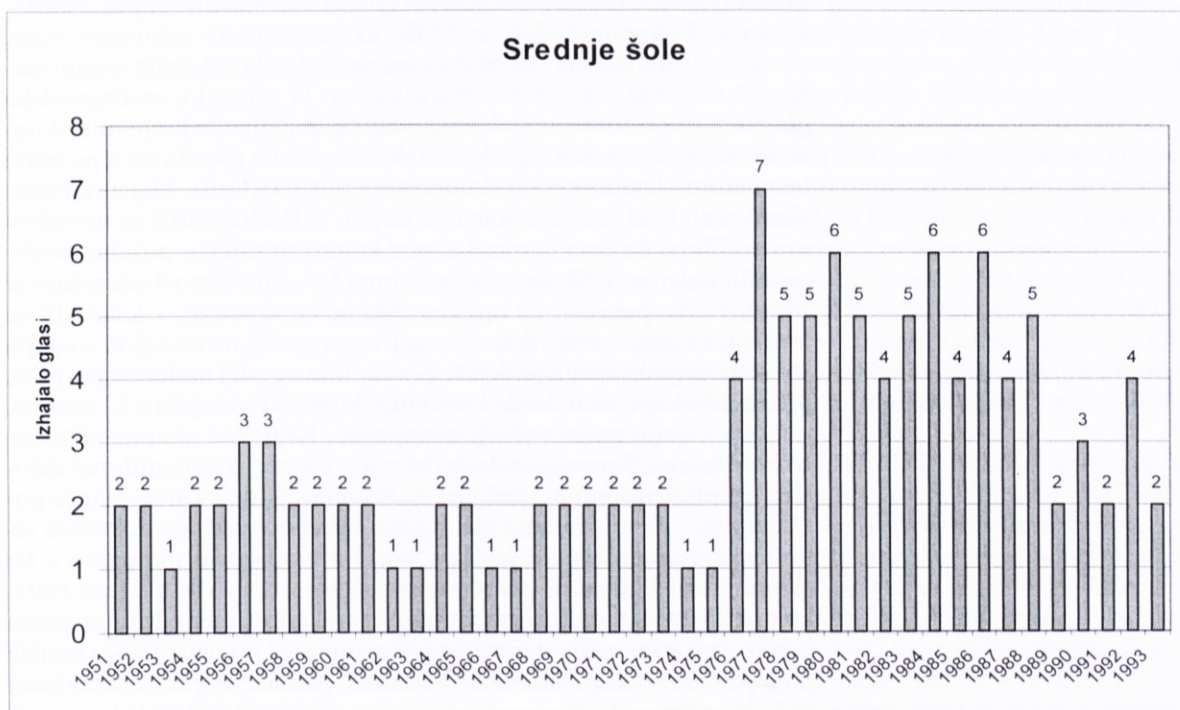
Srednješolska glasila so, kot smo že omenili, prav tako posebnost Dolenjske, ko govorimo o periodičnih tiskih. Obdelavo njihovega izhajanja bomo razdelili na dve obdobji: prvo je od leta 1865 do leta 1950, drugo pa sega do 1993. leta. V prvem obdobju se srečujemo v pretežni meri z rokopisnimi stvaritvami, saj je prvi šapirografirani srednješolski list šele Zarja v šolskem letu 1923/24, ki je izšla kot rokopis in v šapirografski tehniki. V prvem obdobju je v Novem mestu izhajalo skupno 31 listov, ki so jih izdajali dijaki novomeške gimnazije. Prišteti jim moramo še tri srednješolska glasila. To so: Hermes, ki so ga v letu 1921 izdajali gojenci Trgovske šole, Žarki, ki so jih v letu 1924 ustvarile gojenke meščanske šole v samostanu sester De Notre Dame v Šmihelu, in Brazda, glasilo gojencev Kmetijske šole Grm. Kot smo že omenili, segajo prvi začetki gimnazijskih glasil tja daleč v leto 1865, ko je izšel Rojak. V letu 1867 mu je sledil list, čigar ime

je neznano, nato pa v letu 1872 list Zora. Ti trije listi so zapolnili vrzel, ki je nastala po letu 1848 po prenehanju izhajanja Sloweniens Blatt. V letu 1885 so nato začele izhajati Dolenjske novice in Dolenjska odtlej ni bila nikoli več brez periodičnega tiska. Kar 15 listov izmed 35 iz prvega obdobja ni ohranjenih. So pa med dijaškimi listi iz rokopisnega obdobja nekateri, ki so po oblikovni plati prave umetnine zaradi umetniško izvedenih začetnic, barvnih ilustracij in v črkopisnem pogledu.

Po letu 1976 izbruh srednješolskih glasil

Izhajanje v tem obdobju je uzemljeno na širše območje Dolenjske. Novemu mestu se pridružujejo še Črnomelj, Metlika, Kočevje, Grosuplje in Krško, saj so v teh krajih po drugi svetovni vojni oživele srednje šole. V tem času je izhajalo 25 srednješolskih listov: 15 v Novem mestu, 3 v Črnomlju, 2 v Metliki, 1 v Kočevju, 3 v Grosupljem in 1 v Krškem. V letih od 1951 do 1975 se njihovo število ni spremenilo kaj prida, niha od enega do treh listov na leto. Sledi čas od 1977 do 1988, ko jih je izhajalo od 4 do 7, nato pa je sledil padec na 2 do 4 na leto. Srednješolska glasila ta čas niso bila več rokopisna. Spočetka so bila tipkana s pisalnim strojem v nekaj kopijah, nato razmnoževana s šapirografi, v novejšem obdobju pa delana z računalniško tehniko.

Na desetih srednjih šolah 23 šolskih glasil

Prvo srednješolsko glasilo po drugi svetovni vojni je Bršljan, glasilo učiteljsčnikov, ki je izhajalo na novomeškem učiteljskišču od 1951. do 1954. leta, sledi Brstje (1952 in 1953) z novomeške gimnazije, leta 1954 pa so začele izhajati Stezice, glasilo novomeških gimnazijcev, ki odtlej nepretrgoma izhajajo že 50 let in so gotovo srednješolski list z najdaljšo dobo nepretrganega izhajanja v Sloveniji. Novomeški gimnaziji so se pridružila še glasila Učiteljskišča, Srednje zdravstvene šole, Šolskega centra kovinske stroke, Šolskega centra tehniške stroke,

Ekonomске srednje šole, Srednje kmetijske šole Grm in Srednje šole tehniške in zdravstvene usmeritve (vse naštete šole so delovale v Novem mestu) ter glasila Gimnazije in Centra srednjih šol iz Črnomlja, Tekstilne šole Metlika, Gimnazije Stična, Gimnazije Kočevje, Šolskega centra Ivančna Gorica in Centra srednjih šol Krško. Omeniti moramo še dve glasili, ki so jih izdajali srednješolci, nastanjeni v dijaških domovih v Novem mestu. S tem smo našteli vse izdajatelje srednješolskih glasil na Dolenjskem. Ob lepem številu srednješolskih zavodov, ki so bili našteti, moram povedati, da gre za vsega deset srednjih šol, če odmislimo spreminjanje njihovih nazivov skozi čas. Na desetih srednješolskih zavodih je izhajalo 23 glasil in še dve v dijaških domovih.

Razvrščanje periodik po njihovi vsebini je zelo nevhvaležna naloga, ker zahteva zelo podrobno seznanjenost z njihovo vsebino. Razen tega je naloga odvisna tudi od osebnega ocenjevanja in tehtanja vsebine. Naj povem, da sem si dovolil izdelati tovrstno razvrstitev zelo na grobo: izvzel sem vse periodike, ki imajo zelo vidne, lahko označljive vsebine, vse preostale pa sem označil kot splošne tiske.

Periodika v desetih vsebinskih skupinah

Skupno 575 periodik, ki so zajete v Bibliografiji, je po takšnih vsebinskih merilih razdeljenih v deset grobih vsebinskih skupin. Najštevilnejša je skupina tiskov iz NOB, ki zavzema 33 odstotkov vseh, sledijo splošna glasila, 24 odstotkov, nato glasila delovnih organizacij s 14 odstotki, osnovnošolska glasila z 11 odstotki, srednješolska glasila z 10 odstotki, s po dvema odstotkoma glasila krajevnih skupnosti, revije in literarna glasila in domobrankska glasila ter s po enim odstotkom glasila verskih skupnosti in pustna glasila. Najštevilnejša skupina so tiski iz NOB (kar 175 jih je). V Bibliografiji so navedeni samo njihovi naslovi in oznaka, pod katero so zajeti v posebni Bibliografiji izdaj iz NOB, ki je izšla že pred leti. Številčnost teh tiskov je osupljiva, še posebej, če upoštevamo težke razmere, v kakršnih so izhajali. Skupino periodik iz delovnih organizacij, osnovnih in srednjih šol smo že podrobneje obdelali, pomudimo se zdaj malce še pri petih preostalih skupinah. Glasila krajevnih skupnosti so zajeta z 12 naslovi, njihovo zajetje pa je najbolj nepopolno. Krajevne skupnosti so po osamosvojitvi Slovenije nehale delovati. Že prej je bilo njihovo delovanje v pisarniškem pogledu zelo skromno. Njihovi arhivi so se porazgubili, v času izdajanja glasil niso nikamor pošiljale dokaznih izvodov in mnoga glasila so šla v nič. Po moji oceni ni zajetih v tej skupini do 20 glasil. Z zbiranjem podatkov sem začel po letu 1994, ko ni bilo več kaj najti kljub mnogim poizvedovanjem. Mnogi zapisi o razvejeni komunalni dejavnosti, iznajdljivosti pri ustvarjanju boljših pogojev za življenje, družabni tvornosti, prizadevanjih na socialnem in kulturnem področju in podobnem so z izginulimi lističi krajevnih skupnosti šli v nič.

Revije in literarna glasila

Med revije in literarna glasila je prišteti 13 periodik z dolenskega območja. Tvorci revij so se na našem območju posvečali v veliko večji meri vsebini kot zunanjemu videzu in oblikovnosti. Po slednjem izstopata edinole trebanjska Samorastniška beseda in v Novem mestu še izhajajoča Rast, ki sta oblikovno res dodelani. Prva revija na Dolenjskem je bila Napredna misel, ki jo je izdajal dr. Mihajlo

Rostohar leta 1912 v Krškem. Osnoval jo je, ko se je razšel z uredniškim krogom revije Veda, ki je izhajala v Gorici. Po letu 1912 je dr. Rostohar preselil revijo Napredna misel v Prago. Med revije lahko prištejemo rokopisno, unikatno izdajo novomeških gimnazijcev Album I in Album II iz leta 1912, ki žal ni ohranjena. Njena glavna tvorca sta bila takratna dijaka Zdenko Skalicky in Marjan Mušič, poznejši znani novomeški arhitekt. Več kot dve desetletji so kulturno poslanstvo opravljali Dolenjski razgledi kot priloga Dolenjskega lista. Vsebinsko bogat in vztrajen pri izhajanju je Zbornik občine Grosuplje, ki izhaja od leta 1965. Kočevski razgledi (od 1975 do 1978) so žal bili kratke sape.

Tu so še Posavska srečanja iz leta 1977 iz Krškega in sadjarska revija Sad, prav tako iz Krškega. Literarnih glasil je za dobro prgišče: Glas mladih iz leta 1954 je kot rokopis brez vseh oznak izšel v Šmihelu pri Novem mestu. V Grosupljem najdemo Semenje (od 1985 do 1989) in Res (od 1988 do 1991); v Litiji Besedne skice (1993), v Krškem Literarne liste (1988), kar nekaj srednješolskih in osnovnošolskih listov pa ima v posameznih številkah podnaslov, ki pove, da so literarna glasila.

Domobrankska glasila

Preostaneta še dve vsebinski skupini glasil: domobrankska in pustna. Domobrankskih glasil je na Dolenjskem izhajalo skupno devet. Tolikšno število teh glasil je fragmentarno ohranjeno, zatrdno pa ob tem ne moremo reči, da jih je bilo res samo toliko. Upošteva je pogoje, v kakršnih so živele in delovale domobrankske posadke, bi bilo pričakovati več glasil. Osnovni pogoji za to, kot so šapirograf, tiskarsko črnilo, pisalni stroj, matrice in razmnoževalni papir, so bili domobrankskim posadkam vsekakor veliko lažje dosegljivi kot enotam NOV, v katerih je doživljal tovrstni tisk osupljiv razmah, kot smo že ugotovili.

Za ohranjene fragmente domobrankskih glasil, ki jih je v Knjižnici Mirana Jarca v Novem mestu kar nekaj, je zaslužen pokojni ravnatelj Bogo Komelj. Zbiral jih je tako kot vse drugo tiskano gradivo. Ob nenaklonjenosti poveljnega režima takšni dejavnosti je najbrž moral pri tovrstnem zbiranju požreti marsikatero pikro, a mu je nekaj kljub vsemu uspelo ohraniti.

V letu 1943 so na Dolenjskem izhajali trije lističi. Naš boj, tednik II. bataljona Legije smrti, je začel izhajati v Novem mestu aprila 1943, istega leta tudi Naš list kot glasilo belokranjskih legionarjev, na Kočevskem pa je izhajal list Svoboda ali smrt kot četniško glasilo. V letu 1944 so izhajali naslednja domobrankska glasila: v Kočevju Kočevski vestnik, v Grosupljem Na braniku, glasilo posadke oklopnega vlaka, in v Novem mestu Naš tednik, ki je začel izhajati 2. decembra 1944. Od oktobra 1944 do 4. maja 1945 je v Novem mestu izhajal Novomeški domobranec. Novembra 1943 je začel v Novem mestu izhajati dnevnik Za blagor očetnjave, ki je prenehal maja 1945. Do številke 4 je imel list naslov Naprej zastava slave, zaradi nasprotovanja Nemcev takšnemu naslovu je bil nato spremenjen v Za blagor očetnjave. V Ribnici je izhajalo domobranksko glasilo Za slovensko domačijo od 12. avgusta 1944.

Pustni časopisi

Pustna glasila najdemo na Dolenjskem kar štiri. Najstarejše, Lam-pion razsvetli butice, je izhajalo v letih 1897 in 1898. Listič je pri-

hajal med bralce v rokopisni, litografski in šapirografske tehniki, vendar žal ni ohranjen. Prinašal je obvestila o pustnih prireditvah, objavljajl skeče in kuplete, ki so jih uprizarjali po novomeških gostilnah, in objavljajl pustne šale in bodice. Najzaslužnejša za izhajanje tega pustnega glasila je bila družina Gromovih na Florijanovem trgu, kjer je bilo uredništvo in je potekalo razmnoževanje, zelo dejaven pri nastajanju lista pa je bil poznejši znani dramski igralec Adolf Grom. List so prodajali po novomeških gostilnah.

Skozi trideset let so od 1961. do 1990. leta izhajale Pustne novice kot prvi tiskan časopis, in sicer enkrat letno na pustni torek. V Mokronogu je od 1972. do 1976. leta izhajal pustni časopis Mokronoška larfarija, v Kostanjevici pa so 1991. leta izdali list Prforcenhaus.

V petih tujih jezikih

Periodika na Dolenjskem ni izhajala samo v slovenščini. Pohvalimo se lahko, da so naši periodični tiski izhajali tudi v tujih jezikih, in to kar v petih: v nemščini, hrvaščini, srbsčini, italijanščini, romskem jeziku in v ruščini. Naši časniški tiski v nemščini so nastali predvsem po sili razmer. To velja zlasti za prvi dolenjski časnik *Slowniens Blatt*, ki je 1848. leta izhajal v Novem mestu v nemškem jeziku in bil tiskan v gotici. Od 1904. do 1941. leta so kočevski Nemci v Kočevju izdajali *Gottscheer Zeitung* (do leta 1918 je izhajal pod naslovom *Gottscheer Bote*), ki je izhajal v nemščini in bil tiskan v gotici. Med drugo svetovno vojno se tema dvema listoma v nemščini pridruži *Osterreichisches Freiheits Kampfer*, ki so ga v NOV izdajali avstrijski partizanski borci, prebežniki iz nemške vojske.

Bera periodik v hrvaškem jeziku je najštevilnejša. Največ zaslug za to ima Tovarna zdravil Krka iz Novega mesta, ki se je osvajanja trgov v Jugoslaviji lotevala s poslovnimi časopisi.

1943. leta je v Beli krajini izhajal žumberski list *Krv za krv – Kri za kri*, ki je bil dvojezičen: v hrvaščini in v slovenščini. Med gradnjo avtomobilske ceste Ljubljana-Zagreb je Glavni štab mladinskih delovnih brigad, ki je bil nastanjen v gradu Otočec, izdajal časopis *Mladost*, ki je izhajal v hrvaščini.

Tovarna zdravil Krka iz Novega mesta je v obdobju od 1965. do 1992. leta izdajala kar osem poslovnih časopisov. Njihove suplementne izdaje so izhajale v hrvaščini, torej gre za povsem samostojne izdaje v drugem jeziku. Ta ugotovitev velja za: *Iatros* (1965–1967), *Novosti* (1965–1972), *Kreka* (1969–1979), *Excerpta* (1980–1993), *Krka v medicini in farmaciji* (1980–1993), *Krka za psihiatrijo i neurologiju* (1982), *Veterinarski bilten* (1992). Sem šteje še glasilo *TOZD Izolacije: Informator*, ki je kot suplement izhajalo v hrvaškem jeziku. V slovenskem in hrvaškem jeziku (objavljeni sestavki v obeh jezikih) sta izhajala še *Žumberčan* (od leta 1987) in *Bilten*, glasilo *Gradbenega podjetja Pionir* iz Novega mesta.

Dva poslovna časopisa Tovarne zdravil Krka iz Novega mesta sta kot suplement izhajala v srbsčini in bila tiskana v cirilici, in sicer *Krka*, v letih 1971 in 1972, ter *Krka v medicini in farmaciji*, v letih 1986, 1987 in 1990.

V italijanskem jeziku je izhajalo na Dolenjskem pet časopisov, vseh pet med narodnoosvobodilnim bojem kot glasila italijanskih partizanskih enot med njihovim bojevanjem na Dolenjskem. V letu 1943 so izhajali trije: *Bollettino*, *Bollettino radio* in *La liberta*, v letu 1945 pa dva: *Il corriere partigiano* in pa *Gioventu in lotta*.

Zasledimo tudi tri časopise v romskem jeziku: 1988. leta je v Črnomlju izhajal Romski vestnik, istega leta pa tudi v Novem mestu Romane cajtinge, romsko mladinsko glasilo. V Osnovni šoli Bršljin v Novem mestu so romski učenci s sodelovanjem socialne delavke Darje Padovan izdali 1989. leta glasilo Zaro mengero vešaro. Tovarna zdravil Krka je v letih 1970 in 1972 izdala poslovni časopis Izvestija v ruščini.

V izdajanju periodičnih tiskov na Dolenjskem izrazito izstopa Tovarna zdravil Krka Novo mesto, ki je po visokem številu časopisnih izdaj že skoroda časopisna hiša. V tej tovarni, ki že vrsto let nastopa na zemljepisno obsežnih tržiščih, so zelo zgodaj znali povezati časopisno obveščanje s poslovnostjo. Na ta način so omogočili in si olajšali prodor na nova tržišča.

Tovarna zdravil Krka je izdajala kar 14 časopisnih naslovov, osem med njimi kot suplement v hrvaškem jeziku, dva kot suplement v srbskem jeziku. Skupno imamo torej opraviti s 24 časopisnimi izdajami. Suplementno izdajo vsakega od njih lahko smatramo za samostojno, saj je bilo za vsako treba zagotoviti prevod besedila in zanj opraviti samostojni prelom pred tiskom.

Ob koncu še beseda o urednikih

Predvsem oni so zaslužni, da je na Dolenjskem izhajalo tolikšno število periodik. To, da bo stekla beseda o njih čisto na koncu, ni razumeti kot omalovaževanje. Če kdo, potem kot avtor tega besedila poznam pomen in veljavo njihovega dela. Mnogi so skozi leta s pripadnostjo ustvarjali svoj časopis, pa niso v njem nikjer omenjeni, bodisi iz skromnosti ali pozabljivosti. Kolofonske oznake so v periodiki na Dolenjskem svojevrstna pomanjkljivost, ki se pojavlja zelo pogosto. Raziskovalcu povzroča mnogo grenkih trenutkov in dodatnega dela. Žal je tako.

Urednikov, ki jih je zaslediti v periodikah poimensko, je kar 534. Če sledimo zgolj statistiki, nastopajo kot uredniki največkrat: Tone Gošnik iz Novega mesta, 40-krat, France Grivec iz Ribnice, 30-krat, Jože Zupan iz Šentruperta 25-krat, Marjan Legan in Drago Rustja iz Novega mesta 20-krat, Peter Jerman iz Tovarne zdravil Krka 19-krat, Toni Gašperič iz Metlike 18-krat, Jože Lap, kapiteljski prošt iz Novega mesta, 17-krat. Našteti in mnogi drugi, ki v tej statistikiniso zajeti, ter mnogi, v periodikah navedeni in neznani uredniki so pustili v dolenjski periodiki globoko sled in bili njeni sooblikovalci. 534 urednikov skupaj z vsemi neznanimi predstavlja celo vojsko ustvarjalcev, ki so skozi 145 let gnetli 388 različnih časopisnih naslovov. Naj jim bo hvala!

Ko sem poizvedoval po Dolenjskem za gradivom za bibliografijo, mi je bilo najbolj bridko pri srcu ob neredkem razkritju, da neka periodika ni ohranjena, da živi samo še spomin nanjo. Marsikje, v mnogih podjetjih, ustanovah, šolah in pri posameznikih leže urejeni ali celo vezani letniki starih časnikov in časopisov. Vi, ki jih hranite, ste marsikdaj tudi čustveno navezani nanje in jih čuvate tudi zato. Ko bodo prišli v druge roke, te čustvene vezi ne bo več in prav lahko se zgodi, da jih bo kdo zavrzel. Preprečite to in jih, dokler je še čas, ponudite območni javni knjižnici. Ohranili boste pisni spomin na svoje čase in olajšali delo poznejšim raziskovalcem. Upoštevajte to, prosim!

Ob 750. letnici mesta Kostanjevica na Krki
foto ZVONE PELKO

POGLED SKOZI ARKADE
OPATIJA V JUTRANJEM SONCU

Jože Zupan

JOŽE FRELIH – Z DUŠO ŠENTRUPERČAN

Eden izmed najbolj cenjenih krajanov Šentruperta je prav gotovo Jože Frelj. Odlikujejo ga razsodnost, delavnost in modrost. Morda mu je prav zato v življenju uspevalo dosegati zastavljene cilje. Teh je bilo kar nekaj, saj se je njegova življenjska zgodba odvijala, kot sam pravi, v času od Kraljevine Jugoslavije do Republike Slovenije – ali če pogledamo na tehnično področje – od petrolejk do interneta. Predvsem pa je to človek, ki je s srcem prežet za Šentrupert; vse, kar je v življenju počel, je bilo povezano z ljubeznijo do kraja, da bi mu vrnil vsaj delček nekdanjega življenjskega utripa.

- Najprej spregovoriva o Vašem rodu!

»Nisem imel sreče, da bi poznal svoje stare starše in strice po očetovi strani. Zato me je kasneje zanimalo vse, kar sem lahko o njih zvedel. Žal mi je, ker se nisem bolj zanimal tedaj, ko so še živeli njihovi sodobniki. Zdaj, v zrelih letih življenja, skušam čimveč zvedeti o njih preko spominov, ki jih hranijo še živeči, pomagam pa si tudi z dokumenti. Da se rod začne in nadaljuje, so potrebni mož, žena in potomci. Zdaj je kar v modi, da iščeš svoje korenine, vendar je zame najbolj zanimivo tisto poglavje, ki se je začelo s prihodom mojega starega očeta Josipa Frelja in stare mame Ane, rojene Bizjak, v Šentrupert. Naš rod po moški strani izvira iz Vipavske doline iz zaselka Otošče pod Nanosom; je nemškega izvora. Predniki so sem prišli s Tirolske – pravijo, da iz doline reke Inn. Na Vipavskem sem srečal kar nekaj nemških imen, vendar se imajo vsi ti ljudje za Slovence. Sklepam, da so prišli sem, se poročali s Slovenkami in se poslovenili.«

- Kako je Vašega starega očeta zanesla pot v Šentrupert?

»V Trebnjem je bil dekan gospod Matevž Frelj, stric mojega starega očeta. Obširno posest mu je pomagal voditi moj stari oče. Ko je gospod dekan 1892. leta umrl, se je moj stari oče še isto leto poročil z Ano Bizjak iz Ševnice – bila je teta znanega novomeškega zdravnika dr. Slavka Perka - njej pa je oče Janez Bizjak za doto kupil Skedlovo hišo v Šentrupertu številka 22 – danes je številka 35. Tako je ta hiša postala naš dom.«

- Po letnici na portalu – 1812 – sklepamo, da ima hiša že častljivo zgodovino?

»Res je; hiša je bila last rodbine Skedl, ki je bila, sodeč po grobnici na pokopališču, nekdanja imenitna šentruperska rodovina. Člani te družine so nosili akademske naslove in visoke nazive. Razlagam si, da je vsak napreden kmet hotel svojim otrokom olajšati težavno delo na kmetiji in jih je poslal v šolo. Mnogi otroci pa so se zemlji odtuji-

li, s posestvom niso znali upravljati, zato se je marsikdaj zgodilo, da je dom prešel v tuje roke. To je davek napredku, ki ga podeželje plačuje.«

Frelihova hiša na začetku prejšnjega stoletja

- Povrniva se k starim staršem!

»Stari starši so prišli v Šentrupert v njegovem prelomnem obdobju; zaradi trsne uši so bili uničeni številni vinogradi. Vendar mislim, da je mojim starim staršem kar dobro šlo; uredila sta gostilno, širila posest – dokupila sta zemljo, sosednjo hišo in mlin. Stari oče si je zelo hitro pridobil ugled in bil spoštovan Šentruperčan. V njegovo gostilno so radi prihajali – tudi zaradi gospodarjeve šegavosti. Družina se je razraščala – rodilo se jima je osem otrok, šest jih je odraslo. Družina je srečno in urejeno živela. Takšno vzdušje pa je trajalo le do prve svetovne vojne. Že takoj ob prvem vpoklicu je moral na rusko fronto najstarejši sin German, ljubljenc materne Ane. Njegova pisma s fronte so kmalu prenehala prihajati in nikdar se ni zvedelo, kje in kako je končal svoje mlado življenje. Mama Ana je od same žalosti zbolela in kmalu umrla. Sin Jožko je padel kot koroški prostovoljec. Bil je predviden za gospodarja; tako je med sinovi ostal le najmlajši sin France – moj oče – in hčere Marija, Kristina in Anica. Smrt drugega sina je očeta zelo prizadela; spremenili so se tudi časi: nastala je nova država Jugoslavija, Primorsko, očetove korenine, so zasedli Italijani, stari oče je lezel vase in kmalu po prvi svetovni vojni umrl, star 64 let – to je za današnji čas kar kratka življenjska doba.

Moram pa povedati, da je dal stari oče vse otroke v šolo – dekleta so šla v gospodinjsko ali meščansko šolo, stric German v gimnazijo, stric Jožko v trgovsko in moj oče v meščansko šolo. Od doma so poznali delo v gostilni in ko so se poročali, so vsi postali gostilničarji, imeli pa so tudi posestvo, kot je bilo takrat navadno pri vseh gostilnah. Teti Marija in Kristina sta se poročili v Šentjanž, teta Anica na Puščavo k Zajčevim, moj oče pa se je poročil z Marijo, rojeno Majcen, sestro svakov Ivana in Naceta.«

- Je bilo tako pestro tudi v naslednjem rodu?

»V drugem rodu Frelihovih v Šentrupertu sva se očetu Francetu in materi Mariji rodila dva otroka: Josip – tako je moje rojstno ime – in

Zgoraj: Freljova družina z učitelji - Josip Frelj je najvišji v zadnji vrsti, mati Ana je v sredini, deček s klobukom je Jožetov oče
Spodaj: Jožetova babica Ana, roj. Bizjak

Zgoraj: Vsi otroci prvega rodu - Jožetov oče je najmlajši sin France

Spodaj: Jožetov dedek Josip

dve leti mlajša sestra Majda. Starši so nadaljevali hišno tradicijo – ostali sta gostilna in kmetija; začetek je bil kar obetaven – mama je bila odlična kuharica, izšolala se je na gospodinjski šoli Mladika v Ljubljani – to je bila najboljša gospodinjska šola v državi. Gostilna je obdržala zbirališče inteligence, hkrati pa krog močno razširila, zbirali so se kmetje, obrtniki, lesni in živinski trgovci, prihajali so turisti iz Ljubljane, Zagreba, celo iz Gradca in z Dunaja. Oče je imel s turizmom velike načrte – še danes se spominjam, kako mi je pripovedoval o njih. Vendar mu ni bilo dano, da bi jih uresničil, saj tudi drugi rod ni imel sreče. Po letu 1930 je nastopila gospodarska kriza, ki jo je občutil ves svet – nadaljevala se je z drugo svetovno vojno - začela se je že 1939. leta, mi smo vanjo padli 1941. leta.

Mati Marija, otroka Majda in Jože ter oče France

Vendar otroci vsega tega nismo občutili – to so bile le skrbi naših staršev. Mi smo skoraj idilično živeli – imeli smo svoje igre: spomlad smo komaj čakali, da smo lahko bosi tekali okoli, se kopali v Bistrici, nabirali borovnice, jeseni pasli živino, rabutali jabolka, pekli kostanj in krompir, pozimi pa se drsali na zamrzli Bistrici. Imeli pa smo tudi svoje dolžnosti, ki pa nam jih ni bilo težko izpolnjevati; bili smo tako vzgojeni, da je starše treba ubogati. In kar se mora, ni težko. Znali so nas učiti ob delu. Zahtev in potreb pa skoraj nismo imeli. Vsega smo bili veseli – od bonbona (cukra) do žemljice ali pomaranče. Vse to brezskrbno življenje je zame trajalo do enajstega leta moje starosti; takrat je bil prvi udarec mamina smrt – komaj 44 let je imela, drugi udarec pa je bil odhod v šolo v Ljubljano – takrat je bilo konec moje brezskrbne mladosti.

Materina smrt je prizadela vso družino in tudi gospodarstvo. Oče se je nekako znašel – ob pomoči zaposlenih je peljal gospodarstvo naprej. Komaj pa se je izkopal iz najhujših težav, se je že začela druga svetovna vojna, ki je v naši družini in bližnjem sorodstvu strašno pustošila - od 28 najbližjih sorodnikov jih 14 ni preživelo vojne, od šestih domov so bili trije požgani in porušeni, trije izropani in opustošeni. Med najbližjimi tudi oče ni dočakal konca vojne; 1942. leta so nekega julijskega dne prihrumeli Italijani v Šentrupert; očeta so postavili ob cerkveni zid – nasproti vhodnih domačih vrat. Pred njim je stal vojak z vanj uperjeno puško. Še zadnjič je videl svoj dom, ki so ga ropali italijanski vojaki, in naju s sestro, ki sva ga s solznimi očmi

nerazumljivo gledala. Internirali so ga v Italijo, kasneje pa še v Dachhau, kjer je v marcu 1945 – tik pred koncem vojne – mučeniško umrl.«

- Je vsaj tretji generaciji življenje bolj naravno potekalo?

»Moja in sestrina družina predstavlja tretjo generacijo; to je dolga zgodba, ki pa na srečo še traja. Povrniti se moram v leto mamine smrti. Tedaj me je oče kot enajstletnega dečka poslal v šolo v Ljubljano. Takrat se je začela moja trdna volja po vztrajanju, upornost, ki me še do danes ni popustila. Priti iz šole v Šentrupertu v Ljubljano je bilo kot noč in dan – iz same sproščenosti v resno delo. Sprva mi ni najbolje šlo; težavnost sta povečevala kar dva tuja jezika – francoščina in latinščina. Po prvem neuspehu je oče vztrajal, da ostanem, najel mi je inštruktorja – jaz pa sem kmalu spoznal, da sem vse to, kar mi naredi inštruktor, zmožen sam narediti. Dokazal sem sebi in drugim, da zmorem. Še nedelje nismo uporabljali za pohajkovanje, kot se je v kasnejšem času rado dogajalo, pač pa smo skušali nadomestiti, česar med tednom nismo mogli. Naj povem še, da smo zelo poredko odhajali domov – samo ob največjih cerkvenih praznikih. Maturiral sem z devetnajstimi leti in se vpisal na gozdarsko fakulteto v Zagrebu, čeprav me je agronomija (zemlja!) še bolj privlačila, a po enem letniku sem študij opustil. Čakal je prazen dom, se enaindvajsetletni leta 1949 poročil z Justino Rataje iz trebanjske fare, začela sva gospodariti na Frelihovini in dočakala tri sinove. Sestra Majda je diplomirala iz umetnostne zgodovine, ustvarila je družino in danes z že razširjeno družino živi v Ljubljani, še vedno pa se rada vrača v Šentrupert.«

- V vsem Vašem življenju je čutiti izredno navezanost na korenine, ki jih je pognal Vaš rod v Šentrupertu – kajne, brez te pripadnosti rodu to ne bi bili Vi?

»Čas mojega odraščanja je bil prav gotovo najbolj razgibano obdobje v naši zgodovini. Vendar se bom omejil predvsem na naš odnos do svojega doma in Šentruperta, ki nam je dajal moč, da smo vztrajali in preživeli. Že v rani mladosti sem iz pripovedovanja staršev in drugih začutil, da so ponosni na svoj kraj, ga spoštujejo in jim veliko pomeni. To se vleče kot rdeča nit od zgodb o starem očetu, ki je kot lovec z raznih razglednih točk zamaknjen gledal lepoto te doline. To zamaknjenost v Šentrupert sem čutil v pripovedi svojega očeta, zato ni čudno, da sem se tega nalezl tudi sam. Ponos in ljubezen do Šentruperta sem opazil pri vseh Šentruperčanih, ki sem jih srečaval doma ali na tujem. Večkrat sem se spraševal, od kod vse to izvira. Morda iz rane mladosti, ki smo jo tu preživeli, ponosni smo na našo gotsko lepotico, na njeno višino, s katero smo se ponašali pred drugimi, na lepoto in kultiviranost pokrajine, ki prevzame vsakogar, ki se z njo sreča? Najbrž je vse to – in še kaj. Brez te ljubezni, spoštovanja in tudi odgovornosti za obstoj in nadaljevanje rodu se ne bi zasadil v Šentrupertu v najtežjih povojnih časih. Moja življenjska barka bi lahko bolj lagodno plula drugod – vem pa, da ne bi bil srečen.«

- Morda je prav vztrajnost pripomogla, da ste veliko naredili za Šentrupert?

»O tem pravzaprav ne razmišljam. Po poroki sem postal kmet z vsemi tegobami tistega časa. Nad trdim kmečkim delom, ki ga nisem

bil vaje, se niti nisem pritoževal. Postopoma sem se ga navadil, saj sem bil mlad in močan, se utrdil in mi nič ni bilo težko. Morila me je kmetijska politika, ki je videla kmeta v nekakšnem kolhozu. Skrbela me je prihodnost, ker nisem vedel, kako bo z mojo družino. Na srečo pa se je kar naenkrat obrnilo na boljše. Oblast se je odpovedala sovjetskemu modelu in začela s prijaznejšim socializmom. K sodelovanju je pritegnila tudi mene, bil sem občinski, okrajni in združni odbornik in tako do neke mere imel možnost zastopati šentrupeške interese. Bistveno nisem mogel vplivati, nekaj pa sem le dosegel.«

- Bi lahko bliže predstavili tisti čas?

»Če pogledamo, kakšen je bil Šentrupert pred vojno in po njej, opazimo ogromno razliko. To je bila živahna, življenja vsake vrste polna vas, središče fare in občine. Rodovitna zemlja je prehranjevala številno prebivalstvo. Skromno, kot je bila takrat navada, in vendar je bilo hrane tudi za prodajo. Številni obrtniki in rokodelci so znali narediti vse, kar je prebivalstvo rabilo – od platna do kozolca. Imeli smo dve šoli, župnišče in kaplanijo, cerkve in gradove. Vse - razen cerkva - je bilo med vojno požgano, porušeno, opustošeno. Imeli smo svojo občinsko upravo, zadrugo z mlekarno, strojno skupnost, imeli smo hranilnico in posojilnico, društvi z dvema telovadnima dvoranama, knjižnicama, z dvema odroma za igre, sadjarsko, gasilsko in ne vem še kakšno društvo. Vse to je po vojni izginilo. Prej polne vasi in hiše so se praznile. Veliko je pobrala vojna, še več ljudi pa se je razkropilo po mestih in tujini. Tako je bila za Šentrupert izgubljena življenjska moč kraja. Vendar so Šentrupeščani želeli in še želijo kraj ohraniti pri življenju! Pri tem so bile vseskozi ovire – nekaj smo si jih sami postavili, nekaj drugi, nekaj podeželju nenaklonjen čas, večkrat pa so ovire v našem tradicionalnem zamujanju priložnosti. Tako je Šentrupert vas v izumiranju. Vse, kar bi mu moralo pomagati k oživljanju, mu ne koristi. Na primer kulturna, krajinska in zgodovinska dediščina. Njeni varuhi bi radi vse ohranili, kot je, še celo, da bi bilo boljše, kot je bilo. Zato vsak, ki je pripravljen kaj narediti, pobere šila in kopita in se naseli kje drugje. Če se hiše praznijo in pričakujejo novo življenje, nič hudega. Gorje pa, da jih ne bi kdo obnovil brez strokovnih zahtev. Naši bistri, delovni in sposobni mladi ljudje, ki bi morali kraju dati novo življenjsko moč, kaj hitro spoznajo, da tu ni kruha in prostora zanje in po hitrem postopku drugod poženejo korenine. Tako bo Šentrupert prav gotovo izumrl.«

- Po vsem tem, kar ste storili za Šentrupert, je to prav gotovo preveč črnogledo razmišljanje; še posebej, ker mnogi Šentrupeščani govorejo, da bi moralo biti več ljudi Vašega kova.

»Namenoma sem poudaril temno stran, saj iz izkušenj vem, da kadar ni videti nobenega izhoda, se ta naenkrat pokaže. Tako upam, da se bo tudi zdaj. A znova moram poudariti, da je v Šentrupertu in v njegovi okolici kar nekaj ustvarjalnih podjetnikov, intelektualcev, ki so tu ostali in si tu ustvarili svoj življenjski prostor; a pomislite, koliko jih je odšlo! To je počasna krvavitev kraja. Mislili smo, da si bomo znova priborili občino, saj bi tako zaustavili odtekanje življenjske tekočine, ker bi s skupnimi močmi lažje ustvarili ugodne pogoje za oživitvev kraja. Vendar nam je bilo to onemogočeno, ker so o naši

Lep je Šentrupert - pogled iz Zadrage

prihodnosti odločali uradniki, ne pa krajani sami.«

- Vi ste prav dokaz, da se da tudi v Šentrupertu kaj narediti, saj svojega rodnega kraja niste zapustili, prepričan pa sem tudi, da tudi nikoli niste razmišljali, da bi se pridružili številnim, ki so odšli iz Šentruperta.

»Ko sem se odločil, da bom ohranil dom, sem vedel, da je to usodna odločitev. Sprva mi ni bilo lahko, ker sem preveč prebral o ruski revoluciji in kolektivizaciji in pričakoval, da se bo vse to zgodilo tudi pri nas. Vendar se je naša oblast premislila. Od takrat sem samo razmišljal o tem, kaj se da tu narediti. Imel sem srečo, ker sem bil tudi v Dani, ko je ta zrasla in ji je uspelo pritegniti na Mirno še Kolinsko. Veselili smo se novih delovnih mest in si rekli: Ti ljudje imajo tu kruh in dom, zato bodo ostali! Sledila so leta intenzivnega zaposlovanja, vedno več ljudi je ostajalo v domačem kraju. Upam, da bo tako tudi v prihodnje. Dela je dovolj, le usposobljenih ljudi primanjkuje. Vendar bo tudi to kmalu drugače, saj je veliko mladih Šentruperčanov na fakultetah.«

- Nekoč ste rekli: Rad mislim z lastno glavo. Je tudi to pripomoglo, da ste sprejeli nov izziv – biti samostojen obrtnik – v času, ko tega zakonodaja še ni omogočala?

»Res je; Dana mi je postala pretesna, želel sem si samostojnosti. Na noge mi je uspelo postaviti uspešno obrtno delavnico. Danes je to kar veliko podjetje – Plasta.

- Vse odločitve Vašega življenja so bile povezane s prizadevanjem, da bi s svojim znanjem in delom pomagali pri razvoju Šentruperta. V ta prizadevanja sodi obdobje, ko ste bili predsednik sveta krajevne skupnosti. S svojo modrostjo ste dosegli, da se še danes ljudje radi obračajo na Vas za nasvet – kakšne cilje pa ste si postavili kot predsednik?

»V glavnem smo imeli samo en cilj v več izvedbah. Želeli smo ohraniti poseljenost krajevne skupnosti, zato smo izboljševali bivalne pogoje – od cest, vodovodov, telefonije in podobno. S krajevnim samopriskrbovanjem smo vsa leta skušali vsa sredstva oplemenititi – in tako je še danes.«

- Glede na to, da nikoli niste znali mirovati, tudi upokojitev ni pomenila konca dejavnosti – še več: Vi ste prav v tem obdobju dosegli svoj vrhunec kot vinogradnik in kletar. Je bila tudi ta ljubezen že v genih?

»Vinograd in zidnica v Zadrugi sta že mojim prednikom veliko pomenila. Tudi mene je vinograd pritegoval vse življenje, a zanj nisem imel časa; šele v zrelih letih sem se mu lahko posvetil. Kadarkoli zavijem iz križišča v Slovenski vasi proti Šentrupertu in se pred mano razprostre pogled po naši dolini, po vasi z lepo in mogočno cerkvijo, po vinorodnih gričih, mi pogled vedno obstane na Zadrugi. Tega pogleda se nikoli ne naveličam, podobno pa name vpliva tudi pogled iz Zadrage po dolini. Zato se ni bilo težko odločiti, da ostanek življenja namenim vinogradu, iz katerega zrem svojo lepo dolino. Ne potrebujem potovanja po svetu, vikenda na morju ali v gorah, meni je ta naša dolina čisto dovolj za sprostitve in srečo.«

- Čeprav so Vaša vina vseslovensko poznana – tudi letos ste se z radgonskega sejma vrnili z zlatimi priznanji – je prav, da rečeva še

Vinogradnik in kletar Jože Frelj v svoji Zadragi

kakšno besedo o njih.

»V vinogradu zraste in dozori grozdje, če je seveda vse po sreči. Prav to grozdje mi je postalo izziv. Vsako leto sem občudoval njegovo lepoto in dobroto. Pa vendar sem žalostno ugotavljal, da se Dolenjci ne moremo kaj prida pohvaliti z vinom, ki ga stisnemo iz grozdja. Ta ugotovitev me je vzpodbudila, da sem obnovil znanje iz vinarstva in znanstva iz časov, ko smo znanje nabirali kot izredni študentje na Biotehnični fakulteti v Ljubljani, na novo ustanovljenem oddelku za živilsko tehnologijo. Tam sem srečal več kolegov iz raznih podjetij, nekateri so mi postali prijatelji. Najprej moram omeniti zdaj že pokojnega inženirja Janeza Vičiča, ki sem ga pritegnil v Dano in je podjetju odločilno pomagal pri njenem hitrem razvoju, ko je kot vodja razvoja ustvaril številne izdelke in tudi njihovo zunanjo podobo. Med vsemi pijačami je takrat najbolj uspela hermelika. Moj cviček je poimenoval cviček od fare in zanj naredil enkratno opremo. Velikokrat se spomnim nanj, hkrati pa sem vesel, ker sva tako cviček uvrstila med reprezentančna vina. Z inženirjem Janezom Mlakarjem pa sva kot vinarja skupaj diplomirala pri profesorju Veseliču v vipavski kleti. Ostala sva si dobra znanca, sedaj pa že več kot deset let sodelujeva pri ustvarjanju nove podobe dolenjskih vin; pri tem naj omenim prve dolenjske penine in barik.«

- Prav gotovo imata še kakšne načrte?

»Seveda. Vendar menim, da je najbolj pomembno, da se je Dolenjska zbudila in vse vprek tekmuje za čim boljšo kakovost in podobo svojih vin. To je pravi uspeh. Zato sem kar vesel, da sem bil pred tridesetimi leti med pobudniki, ki smo ustanovili združenje vinogradnikov Dolenjske.«

- Vem, da zidate novo klet – to pomeni, da načrtov nikoli ne zmanjka?

»Pravzaprav smo obstoječo klet samo povečali in nad njo uredili prostor za predelavo grozdja. Na novo bomo naredili prostore, ki jih rabimo za predvideni razvoj. To je prostor za stekleničenje in vse, kar sodi zraven, nato prostor za promocijo in poskušnjo s prodajalno.«

- To so pa kar veliki načrti!

»Prišli smo tako daleč, da ne moremo več improvizirati kot doslej. To je hud zalogaj z veliko finančno obremenitvijo. Če bomo uspeli, bo to koristilo našemu rodu, Šentrupertu in širši okolici. V turizmu namreč vidim prihodnost Šentruperta.«

- Ustaviva se ob družini; družina je vir in navdih; se tudi Vi strinjate, da marsičesa v življenju ne bi dosegli, če ne bi bilo tihega dogovora med možem in ženo? Imela sta tri sinove; vse sta usmerila v šole. Ste kdaj pri študiju svojih otrok skušali vplivati na njihove poklicne odločitve ali ste jim odločitev prepustili? Nekoč ste rekli: Zame je zelo važno, da imajo starši otroke, ko so mladi, da se lahko ukvarjajo z njimi, hkrati pa lahko otroci razvijejo svoje sposobnosti. Verjetno je tudi zadovoljstvo, ker so vsi otroci dosegli fakultetno izobrazbo – potreba po izobrazbi pa je dejansko prisotna pri vsem naslednjem rodu. Kakšen je Vaš pogled na vzgojo otrok?

»Še vedno mislim, da je odlična tista vzgoja, ki so jo uporabljali

Družina ob petdesetletnici poroke no-
vembra 1999

naši starši: vzgoja ob delu – to ti ostane za vse življenje. Pri otrocih je največ vredno, da poslušajo tvoj nasvet, mislijo pa z lastno glavo. Ko so otroci odraščali, so bili zelo negotovi časi, zato je bilo toliko bolj pomembno, da sem jih usmerjal v šole. Mislil sem, da bodo ostali v mestu, pa niso. Tudi v njih je zmagala ljubezen do Šentruperta; drug za drugim so se vračali vanj. Ali je to naključje ali usoda? Mislim, da nam je to usojeno.«

- Bliža se pomembna življenjska obletnica – v februarju boste dopolnili petinsedemdeset let. V preteklosti se ob okroglih obletnicah življenja skoraj niste ustavljali – kot da ni bilo časa, ker je delo priganjalo. Bo zdaj kaj drugače?

» Petinsedemdeset let je pa že doba, ko se začneš spraševati o smislu življenja, kako si uresničil svoje načrte. Priznam, da v zadnjem času večkrat razmišljam o tem, kot da dvomiš o sebi, hkrati pa odgovoriš tistim, ki še omahujejo. Lahko rečem, da sem z vztrajnostjo po svoje uspel, česar koli sem se lotil – pa naj bo to obdobje Dane, postavljanje Plaste ali pa vinogradništvo in kletarstvo. Včasih imam občutek, kot da sem bil pri vsakem delu premalo časa, da bi lahko vse pokazal. V zadovoljstvo mi je, ker moji najbližji nadaljujejo začeto – sin Franci že kar dolgo časa širi Plasto, v vinogradništvu in kletarstvu pa upam, da bo moje delo nadaljeval sin Peter. Vsaj malo sem morda le pripomogel, da se Šentrupert hitreje razvija; zadovoljen pa sem tudi ker imajo Šentrupert radi najini otroci. Seveda pa sem uspel tudi zato, ker sem imel ob sebi zveste sodelavce, zelo važno pa je, da mi je družina stala ob strani.«

V življenju pa ni vedno samo tako, kot si želimo – tako je tudi pri Frelihovih; četudi je že nekaj časa, odkar je umrl najstarejši sin Jože, je bolečina ostala. Morda prav zato gospodar poskuša, da bi bil ves dan zaposlen in tako ne bi bilo časa misliti na bolečino. Z ženo jima je v tolažbo, ker sta Jožetovi hčerki pridni študentki, kot jima je v veselje, kadar so vsi zbrani in se okrog njiju že sučejo najmlajši – zdaj je deset vnukov, nastaja pa že nov rod ...

Misli pa znova uhajajo prav h gospodarju Jožetu Frelihu – človeku, ki se je z dušo zapisal svojemu rojstnemu kraju ...

Ali ne bi bilo lepo, da bi ga posnemali?!

Mate Dolenc

ZVONE PELKO – ZEMELJSKO-NEBEŠKI SEL FOTOGRAFIJE

Zvone Pelko: Avtoportret

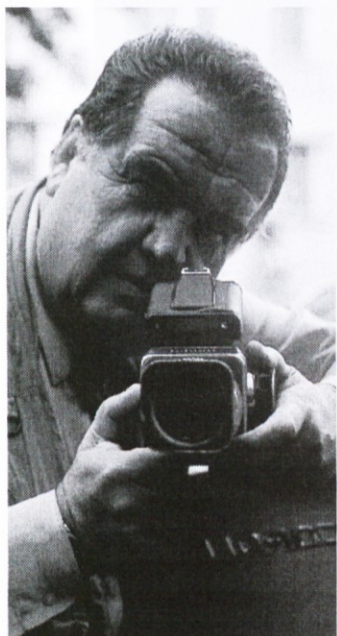
Ko sva ondan v pogovoru pri Zvonetu v njegovem ljubljanskem studiu poskusila ugotoviti, od kdaj se pozna, sva ugotovila, da se tega ne da ugotoviti. Zato, ker se je to zagotovo zgodilo nekje na Dolenjskem, v ne popolnoma razjasnjeni davnini. Čez tisti trenutek, ko naju je nekdo predstavil, ali ko sva se predstavila sama, ali ko se sploh nisva predstavila, ampak se enostavno spontano spoznala, in ko je zagotovo stal bokal žvižgavca med nama na mizi, so se zgrnile meglice z Gorjancev, bele vile, ukleti gradovi, Cvetnik in Zlatoper, gorska deklica, Barabaš in Kocaneža, Pendir in zakladi... in samostani. Če bi še nekoliko pobrskala po spominu, bi se gotovo našla v Pleterjah, ali vsaj pri Gorišku v Šmarjah ali pri Majzlju v Šentjerneju. Kaj pa, če je bilo v Novem mestu? V gostilni na Bregu, ali pri Vodnjaku, ali v mestni kavarni, ali pa mogoče pri starem Peru, kjer je spodaj v kleti igral bend Rudolfovo Šalijevo Grem domov v Novo mesto ...? Kdo je botroval in pričal najinemu srečanju - kakšen Mikec, Robar, Bartelj, Markelj, Simič, Breščak, Šali, Prešeren? Težko reči. Še najbolj se nagibam k temu, da se je to zgodilo pri očetu priorju pleterskega samostana, Janezu Drolcu. Saj je bil on središče našega dolenjskega sveta, naše dolenjske mladosti in naših dolenjskih zrelih let. In je še zdaj, ko nas gleda od zgoraj; vsako leto se pod Zvonetovim organizatorskim in glasbenim vodstvom koncert vinotoka zberemo priorjevi prijatelji v stari pleterski gotski cerkvi ob enem od requiemov, v vinski kleti med sodi in ob priorjevem grobu, kjer se v trenutkih tišine z njim spet na kratko srečamo.

Lahko bi rekel, da je Zvone Pelko nekakšen zemeljsko-nebesni sel med priorjem in vsemi nami, prvimi Dolenjci in "pridruženimi" Dolenjci iz Ljubljane. Kot sem že nekje zapisal; ko prideš od nekod drugod k Podgorcem pod Gorjance, za zmerom ostaneš tam. Kot pobožni Elija, ki je našel cvetnik na Gorjancih in v njem ob polni mizi vinca in prehrabrenih dobrot za zmerom ostal.

Dolenjska med Kostanjevico, Šentjernejem, Novim mestom, Stično in izvirov Krke pri vasi Krka je pokrajina, v kateri se prikazuje Zvone Pelko. Sam bi ga še najraje videl oblečenega v meniško kuto; bil bi utelešen model veselega meniha, kakšnega abbeja Coignarda iz Kuhinje pri Kraljici gosji nožici Anatola Francea, na primer. Njegov stil je sicer metuljček, ki ga je menda nosil že v predosamosvojitvenih časih, ko je v Novem mestu nagajal oblasti. Če bi imel čas in prostor, bi se na tem mestu spominjal Zvonetovih dolenjskih legend, njegovih pripetljajev, ki so postale legende - ko je ribiškim čuvajem, ki so ga lovili pri "raubšicu" v Krki, nastavil morske ribe, na primer, ali ko mu je popolnoma nov džip ušel v prepad med gobe ... A pustimo legende za trenutke v krčmi, ob cvičku in pečenki!

V moji knjižnici dodajajo težo nekaj tisoč knjigam knjige, ki jih je s svojo fotografijo opremil Zvone. Zvone ni samo zemeljsko-nebeški sel med nami, ki tacamo po Dolenjski, ampak je tudi fotografski sel dolenjskih samostanov in pokrajin. Skozi tisoče, ne, deset tisoče fotografij v monografijah Kartuzija Pleterje 1403-1595 Jožeta Mlinariča, Kostanjeviška opatija 1234-1786 istega avtorja, Kartuzija Pleterje Marjana Zadnikarja, Prošti novomeškega Kapitlja 1493-1993

Zvone Pelko: Avtoportret

Franca M. Dolinarja in vrste drugih, smo kot skozi okna v samostanskem zidu pogledali v zgodovino. Zvone je nekakšen fotografski angel, s katerim letimo nad Dolenjsko, preletavamo temno zeleno Krko in bajeslovno megličaste Gorjance in se skozi okna ali mogočna samostanska vrata prikrademo v notranjost hodnikov, kapelic in cerkva, vrtov in celic, ribnikov in vodnjakov, k starim knjigam, dokumentom in pečatom, sončnim uram in nočnim svetilkam, s katerimi so si nekoč menihi svetili na poti k nočnim oficijem. Z njegovo fotografijo odpiramo strani teh knjig in dokumentov in skupaj z besedili avtorjev sledimo času v obratni smeri, kot čas teče. Nazaj k začetkom, in od začetkov nazaj-naprej v današnji čas. Tako pri samostanih - nasprotno pa nas v monografiji Krka, večnost v temno zelenem, vodi po zraku in po zemlji od začetka - izvira temno zelene reke, skozi vasi in zaselke, čez tolmune in brzice, jezove in ovinke, gozdčike in livade do izliva, kjer se reka nadaljuje v drugi reki. Zvonetova fotografija analizira motive, zbira dogodke, beleži naključja in vse to strne v celoto, ki je Zvonetov osebni, fotografski pogled na svet, ki ga ima najraje, in z njim vsi mi, tudi "pridruženi" ali ponovno "najdeni" Dolenjci, kot sem jaz sam; kar nekaj moje novomeške žlahte mi je odkril moj pokojni oče.

Zvonetova kamera je oko, ki išče, zapisuje in dokumentira in s fotografijo kot končnim izdelkom, osvešča gledalca skozi monografijo, turistični prospekt, plakat, koledar in celo skozi promocijski material gospodarskih podjetij. To je oko, ki išče in najde tako naravo, kot dosežke človeškega duha in vse skupaj strne v prikaz neponarejene, naravne tradicije. Tudi njegova fotografija je takšna, ničesar ne ponareja ali izkrivlja, ničesar ne prikriva in spreminja, pokrajino in človeško ustvarjalnost prikaže v realni svetlobi; zato se ob gledanju njegovih fotografij počutim kot da bi bil sam v tistih celicah in hodnikih, kot bi sam stal pred pročelji samostanskih zidov in portalov, kot da bi sam listal po starih dokumentih in pritiskal pečate in kot da bi sam sedel med menihi pri oficiju. In ker sem vse to res sam videl in doživel, vem, da je res tako, kot kažejo Zvonetove fotografije. Ob njih mi je toplo v srcu in v duši, kot mi je toplo vedno, kadar se iz Ljubljane po dolini Krke spuščam v srce Dolenjske. Ob željni misli na prvo čašo cvička. V moji dnevni sobi, na častnem mestu na steni, visi Zvonetov fotografski portret našega priorja Drolca, v črno beli tehniki, v belem okvirju. Z leve skozi okno prihaja svetloba, na desni je temna senca zidu njegove celice. Pol njegovega obraza je še v svetlobi, pol ga tone v mrak. Tako je naš prior odhajal in tako ga je videlo in upodobilo oko Zvonetove kamere. To pove več, kot lahko sam povem z besedo.

Predstavitel fotografra-oblivalca, direktorja studia VISIO, Zvone Pelka v tej številki Rasti predstavlja tema 750 let prve omembe mesta Kostanjevica na Krki. Izbor je avtor priredil iz arhiviranih posnetkov iz monografije Jožeta Mlinariča KOSTANJEVIŠKA OPATIJA 1234-1786, iz zbirke zračnih posnetkov reke Krke za monografijo LJUBIM TE, TEMNO ZELENO in iz zbirke razglednic kostanjeviškega turističnega društva v nastajanju, namenjene naslednji turistični sezoni.

Ob 750. letnici mesta Kostanjevica na Krki
foto ZVONE PELKO

LISTINA IZ LETA 1250. S KATERO OGLEJSKI PATRIARH BERTHOLD DOLOČA DESETINO SAMOSTANU

Meta Kamšek

RAZVOJ ČLOVEŠKIH VIROV V DOLENJSKI REGIJI

Načrtovanje razvoja človeških virov v okviru razvojnega programa dolenske regije nakazuje premik k definiciji človeškega kapitala kot produkcijskega dejavnika, ki bistveno prispeva k novi dodani vrednosti gospodarstva in njegovi večji konkurenčni sposobnosti ter splošni družbeni blaginji. Zato program obravnava področje širše kot le z vidika izvajalskih organizacij, na kar se je v preteklosti pogosto zožilo obravnavanje družbenih dejavnosti.

Ob vstopu Slovenije v Evropsko unijo postajajo regije tisti subjekti, ki bodo konkurirali za pridobivanje evropskih sredstev. Pripravljenost in usposobljenost prepoznavati ključna področja za svoj razvoj v primerjavi z drugimi članicami Unije v prvi vrsti izpostavlja vprašanje primerljivosti razvoja človeških virov posamezne regije ter specifičnih potreb glede na stopnjo razvitosti.

Analiza regije

Kazalci razvitosti človeških virov v dolenski regiji prikazujejo, da regija beleži trende pospešenega naraščanja razvoja človeških virov v generacijah prebivalcev do 30 let z naraščajočim številom deleža ljudi, vključenih v različne oblike izobraževanja. V regiji so pospešeni trendi neenakomerno razporejeni, saj so odraz neenakomerne ekonomske razvitosti, kjer regionalno središče Novo mesto odstopa po kazalcih in organiziranosti od drugih podregij, kot so Bela krajina, Trebnje, Kočevje, Ribnica, predvsem pa odstopajo znotraj celotne regije majhne novonastale občine, kjer beležijo posamezna okolja izjemno neugodne demografske trende.

Regija JV Slovenija tako kot Slovenija zaostaja za državami EU po stopnji izobrazbene strukture odraslih, čeprav presega slovensko poprečje po vlaganjih v izobraževanje zaposlenih, kjer je ponovno pomembno zasledovati razlike med okolji z velikimi izvozno usmerjenimi podjetji in drugimi okolji.

Stopnja brezposelnosti razen posameznih območij ne presega povprečja Slovenije, vendar narašča problem strukturne brezposelnosti. Na nivoju regije izstopajo posamezna okolja, kot npr. Kočevje, kjer je stopnja brezposelnosti bistveno višja od povprečja regije.

Srednje šole, predvsem strokovne in poklicne, še vedno beležijo previsok osip, kar posledično pomeni prevelik priliv neizobražene delovne sile med iskalce zaposlitve. Vzroke za visok odstotek osipa v teh šolah je iskati v prešibki fleksibilnosti izvajanja šolskih programov, kar je po eni strani vprašanje sistemske deregulacije izvajanja programov, po drugi pa vprašanje zagotavljanja standardizirane kvalitete dela izvajalskih organizacij.

Za učinkovito vplivanje na stopnjo brezposelnosti in reguliranje

trga delovne sile ne obstaja potrebna povezanost ključnih dejavnikov za razvoj človeških virov: delodajalcev, delojemalcev, izvajalcev izobraževanja in drugih podpornih institucij, kar bi omogočilo kvaliteten pretok informacij za zagotavljanje hitrejših odzivnosti na potrebe trga delovne sile v posameznih lokalnih okoljih in na nivoju celotne regije.

Ugotovitve SWOT analize

Ključne prednosti regije so v primerljivi stopnji izobraženosti generacije do 30 let glede na povprečje Slovenije in EU ter izkazan povečan interes gospodarstva, predvsem velikih podjetij, za vlaganja v izobraževanje zaposlenih ali vključevanje v dualni sistem izobraževanja. Izobraževalna infrastruktura v vrtcih, srednjih šolah in dijaških domovih je primerna; izobraževalna tehnologija, predvsem računalniška oprema, se izrablja tudi za izobraževanje odraslih. V regiji so na voljo nove zaposlitvene možnosti, vendar so težje dostopne zaradi manjše mobilnosti brezposelnih.

Slabosti trenutno najbolj opredeljuje velika poraba sredstev v občinskih proračunih za zagotavljanje primerne infrastrukture za potrebe devetletne osnovne šole ter posledično pomanjkanje sredstev za bogatejšo ponudbo primernih vsebin uporabnikom. Razmestitev višješolskih in visokošolskih programov ne sledi potrebam trga dela z novimi programi, ki bi omogočili razvoj hitro rastočih panog, kot so gradbeništvo, elektrotehnika, lesarstvo, komunalno gospodarstvo, gostinstvo in turizem ter ekološko kmetijstvo. Če velika podjetja sledijo razvojnim potrebam človeških virov, je opaziti nizek interes za tovrstna vlaganja v malih in srednje velikih podjetjih, kar se v posameznih lokalnih okoljih odraža kot pomanjkanje delovnih mest oz. beg možganov v večja središča Slovenije. Izvajalci izobraževalnih storitev še ne dosegajo enotnih standardov kvalitete. Prav tako je za uvajanje kurikularnih novosti premalo sredstev za dodatno izpopolnjevanje učiteljev ter sredstev za programe, ki bi zagotavljali večjo socialno vključenost mladih preko neformalnih izobraževalnih oblik za osebno rast in preventivnih programov za vse oblike zasvojenosti.

Nevarnosti predstavljajo predvsem odvisnost lokalnih okolij od velikih sistemov ter možen izstop tujega kapitala ali zamuda pri prestrukturiranju posameznih gospodarskih panog, kot je npr. tekstilna industrija. Ob premajhnem zavedanju enakomernega razvoja vseh segmentov družbe lahko lokalna okolja s podpoprečnim financiranjem privedejo do padca obstoječe kakovosti storitev izvajalskih organizacij izobraževanja.

Nove priložnosti predstavljata obstoječa izobraževalna infrastruktura, ki se uporablja za izobraževanje odraslih, in izraba prostih kapacitet v dijaških domovih. Obstaja velika možnost prenosa znanj iz šol in drugih institucij za sodelovanje v mednarodnih projektih ali za prenos znanj iz velikih gospodarskih sistemov v manjša. Na področju izobraževanja obstajajo velike možnosti privatizacije.

Analiza posameznih segmentov

Predšolska vzgoja

Lokalne skupnosti kot ustanoviteljice zavodov za predšolsko vzgojo izpostavljajo problem toge ponudbe storitev varstva in vzgoje otrok ter velike finančne obveznosti za zagotavljanje zakonsko predpisanih

standardov in normativov, predvsem na podeželju, kjer bo potrebno s krajšimi oblikami vključiti populacijo s podeželja in Rome. Za kvalitetno izvajanje prenovljenega programa vrtcev je potrebno zagotavljati sredstva za strokovno izpopolnjevanje vzgojiteljic. V zavodih predšolske vzgoje še ni uveljavljen timski pristop k izvajanju kurikulumata ter uveden sistem ugotavljanja in zagotavljanja kakovosti.

Osnovna šola

Izpostavljeni problemi v delovanju osnovnošolskega izobraževanja so potrebna obsežna vlaganja v infrastrukturo za zagotavljanje primernih pogojev za izvajanje programa devetletke ter pospešeno vlaganje v izobraževanje učiteljev za kvalitetno izvajanje prenovljenega programa. Ugotovitev, da je v šolah primerno število računalnikov na učenca, je potrebno obogatiti s pogostejšo uporabo v procesu učenja in poučevanja. Starši kot uporabniki pogrešajo večjo prilagodljivost organiziranega podaljšanega bivanja, saj se v prenovljeno devetletko vpisujejo mlajši otroci kot do sedaj.

Srednje šolstvo

V Novem mestu in drugih središčih podregij se kažejo potrebe po decentralizirani razmestitvi srednješolskih programov, saj velja ugotovitev, da približevanje izvajanja programov zvišuje vključenost učečih se v vse oblike izobraževanja. V srednjih šolah, predvsem poklicnega in strokovnega izobraževanja, še vedno beležimo previsok osip in prevelik priliv mladih brez prvega poklica na trg dela. Dualni sistem poklicnega izobraževanja se še ni uveljavil v vseh okoljih in gospodarskih panogah, čeprav gospodarstvo izkazuje potrebe po kadrih. Na nivoju nižjega poklicnega izobraževanja primanjkuje ponudbe izobraževalnih programov za dekleta.

Nepovezanost gospodarstva in izobraževanja oziroma socialno partnerstvo ne izrablja vseh možnosti sovpilovanja na potrebe in izvajanje programov izobraževanja, razen v Novem mestu, kjer se Razvojno izobraževalni center pripravlja na uvajanje programa celovitega informiranja o ponudbi izobraževalnih oblik in možnih načinov izobraževanja in je možna bodoča zasnova sveta za razvoj človeških virov. Regijsko gospodarstvo še ne izkorišča v zadostni meri možnosti sooblikovanja odprtega dela programov poklicnega in strokovnega izobraževanja, kar kaže tudi na manjšo fleksibilnost izvajalcev izobraževalnih programov, da se prilagodijo potrebam gospodarstva s ponudbo različnih programov usposabljanja, prekvalifikacij in organiziranja mreže komisij za priznavanje poklicnih kvalifikacij v t.i. certifikatnem sistemu. Nepovezanost vseh socialnih partnerjev (delodajalcev, lokalnih skupnosti, šol in delojemalcev) se odraža tudi v dejstvu, da institucionalni okvir za prevzemanje pomembnejše vloge ustanoviteljstva, sofinanciranja in soupravljanja še ni zgrajen na regijskem nivoju in še ne omogoča zadostnih vzpodbud za izvajalce izobraževalnih programov za fleksibilnejše oblikovanje programov v okviru, ki jim to omogoča. Posledica tega je tudi, da bo potrebno v vseh izvajalskih organizacijah šele uvesti sistem ugotavljanja in zagotavljanja kakovosti. Enako pomembna bo institucionalna izgradnja mreže za poklicno orientacijo.

mesto kot regionalno središče izpostavlja potrebe po uvajanju dodatnih višješolskih in visokošolskih strokovnih programov zaradi izkazanih potreb gospodarstva – višje šole za področje kmetijstva, gradbeništva, elektrotehnike in lesarstva. Ocenjuje se, da bi v obdobju 2001 – 2006 visokošolsko središče v Novem mestu preraslo v univerzitetno središče s ponudbo interdisciplinarnih programov politehnike. Druga središča (Trebnje, Kočevje, Črnomelj, Metlika) vidijo možnost izvajanja teh programov kot dislociranih oddelkov ali samostojnih višješolskih zavodov.

Na nivoju celotne regije vsa lokalna okolja beležijo visok odliv visokošolsko izobraženih kadrov v večja središča Slovenije in še niso pripravila programov niza ukrepov za vračanje svojih diplomantov v lastna okolja oz. zagotovila pogojev, ki bi pritegnili visoko izobražene strokovnjake v ta okolja.

Izobraževanje odraslih

Najbolj izpostavljena problema izobraževanja odraslih sta nizek nivo različnih vrst pismenosti srednje generacije prebivalstva ter izredno nizka motiviranost menedžmenta malih in srednjih podjetij za vlaganje v razvoj človeških virov, kar nakazuje potrebo po večji stimulaciji delodajalcev v teh podjetjih in osveščanje menedžmenta o potrebnosti vlaganja v človeške vire. Dodatno izobraževanje za kmete za razvoj dopolnilnih dejavnosti v okviru turističnih in vinskih cest ter izobraževanje za potrebe sofinanciranja projektov na kmetijah je nujno za ohranjanje poselitve podeželja.

Brezposelni v izobraževanju

Na regionalnem nivoju je potrebno posebej pozorno spremljati delež brezposelnih v okoljih, kjer ta izrazito odstopa od poprečja kot npr. v Kočevju. Problem je motiviranje brezposelnih srednje generacije za programe izobraževanja, saj izvajalci opažajo upad interesa, posebej pri rizičnih skupinah, npr. invalidih. Delo »na črno« oziroma t. i. siva ekonomija deluje nespodbudno na motiviranje za izobraževanje.

Zaposlovanje

Delež dolgotrajno brezposelnih je v celotni regiji visok, saj se giblje okrog 60 odstotkov in več. Vključevanje teh brezposelnih oseb v izobraževanje je izjemno težavno, saj se problem brezposelnosti pogosto povezuje z drugimi pojavi socialne izključenosti.

Vizija, cilji in prioritete

Vizija razvoja človeških virov za dolenjsko regijo v obdobju do leta 2006 je dosegati državno poprečje izobrazbene ravni prebivalstva v vseh segmentih, zagotoviti preko novih in uporabnikom prilagojenih oblik izobraževanja zviševanje izobrazbene ravni ter uveljaviti procese vseživljenjskega učenja za vse, predvsem pa za srednjo generacijo, ter omogočiti večjo zaposljivost in mobilnost delovne sile.

V strategiji razvoja regije v obdobju 2001–2006 so bili oblikovani sledeči cilji razvoja človeških virov:

(1)Ustvarjanje znanja, ki bo usklajeno s potrebami gospodarstva v regiji, ter dvig izobrazbene ravni prebivalstva z večjim deležem vključenih v vse oblike izobraževanja s prednostnim ciljem, da posamezna generacija mlade populacije doseže 70-odstotni delež s končano srednjo splošno ali strokovno izobrazbo ter doseganje 50-odstotne vklju-

čenosti devetnajstletnikov v programe terciarnega in univerzitetnega izobraževanja;

(2) vzpostavljanje kulture vseživljenjskega učenja bo vključevalo oblikovanje in promoviranje ponudbe za dvig izobrazbene ravni zaposlenih preko najrazličnejših oblik usposabljanja, prekvalifikacij, mojstrskih in delovodskih izpitov, certifikatnega sistema priznavanja pridobljenega znanja, študijskih krožkov za področja ekološkega kmetijstva, domače obrti, turizma ter ponudbo programov najširšim skupinam prebivalstva za dvig ravni jezikovne in informacijske pismenosti. Zvišanje vključenosti brezposelnih v izobraževanje načrtuje zmanjšanje deleža dolgotrajno brezposelnih na 40 odstotkov ter delež brezposelnih brez temeljne izobrazbe na 25 odstotkov;

(3) priprava izobraževalnih institucij na nove zahteve trga delovne sile naj zagotovi večjo fleksibilnost izvajalcev izobraževanja v programskem smislu kot v upoštevanju potreb staršev, udeležencev izobraževanja, gospodarstva in lokalnih okolij. Izvajalske organizacije se bodo pripravile na izobraževanje odraslih v drugačnih oblikah izobraževanja. V šolah naj se oblikujejo programi za pomoč staršem in svetovanje ter se ustanovijo centri za samostojno učenje;

(4) povečati vlaganja delodajalcev v razvoj človeških virov preko različnih spodbud predvsem v malih in srednje velikih podjetjih ter razvijanje učinkovitega podjetniško inovativnega menedžmenta za učinkovito upravljanje s človeškimi viri ter razvijanje spoznanja, da vseživljenjsko učenje postaja dejavnik varnosti državljanov, še posebej je potrebno izpostaviti razvoj podjetništva za mlade, ženske in prebivalstvo na podeželju;

(5) Oblikovanje podpornih institucij za skladen razvoj človeških virov bo omogočilo, da na povečana vlaganja in interes za razvoj človeških virov vplivajo vsi pomembni dejavniki v lokalnih okoljih in regiji in s tem zagotavljajo skladen in hitrejši razvoj človeških virov.

Za uresničitev zastavljene vizije razvoja človeških virov regije v obdobju 2001–2006 so bile izbrane te prioritete razvoja regije:

Ustvarjanje znanja, ki je prilagojeno potrebam regionalnega gospodarstva z/s:

(1) ustanavljanjem visokih in višjih strokovnih šol za področje kmetijstva, gradbeništva, elektrotehnike, lesarstva ter programi za potrebe prestrukturiranja tekstilne industrije in storitvenih dejavnosti;

(2) funkcionalnim povezovanjem manjših srednjih šol za ohranjanje izvajanja programov ali delov programov v manjših lokalnih okoljih;

(3) ustanovitvijo medobčinskega izobraževalnega centra za potrebe praktičnega izobraževanja v povezavi z regijskim gospodarstvom;

(4) razvojem raziskovalne dejavnosti za odrasle in mladino v povezavi z regijskim gospodarstvom;

(5) ustanovitvijo univerzitetnega središča v Novem mestu;

(6) ustanovitvijo tehnološko-raziskovalnega središča v regiji.

Vzpostavitev kulture vseživljenjskega učenja za vse generacije, s poudarkom na srednji generaciji in brezposelnih osebah, bo zagotavljalo odpravljanje izobrazbenega primanjkljaja z/s:

(1) ustvarjanjem pogojev za uveljavljanje pridobljenega znanja in zviševanjem izobrazbene ravni celotne populacije preko oblikovane mreže izvajalcev, ki bodo izvajale pridobivanja poklicnih kvalifikacij, mojstrskih, delovodskih izpitov in drugih neformalnih oblik izobraževanja;

(2) zviševanjem vključevanja brezposelnih v izobraževanje s pro-

grami za pridobivanje prvega poklica za mlade brezposelne osebe, programi za dolgotrajno brezposelne in tiste, ki niso dobili zaposlitve v 6 mesecih ter projekti socializacije in vključevanja (odraslih) Romov v izobraževanje;

(3) pospeševanjem izobraževanja za srednjo generacijo s pripravo izvajalskih organizacij za potrebe vseživljenjskega izobraževanja, ustanavljanjem informacijsko svetovalnih institucij za izobraževanje odraslih na regijskem in lokalnem nivoju ter programi za vzpodbujanje povpraševanja po izobraževanju odraslih, študijskih krožkov;

(4) ustvarjanjem pogojev za dvig vseh vrst pismenosti in ponudbo programov družinske pismenosti.

Priprava izobraževalnih institucij na nove zahteve trga dela bo zagotovila hitrejšo prilagajanje z/s:

(1) uvajanjem sistemov za ugotavljanje in zagotavljanje kakovosti v izobraževalnih institucijah na standardiziran nivo kvalitete izvajalskih izobraževalnih organizacij ter preko teh zagotovila

(2) zmanjšanje osipa v poklicnih in strokovnih šolah za 30 odstotkov;

(3) s pospešenim vlaganjem v izobraževanje učiteljev bo zagotovljeno strokovno izpopolnjevanje predvsem učiteljem srednje generacije ter vsem na področju e-tehnologije in mednarodnih izmenjav;

(4) zagotavljanjem pogojev za izvajanje devetletne osnovne šole s poudarkom na ohranjanju podružnic;

(5) ponudbo programov za osebno rast posameznika za mladih in odrasle za poklicno, osebno in državljansko delovanje, ustanovitvijo novih centrov šolskih in občolskih dejavnosti v okoljih, kjer so pogoji: Mirna Peč, Loški Potok, Gorjanci, Dolenjske Toplice;

(6) ponudbo programov za pred- in poklicno orientacijo mladine v sodelovanju z gospodarstvom.

Povečanje vlaganj delodajalcev v razvoj človeških virov se bo izvajalo s poudarkom na osveščanju menedžmenta v srednjih in malih podjetjih za večja vlaganja v razvoj človeških virov s ponudbo svetovalnih in informativnih storitev za menedžment malih in srednjih podjetij ter z nudenjem različnih vzpodbud in stimulacij za vlaganja v razvoj človeških virov v skladih za sofinanciranje izobraževanja zaposlenih v teh podjetjih.

Oblikovanje podpornih institucij za skladen razvoj človeških virov bo zagotovilo povezanost dejavnikov socialnega partnerstva na regionalnem in lokalnem nivoju z ustanovitvijo regionalnega in lokalnih svetov za razvoj človeških virov in vseživljenjsko učenje ter lokalnimi programi za vračanje diplomantov v domača okolja ter z organiziranjem podpornih organizacij za vključevanje v mednarodne projekte s strani šol, zavodov in drugih institucij.

Sklep

Za uspešno vključevanje regije v gospodarske in družbene tokove globalnega gospodarstva se danes vse bolj uveljavlja spoznanje, da je znanje tista kategorija, ki bo Slovenijo in njene regije popeljala na pot hitrega razvoja. Za doseganje tega cilja pa je potrebno vzpostaviti pogoje za uveljavljanje učeče se družbe, v kateri bo pomemben vsak posameznik, ki bo s svojim znanjem lahko prispeval k večji osebni in splošni blaginji ter imel možnosti nenehnega izobraževanja, ki bo dostopno vsakemu posamezniku v vsakem življenjskem obdobju na način, ki bo zanj osebno najbolj primeren.

VIRI

Predpristopna strategija RS razvoja človeških virov, Ljubljana 2000, projekt Phare – MOCCA

Memorandum o vseživljenjskem učenju, Lizbona 2000, prevod Andragoški center RS

Nacionalni program o izobraževanju odraslih, MŠZŠ 2001

Memorandum o nadaljnjem razvoju poklicnega in strokovnega izobraževanja, Ljubljana 2000, projekt Phare - MOCCA

Nacionalni akcijski program zaposlovanja, Ljubljana 1999, ZRSZ

Statistični letopis, 1994, 1998, 1999, SURS

Vprašalnik občinskim službam o investicijskih vlaganjih v šolski prostor, gravitacijskih gibanjih, sodelovanju v mednarodnih projektih – maj 2001

Kazalci gibanj na trgu delovne sile – april 2001, ZRSZ Novo mesto, Ljubljana – enoti Kočevje, Ribnica

Ob 750. letnici mesta Kostanjevica na Krki

foto ZVONE PELKO

MESTO NA OTOKU / KRKA PRED OTOKOM
SEVERNI VHOD V MESTO

VPLIV GLOBALIZACIJE IN TRANZICIJE NA ČLOVEŠKE VIRE V SLOVENSKI DRUŽBI

Globalne družbene spremembe

Družbene spremembe v svetu so bile v dvajsetem stoletju izredno dinamične in so večkrat preoblikovale svetovno družbeno ureditev in centre gospodarske in politične moči. Prav zaradi tega ob izteku prejšnjega stoletja v svetu ni bilo več mogoče pričakovati velikih političnih pretresov in sprememb. Dejansko pa smo bili v zadnjem desetletju priča procesom, ki so odločilno posegli v celotne mednarodne odnose, ne glede na stopnjo gospodarske razvitosti in politične ureditve posameznih držav. Vse bolj se je v praksi začelo uveljavljati načelo celovite gospodarske povezanosti in potrebnih sprememb, ki so nujno nastajale s ciljem večje ekonomske učinkovitosti. Izrazito so v ospredje stopila ekonomska vprašanja, ki so bila dejanski spodbujevalec svetovnih družbenih sprememb.

Svetovno soodvisnost, mednarodne integracije in ekonomsko povezovanje držav je vse bolj opredeljeval pojem globalizacija. Vendar pri tem ne gre le za ekonomsko determiniran proces, saj se ob tem sociološki pomen globalizacije odraža v težnji po hegemoniziranju kulture. Ogroža način življenja ter lokalno identiteto in razlike, ki lahko v skrajnosti privedejo celo do propada kulturne identitete.

Pospešeni procesi internacionalizacije svetovnega gospodarstva imajo nenehno močno družbeno in politično dimenzijo. Kljub temu da smo bili priča velikim ekonomskim integracijam, smo na političnem področju doživeli močne dezintegracijske procese. Najbolj izrazito se je to odrazilo ob razpadu komunizma, ki je propadel tako zaradi notranjih protislovij kakor tudi zaradi neustavljivega procesa svetovnega povezovanja in globalnega delovanja (Bučar, 1998). Propad držav s komunistično družbeno ureditvijo je za te države zato pomenil začetek pospešene globalizacije ter obenem nujne notranje tranzicije, ki je posegala v temelje njihove dotedanje družbene ureditve.

Spremembe v slovenski družbi

Vse te skoraj nepričakovane, dinamične spremembe v državah v tranziciji in tako še posebej v Sloveniji, ki je bila že dalj časa močno vpeta v globalna ekonomska dogajanja, so porajala vprašanja, kaj se v takih spremenjenih razmerah dogaja s človeškimi viri. Lastninske spremembe dejansko delujejo kot prizma, skozi katero se kaže celotna sprememba družbenega sistema v Sloveniji. Tako so se kot posledica lastninjenja spremenili celotni družbeni odnosi. Najbolj izrazito je to opazno v podjetjih, ki so na temelju privatne lastnine in novih lastnikov na novo opredelila odnose med lastniki, menedžerji in delavci. Vse te spremembe zahtevajo temeljit premislek o upravljanju človeških virov v novih razmerah v podjetju, družbi in globalnem svetu.

Upravljanje človeških virov je, kot eden ključnih elementov strateškega menedžmenta v sodobnih razmerah, pogojeno tudi v vplivi, ki so nastali s tranzicijo – z lastninskimi spremembami, s spremembami v upravljanju ter z globalizacijo. V takih razmerah je pomemb-

no predvsem vlaganje v človeške vire, kar se posledično odraža v večji pripadnosti podjetju, zaupanju v vodstvo podjetja ter strokovni rasti in dolgoročno, kot združitev vseh pozitivnih rezultatov, v dobrih medsebojnih odnosih.

Postavljeno tezo smo preverili z empirično raziskavo, ki je s preverjanjem posameznih hipotez, vezanih na omenjena ključna vprašanja, omogočila konkretno oceno, kako se pod vplivi tranzicije - lastninskih sprememb, sprememb v upravljanju podjetij in globalizacije spreminja upravljanje človeških virov. Prav ti so kot osrednji dejavnik globalizacije najbolj izrazito vključeni v njene ekonomske razsežnosti, ki dobivajo z razvojem tehnologije še izrazitejši poudarek. Najbolj izrazite spremembe pri tem opazujemo v oblikovanju informacijske družbe. Spremembe so povezane s človeškimi viri, še posebej na področju preobrazbe strateškega menedžmenta, ki vse bolj postavlja človeka v ospredje, kar terja večja vlaganja v zaposlene.

Vse bolj izrazito posega globalizacija tudi na področje organizacijske kulture in razlik, ki pri tem nastajajo in lahko povzročajo slabšo učinkovitost poslovanja, ali v primeru absolutne ekonomske odvisnosti tudi izničevanje kulture določene dežele. Vse to vpliva na pripadnost in medsebojne odnose v podjetjih. Poleg ekonomskih vprašanj podrejenosti in izkoriščanja so prej omenjena vprašanja kulturne integritete ena najbolj izpostavljenih točk v sedanjem konfliktu zagovornikov in nasprotnikov globalizacije (Svetličič, 1996).

Lastnina in lastninjenje sta osrednji točki procesa sodobne družbene preobrazbe in sta vseskozi močno vplivala tudi upravljanje človeških virov. Zadnje lastninske spremembe v slovenski družbi spodbujajo predvsem menedžment k aktivnemu odnosu do človeških virov, ki edini lahko zagotovijo uspešno poslovanje in dolgoročni razvoj podjetja. Delavci so v Sloveniji z lastninjenjem ponovno postali najemna delovna sila, vendar jo mora menedžment upoštevati kot pomembnega sogovornika, še posebej zato, ker dejansko predstavlja strateško pomembno področje človeškega kapitala. Z njimi se mora partnersko dogovarjati, če hoče skupaj z njimi dosegati zastavljene operativne in strateške cilje.

Lastninske spremembe so v najtesnejši povezavi s spremembami, ki so nastale v upravljanju podjetij. Prav zakonske spremembe na tem področju so privedle do uvedbe soupravljanja v podjetjih kot možnosti zaposlenih, da sodelujejo pri upravljanju podjetij. Upoštevanje teh sprememb je pomembno za upravljanje človeških virov. Za razliko od prejšnjega samoupravnega, formalnega odločanja o zaposlenih so sedaj delavci pri odločanju o človeških virih popolnoma izključeni. Sistem upravljanja podjetij je ohranil le možnost informiranja o teh vprašanjih ter soglasja o določenih vsebinah s tega področja, ki so vezana na varnost in zdravje pri delu in oblikovanje sistemizacije delovnih mest ter razporejanje delavcev.

Proces globalizacije je zelo intenzivno posegel tudi v slovensko družbo, ki hoče prav z odpiranjem v svet slediti hitremu ekonomskemu in tehnično-tehnološkemu razvoju v svetu. Oblikuje se nov sistem komunikacije, vodenja in nadzora na področju poslovanja (Thurow, 1997). Pred nami je vzpon informacijske družbe, kjer so v ospredju vrednote poslovne kreativnosti in inteligentne uporabe znanja, sposobnost informacijske tehnologije v globalizaciji financ, trgov, potrošnje in kulture (Kovač, 1999). Intenzivnost teh odnosov je odvisna od posameznih podjetij, ki bolj ali manj izrazito iščejo ne le tržišča,

temveč tudi strateške partnerje. Ti stiki in povezovanje se odražajo tudi v razmišljanju zaposlenih o nujnosti globalnega gospodarskega povezovanja.

Odzivi na globalne in tranzicijske spremembe v slovenski družbi – rezultati raziskave

Zanimalo nas je, kako se navedene spremenjene razmere upravljanja človeških virov odražajo v praksi. V raziskavo o teh vprašanih smo vključili dve podjetji: Krko, tovarno zdravil, d. d., in Revoz, tovarno avtomobilov, d. d., Novo mesto, ki sta obe intenzivno vključeni v mednarodne ekonomske tokove in tehnološko-tehnično na najvišji stopnji sodobnih podjetij v svetu v svoji gospodarski veji.

V primeru v raziskavi obravnavanega podjetja Revoz ugotavljamo, da je njegovo intenzivno vključevanje in povezovanje s Skupino Renault prispevalo k temu, da se zaposleni bolj močno (34 %) nagibajo k podpori globalizacije gospodarstva kot v Krki (27 %), kjer se za samostojno nastopanje na svetovnih trgih zavzema 30 % anketirancev, medtem ko je teh v Revozu le 18 %. Kljub temu da je sicer 54 % univerzitetno izobraženih anketirancev naklonjenih globalizacijskim procesom sodelovanja in povezovanja, lahko trdimo, da bo do večjih sprememb v odnosu zaposlenih do tega procesa prišlo postopno. V Sloveniji se je po tranzicijskih spremembah oblikovala nova družbena ureditev, ki je na novo opredelila tako družbenopolitični sistem kot lastninska razmerja. Prav te spremembe pa dodatno vplivajo na stališča zaposlenih do globalizacije sveta in lastninskih razmerij. V svetu je vprašanje lastnine in upravljanja podjetij postavljeno na izrazito odprt način, ki marginalizira nacionalne vidike lastnine in upravljanja podjetij v posameznih državah. Države pa nasprotno v iskanju novega mesta v svetu postavljajo na prvo mesto nacionalne interese, tudi na škodo drugih (Svetličič, 1996).

Delovanje v različnih družbenih ureditvah lahko pri zaposlenih vpliva na različno sprejemanje in razumevanje družbenih ali širše globalnih sprememb. V tranziciji gre za proces družbene preobrazbe, ki osvobaja kreativne potenciale (Eatwell idr., 1995). Proučevanje stališč zaposlenih, ki so delali v prejšnji in sedanji družbeni ureditvi, do razmer v podjetju in družbi, je pokazalo, da so ti vplivi zanemarljivi. Ocenjujemo, da so se zaposleni hitro prilagodili novim družbenim razmeram. Od demokratičnosti in odprtosti družbenega sistema je odvisno, koliko bo širši družbeni vidik vplival nanj kot posameznika oziroma na njegova stališča in odnos do družbenih dogajanj. Drugačnja organizacija, kjer ne bi bilo odrejanja in podrejanja, bi bila možna samo ob bistveno večji produktivnosti dela in bistveno drugačni tehnologiji dela, poudarja Bučar (1981). Bistveno močnejši vpliv pri oblikovanju teh stališč zaposlenih, sodeč po naši raziskavi, imajo neposredne delovne izkušnje v podjetju, kjer delajo, in njihova kultura medsebojnih odnosov. Pri tem smo ugotovili, da na stališča zaposlenih do teh vprašanj ne vpliva obseg skupne delovne dobe ali izobrazbe zaposlenih. Celovitost vseh teh izkušenj, ki jih ima posameznik, pomembno vpliva na opredeljevanje zaposlenih, tako o ožjih odnosih in problemih v podjetju, družbi ali v širših globalnih odnosih. Prav nasprotno pa ugotavlja Weber (2000), saj trdi, da pri oblikovanju stališč in ravnanja zaposlenih kultura in njene specifičnosti nimajo posebnega pomena, temveč nanje vpliva le notranja ureditev podjetja oziroma njeni tehnični in organizacijski pogoji, ki jih vodijo menedžerji.

Predvidevali smo, da so delavci z daljšo skupno delovno dobo bolj naklonjeni slovenskemu vodenju podjetja in mlajši delavci bolj naklonjeni internacionalnemu vodenju podjetja, vendar smo to hipotezo zavrnil. V slovenski družbi velik del zaposlenih še vedno nacionalno nostalgичno pričakuje slovensko vodstvo podjetja. Handy (1997) poudarja, da neizogibnost trga lahko popači vrednote, kar posledično močno posega v življenje ne le tistih, ki so z dejanjem povezani, temveč tudi pri ljudeh, ki sploh ne vedo, da se je karkoli novega zgodilo. Dokaz, da se razumevanje tega procesa vendarle spreminja, je podatek, da se je v raziskavi za nacionalno vodstvo podjetja zavzelo v Krki 39 % anketiranih, medtem ko je teh v Revozu le 29 %. Za zaposlene postaja vse bolj pomembna uspešnost in učinkovitost vodenja podjetja, kar kaže tudi tako stališče 52 % anketiranih v Revozu in 43 % v Krki. Ker se je v raziskavi pokazalo, da izobrazba ne vpliva na ta stališča, lahko sodimo, da so neposredne izkušnje, ki jih imajo zaposleni v Revozu, vplivale na njihovo opredeljevanje za tuje in uspešno vodstvo, čeprav imajo sicer zelo kritično mnenje o njem. V prihodnjih letih se bodo v Sloveniji stališča zaposlenih verjetno oblikovala v tej smeri. Z vidika skladnosti delovanja in uspešnosti podjetja ter dobrih medsebojnih odnosov v podjetju ni nepomembno, da ta proces internacionalizacije vodenja podjetij pozitivno sprejemajo tudi zaposleni, še posebej, ker sociološko pomeni globalizacija hegemonizacijo kulture in ogroža tradicionalno lokalno identiteto in razlike (Svetličič, 1996).

Zadržanost do procesa internacionalizacije vodenja podjetij se kaže tudi v zaupanju zaposlenih v domači ali tuji menedžmet. Čeprav na zaupanje v vodstvo podjetja vplivajo številni dejavniki, smo v raziskavi ugotovili, da je zaupanje v domači menedžment v Krki bistveno večje (65 %) kot v tujega v Revozu (19 %). Ugotovili smo, da kljub nizkemu zaupanju anketirani v Revozu nimajo strahu pred internacionalizacijo vodenja podjetja. Raziskave v Revozu (Globokar, 1992, 1995) so pokazale, da je jedro nezaupanja v tuje vodstvo podjetja francoski kulturni obrazec vodenja podjetja, ki ga je vodstvo uveljavilo v podjetju in ni skladen s slovensko tradicijo in z razumevanjem medsebojnih odnosov v podjetju. Pri tem gre za splošni odnos zaposlenih, tako da nismo ugotovili razlik med različnimi izobrazbenimi skupinami ali dolžino skupne delovne dobe delavcev. Nedvomno gre prav na tej točki uvajanja gospodarske globalizacije za izjemno občutljivo točko, ko morajo lastniki kapitala ravnati premišljeno in upoštevati kulturne razlike oziroma kulturo okolja, kjer podjetje deluje. Zemarjanje tega dejavnika lahko negativno učinkuje tako na poslovanje kakor na stalno ustvarjanje napetih medsebojnih odnosov med vodstvom in zaposlenimi. To velja še toliko bolj, ker je človek tisti, ki lahko zagotavlja odločujočo prednost v sodobnem mednarodnem poslovanju, ker vsi drugi tehnično-tehnološki in organizacijski podporni sistemi in organizacije v bistvu omogočajo čim boljše aktiviranje človeških potencialov (Svetličič, 2000). Ob tem Rifkin (2000) opozarja na nevarnost za kulturo, ki prihaja z globalizacijo, oziroma da se bosta ozemlje in kultura pojavila kot protistrup globalizaciji in kibernetškemu prostoru.

Poleg globalizacije je proces tranzicije vplival na spremembo družbene ureditve in še posebej lastninskih razmerij, ki so postala središčna točka tranzicijskih sprememb, ki so v celoti spremenila tako družbene odnose nasploh kot tudi odnose v podjetjih. Pri lastninski

pravici ne gre za pravno oblast nad stvarjo, temveč za razmerje med ljudmi glede stvari (Finžgar, 1968). Te spremembe v slovenski družbi so močno posegle tudi v medsebojne odnose v podjetjih, saj je sistem samoupravljanja v podjetju, ki je formalno odločal o delovanju podjetja, zamenjalo participativno sodelovanje zaposlenih v upravljanju podjetja. Lastništvo namreč poleg posedovanja zagotavlja tudi pravico upravljanja in vodenja (Kovač, 1991). V raziskavi smo ugotavljali, kako zaposleni ocenjujejo novo soupravljanje delavcev v podjetju. Pri tem smo postavili hipotezo, da delovne izkušnje v samoupravnem sistemu vplivajo na odnos zaposlenih do soupravljanja. Hipotezo smo potrdili, saj so mlajši delavci, ki so delali samo v novem družbenem sistemu, kot primeren 45 % ocenili sistem soupravljanja, medtem ko so starejši delavci, ki so delali v obeh sistemih, to ocenili 29 %. Poleg tega pa 46 % teh delavcev trdi, da imajo sedaj manj pravic kot v prejšnjem sistemu. Temu sicer pritrjuje tudi 24 % delavcev, ki v prejšnjem sistemu sploh niso delali. Izkušnja samoupravljanja in soupravljanja omogoča delavcem z daljšo delovno dobo bolj kritično presojo sedanjega in preteklega sistema. Verjetno bi šele bolj poglobljena analiza pokazala na vzroke za te razlike. Menimo, da so delavci v samoupravljanju imeli predvsem občutek, da odločajo, medtem ko dejanske moči odločanja niso imeli. Uvajanje nove družbene ureditve in soupravljanja zaposlenih v podjetjih pa je bilo povezano tudi s krizo slovenskega gospodarstva, ki je pomenilo tudi zmanjševanje pravic delavcev. Zaposleni so to razumeli tudi kot rezultat ukinitve samoupravljanja in uvajanje soupravljanja, ki delavce tudi formalno postavlja izven kroga odločanja o delovanju podjetja. Idealiziranje podobe samoupravljanja je mogoče zaslediti tudi v pozitivnem stališču četrtine mlajših delavcev, ki se z njim pri delu sploh niso srečali. Očitno gre za odnos, ki temelji bolj na splošnem pozitivnem občutku o času, ki je bil, ne glede zakaj in za kakšno ceno, za zaposlene socialno bistveno bolj varen in pravičen. Temu pritrjuje tudi slovensko javno mnenje, ki socialistični režim ocenjuje pozitivno tako na splošni ravni kakor na posameznih področjih (Bernik, Fabjančič, 1999). Pri tem so zaznave ljudi vezane na konkretne izkušnje in ne na objektiviziranje dejanskega funkcioniranja socialističnega sistema.

Splošni procesi globalizacije, tranzicije in konkretnih lastninskih sprememb, ki so se zgodili v podjetjih, so po naši hipotezi vplivali tudi na marginalizacijo soupravljanja delavcev v podjetju. Mesner Andolškova (1999) sicer poudarja pomen neposredne participacije kot ključnega elementa pri uspešnem delu v celotnem proizvodnem procesu, pri čemer pa morajo biti menedžerji usposobljeni za spodbudno vodenje in motiviranje zaposlenih. V raziskavi smo ugotovili, da so anketiranci ocenili soupravljanje v podjetju v skladu s svojimi izkušnjami. Tako so anketiranci v Revozu soupravljanje ocenili kot primerno samo 29 %, poleg tega jih 43 % trdi, da imajo manj pravic kot v prejšnjem sistemu. Ti rezultati presenečajo, saj so imeli zaposleni v celotnem procesu preobrazbe Revoza vseskozi izjemno težek položaj, ki je tudi zožil samoupravno delovanje in pravice na najmanjšo možno mero. Kljub temu anketiranci trdijo, da imajo sedaj manj pravic kot prej. V Krki anketiranci soupravljanje 41 % ocenjujejo kot primerno, 31 % pa jih ocenjuje, da so imeli prej več pravic. Očitno je, da več pravic, ki so jih imeli prej, delavci ne enačijo s samoupravljanjem, temveč s splošnimi pravicami, ki so jih imeli zaposleni. S prehodom na ekonomsko učinkovito gospodarjenje so te

pravice postopno ugašale. Stanojević (1997, 1998) ugotavlja, da se s spremembami v razmerju moči v korist kapitala vpliv zaposlenih zmanjšuje ali sproži proces restriktivne predelave predhodno izoblikovanih shem delavske participacije. Sicer pa verjetno visoka pričakovanja zaposlenih ter praktične negativne izkušnje v delovanju soupravljanja v podjetju vplivajo na stališče anketirancev do tega vprašanja.

Sklep

Raziskava je potrdila, da globalizacija deluje kot neodvisen dejavnik procesa, ki je neizogiben. Ta proces je v slovenski družbi intenzivno zaznaven in dejavniki želijo v tem procesu aktivno delovati kot pomembni subjekti. Lastninske spremembe pa so, kot osrednja točka družbene tranzicije, globoko posegle tako v same družbene odnose kot na področju upravljanja v podjetju. Menedžerska funkcija je v podjetjih dobila novo dimenzijo, ki terja visoko učinkovitost pri doseganju strateških in operativnih poslovnih ciljev. Pri tem pa so lahko uspešni samo z naslonitvijo na človeške vire v podjetju in z ustvarjalnim sodelovanjem z njimi. Človeški viri v podjetjih živo zaznavajo družbene spremembe in se jim hitro prilagajajo. Pri tem pa na njih vplivajo tako zavest in narodna kulturna identiteta, kakor tudi osebne izkušnje, ki so jih imeli pri svojem dosedanem delu v slovenski družbi.

LITERATURA

Bernik, I., Fabjančič, N. 1999. Spomini na socializem. Teorija in praksa, let. 36, s.1057-1067, Ljubljana

Bučar, F. 1981. Upravljanje. Ljubljana: Cankarjeva založba

Bučar, F. 1998. Odprti zase in za Evropo. Nova revija, št.199/200, str. 67-73, Ljubljana

Eatwell, J., Ellman, M., Karlsson, M., Nuti, D.M., Shapio, J. 1996. Iz tranzicije v evropsko povezavo. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče

Finžgar, A. 1968. Lastninska razmerja v Jugoslaviji. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pravna fakulteta

Globokar, T. 1992. Slovenska kultura in načini vodenja v tovarni Revoz. Poročilo o raziskavi. Pariz

Globokar, T. 1995. Menedžersko obnašanje in njegove ovire v tovarni Revoz. Poročilo o raziskavi. Pariz

Handy, C. 1997. The hungry spirit. London: Hutchinson

Kovač, B. 1991. Alternativne metode privatizacije, Slovenska ekonomska revija, 1 42, št. 1-2 (1991), str.71-74, Ljubljana

Kovač, B. 1999. Globalizacija v nepravni politični obleki, Delo, let. 41, št. 77, 3. april 1999, Ljubljana

Mesner Andolšek, D. 1999. Neposredna par-

ticipacija – prezrta in zanemarjena. Industrijska demokracija, št. 2, februar 1999, Ljubljana

Rifkin, J. 2000. Konec trga, zaton lastnine. Delo, 7. oktober 2000, Ljubljana

Stanojević, M. 1997. Zakonodajna regulacija participacije v Evropi. Industrijska demokracija, št. 8, avgust 1997. Ljubljana

Stanojević, M. 1998. Delovni odnosi, sindikati in participacija zaposlenih v Možina, S. in dr. 1998. Menagement kadrovskih virov. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede

Svetličič, M. 1996. Svetovno podjetje. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče

Svetličič, M. 2000. Zunanje determinante razvoja Slovenije in implikacije hitre oziroma odložene vključitve v Evropsko unijo. Teorija in praksa, let.37, 1/2000, s. 38-70, Ljubljana

Thurow, L.C. 1997. The future of capitalism. London: Nicholas Brealey publishing

Weber, W., Kabst, R., Gramley, C. 2000. Human Resource Policies in European Organizations: An Analysis of Country and Company – specific Antecedents, v Brewster, C. idr. New Challenges for European Human Resource Management. London: Macmillan Press Ltd

Dular, B. 2002. Lastninjenje in upravljanje človeških virov (doktorska disertacija). Fakulteta za družbene vede. Ljubljana

Ob 750. letnici mesta Kostanjevica na Krki
foto ZVONE PELKO

POGLED NA ARKADE KOSTANJEVIŠKEGA SAMOSTANA
KAPITELI V PORTALU ŽUPNIJSKE CERKVE SV. JAKOBA

Marko Koščak

OKVIR ZA RAZVOJ TRAJNOSTNEGA TURIZMA

Posvet o izzivih trajnostnega turizma v Šmarjeških Toplicah

Izraz trajnostni turizem (angl. sustainable tourism) je v zadnjih letih postal zelo moden in pogosta tema. V svetu in pri nas je prišlo do spoznanja, da lahko razvoj turizma ob ustreznem upravljanju prispeva pomemben delež pri ohranjanju kulturne krajine, naravne in kulturne dediščine, biotske raznolikosti, skratka vseh tistih elementov, ki zaznamujejo človekovo sobivanje z naravo in urejenim okoljem. Postalo je popolnoma jasno, da naravnih dobrin ne moremo obravnavati ločeno od turističnega sistema, nasprotno, so sestavni del turistične ponudbe in privlačna sila za turistično povpraševanje. Kakovost naravnega okolja je zato osnova delovanja ekonomskega turističnega sistema, kar enako velja za kulturne in socialne privlačnosti.

Na Dolenjskem in v Beli krajini že od leta 1996 poteka pilotni projekt držav tranzicije Po poteh dediščine Dolenjske in Bele krajine, ki ga je sofinancirala Evropska komisija. Partnerstvo, oblikovano pod okriljem Območne gospodarske zbornice iz Novega mesta, v katero so vključeni partnerji javnega, zasebnega in nevladnega sektorja, tako že nekaj let uresničuje načela in izzive trajnostnega turizma.

Za preveritev nekaterih doseženih rezultatov, predvsem pa želje po izmenjavi izkušenj in spoznavanju novih pogledov in izzivov v prihodnje, sta veleposlaništvo Kraljevine Nizozemske in Koordinacijski odbor projekta Po poteh dediščine Dolenjske in Bele krajine pripravila posvet o izzivih trajnostnega turizma, ki je bil 15. oktobra 2002 v Šmarjeških Toplicah. Kot akterja posveta iz Nizozemske sta podala svoja mnenja prof. Nico Visser iz NHTV Breda

University of Professional Education, kjer je predstojnik oddelka za trajnostni turizem in promet, ter gospod van Asperen, ki je predstavnik ambasade Kraljevine Nizozemske na Dunaju za področje kmetijstva v državah Avstriji, Švici in Sloveniji. Svoje mnenje o razmerah v Sloveniji in na Dolenjskem, temelječih na lastnih izkušnjah šestletnega dela, pa je podal dr. Marko Koščak, trenutno polovični delovni čas zaposlen kot koordinator projekta Po poteh dediščine Dolenjske in Bele krajine.

Prof. Nico Visser je najprej kot zanimivost povedal, da poleg profesure deluje tudi kot direktor oddelka za trajnostni turizem v svetovno znani nemški tour-operaterski hiši TUI. Zanimivo je, da tako v tej kot tudi v več kot 200 podobnih agencijah na Nizozemskem deluje tak oddelek, kar pomeni, da v teh okoljih tudi v tovrstnem turizmu (ki je sicer označen kot manj profiten in predvsem bolj individualno usmerjen) vidijo priložnost za zajemanje njegovega ekonomskega učinka. Ocenjujemo, da je malo slovenskih tour operaterjev, ki imajo tovrstne oddelke v svoji sestavi, kar dokazuje tudi to, da trajnostni turizem še vedno ni viden v zadostni meri tudi kot poslovni izziv. Moramo priznati, da tudi pri nas še ni v celoti razvit, saj je v zvezi z njim potrebno urediti mnoga področja gospodarskega, družbenega in socialnega razvoja v okolju, kjer naj bi ga izvajali.

Vprašanje, ki si ga je (nam ga je) prof. Visser postavil najprej, je bilo, kam želimo na področju razvoja turizma in kaj smo za njegov razvoj sposobni in voljni narediti. Kot rečeno, gre za aktivnosti, ki mnogokrat ne prinesejo velikih dobičkov, ki ne prenesejo pretiranega obreme-

njevanja okolja (torej je namenjen manjšim skupinam in tistim, ki ljubijo naravo in stvari, povezane z njo, kulturo in izročilom lokalnega okolja, v katerem bivajo). Izpostavil je strukturo turističnega dogajanja oziroma njegovih vsebin, ki jih lahko povzamemo kot elemente transporta oziroma prevoza, prenočevanja in aktivnosti. Vsaka od teh treh ima svoje značilnosti. Pri prevozu oziroma gibanju v določenem okolju lahko to počnemo na več načinov: z avtom, letalom, avtodomom, peš, na kolesu itd. Vsaka od teh možnosti ponuja in zahteva oblikovanje določene specifične ponudbe, na katero je potrebno navezati območja in lokacije ponudbe ter aktivnosti. Globalno gledano z vidika gibanja je trend glede na dogodke, povezane z mednarodnim terorizmom, v smeri Evropa Evropejcem, kar pomeni, da je trend dolgih potovanj, povezanih s prekoceanskimi leti, v upadanju. To daje določeno priložnost turističnemu trgu Evrope, da s svojim marketingom in promocijo opozori na svojo ponudbo tiste, ki so v njegovi najožji soseščini (seveda gledano z vidika evropskega prostora).

Prenočevanje je pomembna kategorija, povezana prvenstveno z varnostjo, ki je čedalje višje na rangu zahtev sodobnega turista in potopnika. Možnosti, kjer se ponuja prenočišča, so od velikih in srednjih hotelov do drobnega podjetniškega segmenta turističnih kmetij, penzionov in gostiln s prenočišči, skratka manjših, družinskih podjetniških iniciativ. V kategoriji trajnostnega turizma je slednji prav gotovo najbolj zaželeno možnost in istočasno priložnost za prihodnji razvoj.

Prof. Visser se je dotaknil tudi prihodnosti zdravilišč in zdraviliškega turizma in izpostavil dejstvo, da se z manjšanjem subvencioniranega bivanja (beri: zdravljenja) v zdraviliščih spreminja tudi struktura gostov. Ti so zdravi, želijo aktivno preživljanje dopusta, skrbijo za svoje zdravje in dobro počutje (dober videz) ter želijo spoznavati okolico, ljudi, kulturo in običaje tega okolja. Zato je izjemno pomembno, da se odgovorni v zdraviliščih zavedajo tega problema, ga zaznajo in začnejo ukrepati. V tem oziru so tudi na Dolenjskem odgovorni v Krki Zdravilišča že začeli uresničevati strate-

gijo skladno s trendi prihodnjega razvoja zdraviliškega turističnega produkta.

Prav gotovo so glede **atrakcij** naša kulturna krajina, naravna in kulturna dediščina znotraj nje in pa tukaj živeči ljudje naši največji turistični potenciali. Nekako tako sta te elemente turistične ponudbe ocenila oba gosta iz Nizozemske. »Imate zlato v rokah, od vas pa je odvisno, kaj boste naredili s tem zlatom in predvsem kako in kdaj – čas namreč teče in konkurenca ne stoji križem rok ...« so bile besede g. **van Asperena**, s katerimi je prisotne kar nekoliko izzval za še večje sodelovanje in prizadevanje pri oblikovanju turistične ponudbe na Dolenjskem in v Beli krajini.

Prof. Visser je postregel tudi z nekaj statistike, ki so jo opravili na Nizozemskem v zvezi z motivi za turistični obisk določene dežele. Kar 60 odstotkov vprašanih je ocenilo privlačno okolje kot najvišji motiv, 40 odstotkov varnost in enak odstotek naravno in kulturno dediščino. V zaključku svojega razmišljanja je svetoval, da izboljšamo stanje na področju znanja jezika, označenosti in interpretacije posameznih turističnih znamenitosti v tujih jezikih, da poskrbimo za pripravljene programe posameznih potovanj in oblikujemo pakete ponudbe za večdnevno bivanje v prostoru določenega območja, npr. regije Dolenjske in Bele krajine. Vse to je potrebno oblikovati kot nekakšen marketinški slogan, ki ga potem lahko uspešno tržimo in ponujamo na tržiščih doma in v tujini.

Dr. Marko Koščak je v nadaljevanju na kratko izpostavil ključne značilnosti projektnih aktivnosti Po poteh dediščine Dolenjske in Bele krajine, ki tečejo že od leta 1996. V mesecu oktobru 2002 je nov triletni sporazum za izvajanje projektnih aktivnosti – že tretji po vrsti – podpisalo petindvajset partnerjev javnega, zasebnega in nevladnega sektorja, ki uspešno sodelujejo in uresničujejo poslanstvo trajnostnega razvoja na Dolenjskem in v Beli krajini. V zadnjem času je bil velik poučilen razvoju posameznih produktov znotraj vsebine, ki je vključena v turistično ponudbo ter izvajanje marketinga na domačem in tujem tržišču. V prihodnje pa bo kot

ena od prioritet spodbujana tudi aktivnost razvoja človeških virov, ki bo vključevala izobraževanje in usposabljanje za opravljanje dopolnilnih dejavnosti v povezavi s kmetijstvom in izven njega ter iskanju priložnosti za nova delovna mesta na podeželju. Prav tako pa bo poudarek dan tudi izobraževanju turističnih vodičev, s posebnim poudarkom na sposobnosti vodenja v tujih jezikih.

Udeleženci posveta, sicer žal maloštevilni za tako pomemben dogodek na našem območju, so bili v dis-

kusiji, ki je sledila, zelo zadovoljni s tistim, kar so slišali, in soglasni, da je trajnostni razvoj velika priložnost za razvoj turizma tako na Dolenjskem in v Beli krajini kot tudi v celotni Sloveniji. Ena od misli, ki je bila izrečena, je bila, da je to pravzaprav edina priložnost, ki jo Slovenija resnično ima na področju prihodnjega turističnega razvoja v Evropi in v svetu. Ali je to resničen izziv za vse nas na Dolenjskem in v Beli krajini in ali ga bomo znali tudi uspešno uresničevati, pa bo pokazala prihodnost.

Marijan Dovič

PRAVLJIČNA SEPTEMBRSKA NOČ V RAGOVEM LOGU

Peterlinove Bajke in povesti o Gorjancih

Gorjanci so se mi priljubili posebno zato, ker niso enolična gora, ampak polni razlik in izpremen, tu divjji, tam ljubki, idilični, tod kamnita puščava, ondi prekrasen, obširen cvetnik /.../ Mene je to hribovje tako očaralo, da sem si ga izbral za domovino svojim bajkam in povestim, ki sem jih pošiljal Ljubljanskemu zvonu.

Janez Trdina, Moje življenje (1905)

Fotografiral sem izključno ponoči. Fotoaparati sem postavil na stojalo in pri polurni ekspoziciji osvetljeval krajino z raznobarno svetlobo /.../ Veliko ljudi me je vprašalo, zakaj nisem enostavno uporabil digitalne tehnike? Kitajska modrost pravi: Bližnjice ne vodijo nikamor, kjer je vredno biti.

Borut Peterlin, Park (oktober 2002)

»Tisti, ki boste prestopili leseni most čez Krko, se boste preselili v vzdušje Trdinovih bajk – z vilami, škrti, volkodlaki in drugimi gorjanskimi bitji. Bajka bo sicer trajala samo tisti večer do polnoči, a duh Trdinovih Gorjancev se bo na Dolenjsko še vračal.«

Res je, za nepričakovano veliko skupnost, ki je v samem centru Novega mesta tisti petek, 20. septembra, zvečer prekoračila most in se znašla v gozdu, ujetem v sence in svetlobo sveč in bakel, sta se za nekaj trenutkov čas in prostor drugače zasukala. Otvoritev razstave – običajno sicer banalen dogodek – je v nočnem jesenskem gozdu dobila nove razsežnosti, razsežnosti, kakršne pozornemu bralec razkrivajo tudi Trdinove Bajke in povesti o Gorjancih, posebej tiste, v katerih so poleg narodnih, socialnih in satiričnih tonov ohranjeni prvinski folklorni elementi, zaznamovani z mitičnim doživ-

ljanjem kozmosa: strahom pred nebom, temo, gozdom in čudnimi bitji, ki prežijo na človeka in krojijo njegovo usodo. Skoraj sto let po smrti Janeza Trdine, tega neutrudnega pohajalca in raziskovalca, se je na umetniško avanturo podal fotograf Borut Peterlin. Dela se je lotil ponoči, ko v zgoščenih temi dolenjskih gozdov od nenavadnih šumov in krikov ledeni kri v žilah: lotil se je – fasciniran nad slikovito igro narave – dreves, kamnov, debel, praproti, lističja, mahov; tam prebil mnoge ure, se znova in znova vračal k istemu motivu, ki si ga je bil izbral med dnevnimi pohajanji po gozdovih ... Uspeh ni izostal, če ne sodimo le po obisku nenavadne »gozdne« otvoritve, na katero so se pripeljali številni gostje iz Ljubljane in drugih slovenskih krajev, temveč tudi po silovitem čustvenem in energetskem naboju dvajsetih razstavljenih fotografij.

Prvič se je Borut lotil fotografije, ki namesto dinamičnih socialnih sporočil zasleduje (statično) estetiko barv, prepredeno z mitološkimi konotacijami. Doslej smo diplomanta slovite praške FAMU, ki se je izpopolnjeval v Benettonovi kreativni šoli Fabrica, poznali bolj po serijah v črno-beli tehniki (Zombiji, Mali princ) in pa mešani socialno ali tudi precej esteticistično poantirani barvni seriji z naslovom 5 a.m., v kateri zelo raznolike motive povezuje dejstvo, da so bili poslikani okrog pete ure zjutraj, ko se svetloba še bori s temo in ko se zadnji ljudje noči srečujejo z zaspanci, vstopajočimi v novi dan. Fotografije v seriji Bajke in povesti o Gorjancih so resda nočne, a Borutovo igranje s svetlobo in barvnimi filtri – naknadne digitalne manipulacije ni, saj jo odklanja kot neprimerno bližnjico – jih prežarči z rumeno, rdečo, zeleno in modro, da zažarijo v kar najrazkošnejših barvah. Te barve nikakor niso »prave«, tako kot kadriranje in izbor motiva so prepuščene intuiciji fotografa, ki se iz kvazi-objektivnega »zapisovalca« realnosti na fotografski film prelevi v slikarja-umetnika, ki namesto čopiča za ustvarjanje subjektivne vizije nočnih detajlov in krajin uporablja baterije, bliskavice in svetlobne filtre. Z uporabo vseh teh sredstev in tudi z izborom kadrov avtor očitno zasleduje še eno željo: dodati tem motivom nekaj, kar je zelo starožitne narave, kar je povezano z davnimi, nerazsvetljenimi časi, ko so po hribih, gozdovih in rekah še prebivali škrajci, vile in podvodni možje ... Prav zato ima serija fotografij, kakršne so v svoji pojavnosti izrazil produkt enaindvajsetega stoletja, enak naslov, kot ga nosijo najboljša Trdinova besedila s konca 19. stoletja. Četudi se je Trdina načeloma kot razsvetljenec boril proti vražam in praznoverju, je ravno iz njegovih bajk razvidna tudi druga plat njegovega odnosa do ljudskega blaga – namreč fascinacija. Še danes nas zmorejo očarati in zamakniti stare pripovedke, če jih poslušamo ob kakšnem primernem »ognjišču«, in podoben vtis so pustile Peterlinove fotografije v Ragovem logu. Zato hvala, Borut, za idejo in ves trud. Ni je namreč galerije, ki bi nudila lepšo scenografijo od nočnega gozda!

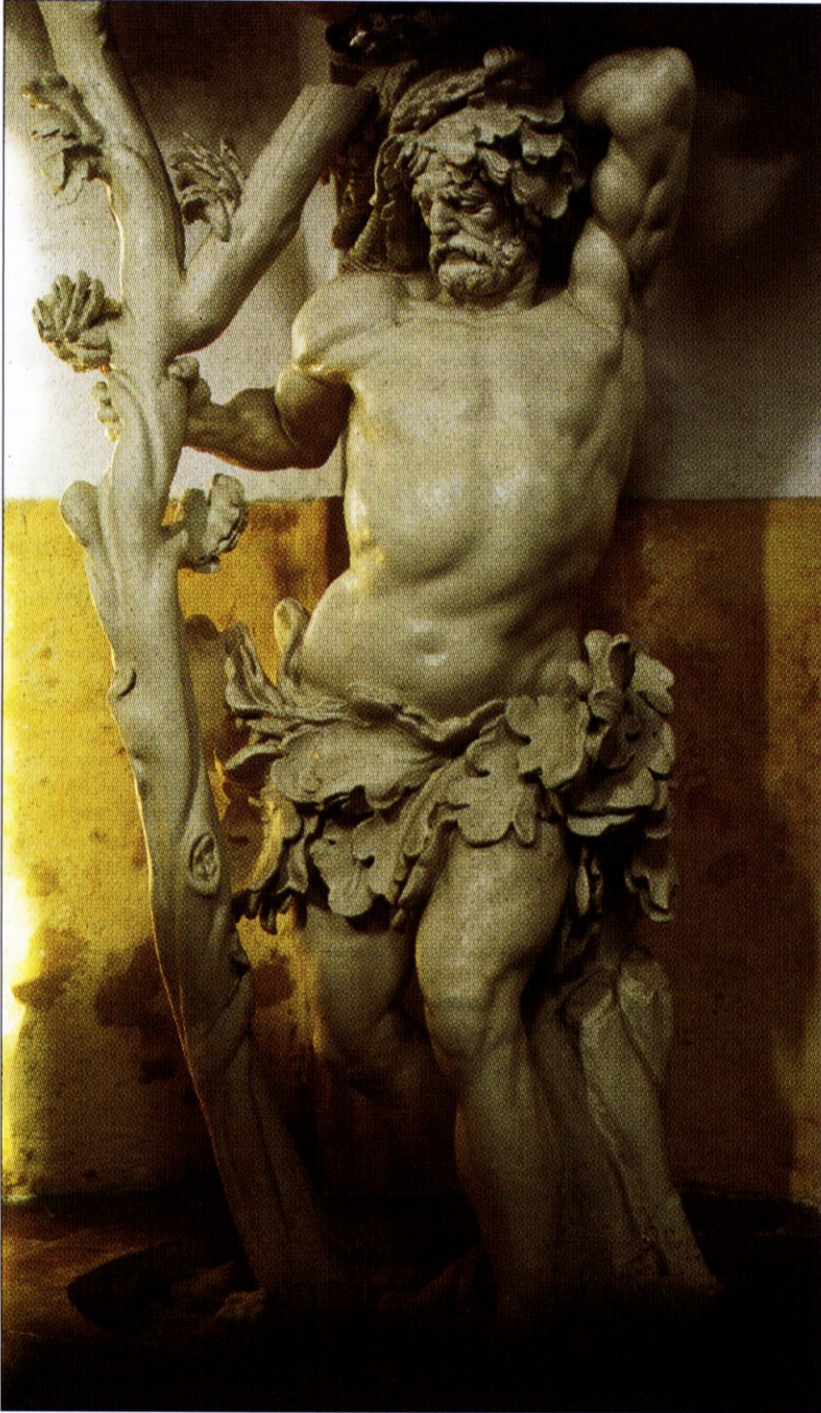
Zgodba o Bajkah in povestih s to

razstavo ni končana. Četudi se je Borut odpravil v London na enoletni podiplomski študij fotografije, se nove epizode še obetajo. Poleg razstave v kostanjeviški Galeriji Božidarja Jakca, ki bo prihodnje leto, je namreč v načrtu tudi fotografska knjiga in cel niz umetniških manifestacij. Te je treba umestiti v nekoliko širši kontekst, ki ga lahko kar vnaprej napovemo kot novi umetniški val. Če se spomnimo nekoliko nazaj, je ta val povezan z generacijo mladih ustvarjalcev, rojenih v začetku in sredini sedemdesetih, ki se je prvič povezala v raznolikih manifestacijah od stoletnici novomeškega avantgardnega pesnika Antona Podbevška. Ta skupina, vključno z Borutom Peterlinom, ki je ob tej priložnosti prvič zbiral dolenske »vizualce« (spomnimo se razstave in »happeningov« v ruševinah prostorov sedanje visoke šole VŠUP v nekdanjem domu JLA), je kasneje postavljala na noge časopis Park (Borut je bil dve leti fotografski urednik in še vedno sodeluje s časopisom), prek zbornika o Podbevšku tudi Založbo Goga, deloma pa tudi LokalPatriot in predvsem njegove kreativne eksponate, denimo Jazzinty, Fotopub (Borut je že od začetka umetniški vodja te odmevne mednarodne delavnice) ter Gogine poletne vrtove. Od tedaj se je prek dejavnosti Goge, Parka, LokalPatriota ... pridružilo še mnogo novih ustvarjalcev in nedvomno je mogoče reči, da gre za najvitalnejšo umetniško produkcijo na Dolenskem.

In če je mogoče za nazaj kot nekakšen mejnik združevanja te generacije označiti ravno srečanje s Podbevškom, ki ni zraslo iz potrebe po institucionalnem obeleževanju stoletnice nekega pesnika – ne gre namreč za katerega koli pesnika, temveč za pesnika, ki je z netipičnim, avantgardističnim presežkom dejansko zbudil iskreno zanimanje in tudi voljo po lastni kreativni reinterpretaciji – je mogoče za srečanje te iste, četudi razširjene, generacije s Trdino in njegovimi Bajkami in povestmi reči, da bo bližajoča se stoletnica njegove smrti le zunanji povod za to, kar je v resnici že opravljeno. Borut se je z Bajkami in povestmi že notranje srečal, jih »izrabil« za lastni umetniški navdih – in v ničemer ni ostal dolžan častitljivemu predhod-

Ob 750. letnici mesta Kostanjevica na Krki

foto ZVONE PELKO

LEGENDARNI „DIVJI ALI GOZDNI MOŽ“: NOSI BAROČNO PRIŽNICO
(Gozdni mož se od 16. stoletja dalje pojavlja v samostanskem grbu)

niku. Podobno upajmo, da bo uspelo vsem, ki s(m)o skoraj kot po tekočem traku, brez omahovanja, sprejeli Borutovo rokavico. Načrti in želje so velike. Založba Goga pripravlja unikatno barvno izdajo Borutovih fotografij, v kateri bodo ponatisnjene tudi nekatere izmed najlepših Trdinovih bajk. Sam se z zasedbo večinoma dolejnjskih glasbenikov, ki so se prekalili v različnih glasbenih zvrsteh in tudi v improvizaciji, lotevam glasbe, ki se bo kreativno napajala pri taistih bajkah (in seveda pri Borutovih fotografijah, ki so mojo odločitev sprožile praktično takoj zatem, ko sem jih prvič videl). Borutov someščan, sedaj že dobro znani straški režiser Borut Petkovič pa je že zastavil snemanje nena-

nega dokumentarnega filma o Trdini in Gorjancih. Kaj se bo dejansko dogajalo do leta 2005, ko bomo Novomeščani »nekaž storili« za »našega« Janeza, bomo še videli. Ali bo na koncu ostala le slavnostna »komemoracija« z odkritjem novega kipa/plošče in obilom cvetja ter političnimi govori ali pač kreativna manifestacija generacije, ki se v samosvojem izrazu zna navdihovati ob dosežkih preteklosti, ne da bi to zgolj arhivirala v duhu nacionalnih ali dnevnopolitičnih interesov? Čeprav soudeležen in zato nujno subjektivno presojač si že na podlagi improviziranega glasbeno-plesnega dogodka na otvoritvi v Ragovem logu upam napovedati, da drugi, nam ljubši možnosti, zelo dobro kaže.

Katja Ceglar

GRAFIKE NATAŠE MIRTIČ

Galerija Krško, od 29. oktobra do 20. novembra 2002

Nataša Mirtič (1973, Novo mesto) je leta 1997 diplomirala na Oddelku za slikarstvo, pri prof. Andreju Jemcu, na ljubljanski Akademiji za likovno umetnost. V letu 2001 je tu končala magistrski študij grafike pri prof. Lojzetu Logarju. Od leta 2000 je članica ZDSLU. Do sedaj je prejela dve pomembni nagradi: Nagrado Novega mesta za grafiko na Grafičnem bienalu slovenske grafike (2000, Novo mesto) in Priznanje Majskega salona (2002, Ljubljana). Kot svobodna umetnica živi in ustvarja v Novem mestu. Samostojno razstavlja od leta 1998. Razstava v Galeriji Krško pa je pravzaprav njena prva obsežnejša samostojna razstava s predstavitevijo najnovejših grafik, narejenih v velikem kreativnem zagonu.

Nataša Mirtič je svoje ustvarjanje v zadnjih nekaj letih usmerila (kar je v današnjem času, z obilico aktualnih likovno - izraznih medijev, precej redko) izključno na področje grafike z uporabo tradicionalnih grafičnih tehnik, predvsem barvne jedkanice in akvatinte. Same tehnike in postopki nastajanja grafike na nek način označujejo tudi njen značaj dela, ki vsaj od trenutka materializacije mentalnih podob naprej poteka v ateljeju ter zahteva veliko avtoričinega časa in nenazadnje tudi fizičnega napora. Je predstavnica najmlajše

generacije slovenskih grafičnih ustvarjalcev in kljub relativno kratkotrajni prisotnosti na domači likovni sceni so njene grafike s svojim originalnim likovnim izrazom postale zelo prepoznavne.

Umetnica ima izrazito analitičen pristop, ki se v procesu ustvarjanja pogosto začne s predmetnim navorom iz njene neposredne okolice. Premišljenemu prečiščevanju oblik v osnovni risbi sledi kombiniranje kompozicijskih postavitev osnovnih plošč in njihovih odtisov, tonskih in rastrskih teksturnih gradacij ter študij uporabe barv in njihovih razmerij. V grafikah iz zadnjih let prevladuje uporaba rdeče barve, ki umetnici dopušča največji možni razpon eksperimentalnega in analitičnega barvnega niansiranja znotraj rdeče, ki v mešanju in dodajanju z drugimi barvami prehaja v tople rjavkaste in vijolične tone.

Vsebinsko zaokroženi cikli iz njenega dosedanjega opusa temeljijo na razvijanju določenega, ponavadi ikonografsko zelo preprostega motiva (npr. tihožitja), v navidez nekontinuiranih preskokih. Pri tem pa je bistveno, da posamezne grafične plošče, uporabljene v starejših delih, pogosto »reciklira« v novih. Odtisi starejših plošč v medsebojni igri naključij z novimi ploščami so oblikujejo povsem nove podobe in

z nadaljnjim asociacijskim formalnim tvorjenjem vlečejo rdečo nit skozi celoten opus. S tem se umetnica na nek način omejuje v samem izhodišču ter se hkrati izogiba »strahu pred praznim prostorom« slikovnega polja in neskončni svobodi, ki je dana ustvarjalcu.

Predmetna prepoznavnost z zelo zminimalizirano figuraliko je v posameznih ciklih močneje abstrahirana. Osnovna risba avtorice je navidez zelo preprosta, na nek način surova, na trenutke otroško delujoča ter ploskovita, v smislu odmišljanja globinske perspektive. V resnici pa je zelo premišljena in pretehtana. Poleg kompozicijsko trdnih in izrazno močnih risb, znotraj katerih potekajo dinamična razmerja življenjskega pozitivizma, je zelo izrazita kvaliteta njenih grafik prefinjena tonska gradacija uporabljenih barv. Ta daje njenim delom posebno pestrost barvnega razkošja, zaradi česar posamezne grafike delujejo zelo »slikarsko«.

V zadnji seriji odtisov nove plošče z minimalistično delujočim upodabljanjem figuralike, na trenutke zreduciranim na znak (z motivnimi upodobitvami in variacijami arhetipske figure človeka), kombinira s starejšimi, »predelanimi« tihožitji. Gre za na prvi pogled nekoliko nenavadna kompozicijska členjenja, ki pa dejansko ustvarjajo dopolnjujoče medsebojne dialoge. Še »drznejša« je uporaba barv, ki z niansiranjem znotraj določene barve na posamezni grafični plošči prehaja na odrezavo in odločno soočanje dveh oziroma več različnih. Nataša Mirtič se z uvedenimi novostmi v likovnem izrazu oddaljuje od starejših Tihožitij z lubenico in Palimpsestov. A tudi zadnjo serijo njenih del lahko »beremo« v prepoznavni in izvirni likovni govorici, ki se na trenutke sicer spogleduje z velikimi imeni modernizma in postmodernizma, predvsem pa se napaja in navdihuje znotraj lastnega ustvarjalnega izraza, ki na slovensko grafično in likovno prizorišče prinaša pozitivno in igrivo svežino.

Ivan Kastelic

KRAJ, BLIZU DEVETEMU KROGU PEKLA

Miloš Poljanšek: Sonce tisočih je zašlo v morju –
Koncentracijsko taborišče Hamburg – Neuengamme 1938 –
1945 - Zbral in uredil: Miloš Poljanšek, Ljubljana 2002,
samozaložba

Avtor je v knjigi ob lastnih spominih zbral pričevanja nekaterih svojih sotrpinov iz koncentracijskega taborišča Neuengamme blizu Hamburga. Zakaj se je lotil pisanja knjige? Prepričan je, da danes vse premalo poznamo in se zavedamo usode ljudi, ki so drugo svetovno vojno preživotali in pretrpeli v koncentracijskih taboriščih tretjega rajha ali pa so v njih pustili svoja življenja. Celo med tovrstnimi taborišči je veljal Neuengamme za kazensko s še veliko bolj nečloveškimi delovnimi in življenjskimi razmerami kot v drugih.

Avtor tako predstavi taborišče: "Ta zapis pripoveduje o velikem zločinu, ki ga pozna zgodovina pristaniškega mesta Hamburg, v čigar okolici se je spočel nacistični režim. Esesovski zločinci so uprizarjali strahote nad stotisočimi ljudmi, ki so

jih v drugi svetovni vojni pripeljali v koncentracijsko taborišče Neuengamme (KTN). Vsi so bili antifašisti: člani odporiških gibanj proti nacističnim zasedbenim oblastem, ljudje drugega političnega prepričanja, drugačne vere ali rase, neposlušni prisilni delavci in še mnogi drugi.

Malo znano taborišče se je širilo na ravnini ob vijugastem toku reke Elbe, kakšnih 25 km od Hamburga, in se kopalo v močvirju, izpostavljeno ne najbolj ugodnim vremenskim razmeram Severnega in Baltiškega morja. Od leta 1942 ni bilo taborišče samo na zemljišču s 58 ha, marveč je imelo več kot 60 podružnic za moške in 22 za ženske z več kot 100.000 taboriščniki, med njimi je bilo 13.500 žensk. Po številu zaprtih je KTN sodilo med največje tovrstne ustanove esesovske

ga imperija, katerega temeljni cilj je bilo načrtno uničevanje ljudi po načelu, da je treba nepoboljšljive sovražnike nacionalsocializma uničiti ... Več kot polovica taboriščnikov je bila žrtev izčrpanosti, lakote in bolezni, ubijanja kar tako, obešanja, zaplinjevanja in transportov v uničevalna taborišča. Ob koncu vojne pa se je v Neustadtskem zalivu Baltiškega morja, kamor so na ladje evakuirali KTN, zgodila tragedija, znana pod imenom: Katastrofa Cap Arcona, ki je terjala več kot 8.000 človeških življenj.”

Pripomnimo, da je v t. i. katastrofi Cap Arcona šlo očitno za napako zavezniškega letalstva. To je ob koncu vojne bombardiralo pristanišče in tamkajšnjo podmorniško šolo. Posledica: potopili so nekaj potniških ladij, na katere so esesovci natovorili tisoče taboriščnikov. Tako so zavezniški letalci (upajmo) nehote pomagali uresničiti Himmlerjev ukaz, po katerem je bilo treba uničiti vse živeče priče grozot v koncentracijskih taboriščih.

Neuengamme je bil proizvodni obrat, v katerem so zlorabljali delovno silo iz taborišča. Postavitev je zahtevalo mesto Hamburg. To je namreč potrebovalo opeko za svoje megalomanske arhitektonske načrte, za gradnjo zgradb in drugih objektov, ki naj bi s svojo razsežnostjo pričali o moči in uspešnosti nacionalsocializma. Tamkajšnje proizvodne obrate je povezoval z Elbo (in Hamburgom) posebej izkopen kanal, ki ga je bilo treba redno poglobljati. Avtor popisuje trpljenje taboriščnikov, njihov boj za preživetje, obup, samozaščitno organiziranost taboriščnikov in notranjo organizacijo celotnega taborišča, ki so jo (dobesedno) imeli v rokah sobne starešine, vodje blokov, njihovi pomočniki ... Nad vsem je okrutno bedel SS s svojo zadnjo in dokončno besedo. Ves sistem je bil tako zastavljen, da so posamezniku morali prizadejati dovolj gorja že njegovi sojetniki in so se vodje blokov, ostali kapoiji ter esesovci vmešavali samo, ko se jim je zdelo potrebno: z odrejanjem in nadzorovanjem kaznovanja ali z usmrčitvami.

Knjiga je razdeljena na tri sklope. V prvem je predstavitev koncentracijskih taborišč in zlasti neuengamskega, kot peklenkih centrov za zlorabljanje, ekonomsko izkoriščanje in mučenje, poniževanje ter fizično iztrebljanje političnih nasprotnikov. V tem sistemu so imeli celo hudi kriminalci veliko boljši položaj od drugih jetnikov. V drugem delu knjige so nanizana pričevanja in spomini avtorja, prispevki nekaterih izmed preživelih taboriščnikov in besedila o nekaterih drugih, ki jim to ni uspelo. Tako lahko srečamo imena: Stane Tušar, Jože Derenčin, Lovrenc Trdin, Mimi Malenšek, Marija Merhar, roj. Oražem, Janez Andlovič in Nada Verbič. Poljanšek je napisal še zgodbe o dr. Vinku Čremošniku, Jerneju Hlebšu, Andreju Mandrycxsu in Milanu Medvedu ter med pripovedovanjem omenil še celo vrsto sotrpinov. Dobra tretjina knjige je namenjena objavi dokumentov, preglednic in fotografij. To priča v prvi vrsti o kar zajetnem naporu, ki ga je vložil avtor v brskanje. Hkrati bo tako objavljeno in urejeno gradivo na voljo tudi kasnejšim morebitnim raziskovalcem. Žal je morala knjiga iziti v samozaložbi, a pomembno je, da je sploh izšla.

Še beseda o avtorju: Miloš Poljanšek je rojen v družini Ignaca Poljanška v Brežicah. Tako njegov ded (tudi ta je bil Ignac) kot kasneje oče sta sodila v krog zavednih Slovencev med pretežno nemškutarskimi Brežičani. Pekovska mojstra in kmetovalca sta se pridružila redkim narodnim buditeljem v domačem mestu. Ugotovila sta namreč, da nemški meščani že ponemčujejo podeželje. Seveda ni bilo niti malo čudno, da je SA zelo kmalu po okupaciji Brežic izgnal Poljanške. Skupaj z drugimi narodnozavednimi meščani in z njihovimi družinami so jih strpali v avtobus ter jih "odložili" na cesti tik pred Samoborom v takratni NDH. Kar tam so jim prebrali odločbo o prepovedi vračanja v rajh, torej v Brežice. Po kratkem, nič kaj prijetnem bivanju v Samoboru se je družina Poljanšek pretihotapila v Ljubljano. Miloša, aktivista mladinske ilegalne organizacije, je tu aretirala italijanska policija - zaradi izdaje. Zaprli so ga v koprski zapor. Po kapitulaciji fašistične Italije pa so ga Nemci prestavili v taborišče Hamburg - Neuengamme. Po vojni je doštudiral in kot slavist opravljal številne kar pomembne naloge.

MOSTIČEK, KI POVEZUJE

Blaž Mlačak: Bolezni srca in krvnih žil. – Strokovni priročnik, namenjen predvsem družinskim zdravnikom

Ugledni in priljubljeni zdravnik Blaž Mlačak, doktor medicine in direktor Zdravstvenega doma v Metliki, kjer dela že od leta 1970, je letos pri zagrebški založbi Gandalf izdal učbenik Bolesti srca i krvnih žila (za liječnike obiteljske medicine). Več kot trideset let, potem ko je že leta 1978 postal specialist splošne medicine, se dr. Mlačak posveča predvsem kardiovaskularnim boleznim. Temu področju, ki je v svetovnem merilu žgoč socialno-medicinski problem, je kot pravi ljudski zdravnik namenil svojo posebno skrb in si z bogato prakso nabral obilo dragocenih izkušenj. Učbenik je namenil kot strokovni priročnik za razpoznavanje najpogostejših kardiovaskularnih obolenj. V njem pojasnjuje posamezne probleme patologije te medicinske veje, hkrati pa daje družinskemu zdravniku praktične napotke za diagnostiko, zdravljenje in preprečevanje bolezni.

Že desetletja spoštovani zdravnik vzdržuje stalne stike z medicinskimi vrhovi v Ljubljani in Zagrebu. Doktorsko disertacijo z naslovom Epidemiologija patoloških stanj arterijske in venske cirkulacije spodnjih udov je leta 1983 zagovarjal na zagrebški medicinski fakulteti. Na katedri za splošno medicino te fakultete je bil leta 1998 izvoljen za docenta, leta 2000 pa za profesorja za potrebe postdiplomskega pouka na katedri. Njegov ožji strokovni interes je angiologija – nauk o krvnih žilah, o čemer priča tudi pretežni del njegovih znanstvenih in strokovnih del.

Za objavo priročnika, trdi avtor v uvodni besedi, so zaslužni številni spodbujajoči sodelavci in organizacije, od akademika prof. dr. Vinka Kambiča do mnogih drugih univerzitetnih učiteljev, ki so piscu svetovali in nudili dragoceno strokovno pomoč. Učbenik, ki obsega 360 strani in ima številne pregledne tabele, fotografije in risbe, je dr. Mlačak razdelil na 6 poglavij. V njih obdeluje bolezni arterij, cerebrovasku-

larne bolezni, ishemijske bolezni srca, bolezni sestava ven in limfnega ožilja. S pregledom in z nasveti o zdravem načinu življenja zaokrožuje pisec zanimivo knjigo, ki jo vseskozi kljub zahtevni snovi preveva pregledna in razumljiva jasnost. Enostavnost izražanja in predstavljanja zahtevnih medicinskih pojmov uspeva avtorju na prikupen način. To je hkrati dragocena prednost knjige, ki jo ugledna medicinska strokovnjaka, prof. dr. Antun Budak in prof. dr. Želimir Jakšić, poudarjata v uvodih.

Priročnik metliškega rojaka in zaslužnega zdravnika (rojen je bil v bližnjem Kamanju pri Ozlju, že dolga leta pa je po duši in sreči pravi Belokranjec) bogatijo tudi umetniške ilustracije. Vesel in hkrati kar malce ponosen sem, da sva z dr. Blažem Mlačkom pred leti v Zagrebu obiskala slikarja Iva Lackovića Croata, kjer sem spoštovanega zdravnika predstavil dolgoletnemu prijatelju, umetniku s slavo svetovne nalive. Doktor Mlačak mu je takrat pokazal svoje delo in ga prosil, da bi mu knjigo ilustriral. Zdaj, ko je imenitno delo izšlo, smo ob njem bogati vsi: avtor, stroka in prijatelji umetnosti.

Ivo Lacković Croata je knjigi dodal 7 ilustracij, ki na duhovit način spajajo strokovno besedilo z umetniškovo predstavo o življenju in zdravju. Naslovi risb potrjujejo, s kako prefinjeno zrelim občutkom pravega umetnika se Lacković, ki je eden izmed najbolj nadarjenih mojstrov risbe v svetovnem svetu naive, v hipu vživi v delo pisca, raziskovalca in medicinskega strokovnjaka. Takole je poimenoval svoje ilustracije v knjigi: Mostiček, ki spaja, Sonce našega neba, Samo eno srce imam, Bolno drevo, V pajkovi mreži, S kolesi v naravo in Kaplje v slapu zdravja.

Podpis prve ilustracije, ki krasi tudi naslovno stran knjige, sem izbral za naslov tega zapisa. Umetnik je z njim počastil avtorja in uporabnike priročnika: žile nas povezujejo v celoto.

Ob 750. letnici mesta Kostanjevica na Krki
foto ZVONE PELKO

OVALNI VHOD V DVORANO KAPNIKOV / SONCE SKOZI VRBE
REKA POPLAVLJA

Boris Golec

DOLENJSKA MESTA IN TRGI V SREDNJEM VEKU (10)

Posestnopravne posebnosti na mestnih in trških tleh

Tovrstne posebnosti so se nanašale na manjši, večkrat le neznamen otok ali otoke sredi mestne oz. trške naselbine. Njihova ozemeljska majhnost pa običajno ni ustrezala pomenu, ki so ga imeli ti deli mest in trgov za razvoj, življenje in značilnosti naselja, zato jim posvečamo več pozornosti tudi z vidika nastanka in razvojne dinamike.

V mestih je, kot rečeno, veljala temeljna posestnopravna delitev na ozemlje pod zemljiško gosposčino mesta in na imunitete, ki so v obliki enklav razbijale teritorialno kompaktnost avtonomne in sodne oblasti mesta. Fevdalne imunitete so poznale različne variante lastnine in zakupov, od prostolastne posesti zemljiškega gospoda do fevdov in raznih vrst podložniških zakupov, odvisno pač od nastanka in temeljne funkcijske naravnosti (grad, plemiška hiša, podložniško domovanje itd.).¹ V obravnavanih mestih so imunitete nastale na dva načina. Večinoma nikoli niso bile del mesta in so status imunitet glede na mesto avtomatično pridobile že ob nastanku posebnega mestnega teritorija. To je veljalo predvsem za vse starejše gradove, okoli katerih so se izoblikovale mestne naselbine, za župnijske in druge starejše cerkve, za nekatere samostane in župnišča ter za zaključene komplekse podložniških zemljišč različnih zemljiških gospostev. Medtem ko v dolenskem prostoru le izjemoma srečamo na imunitetah naseljene podložnike, je ta pojav močnejše zaznamoval Črnomelj.² Na drugi strani so zlasti samostani in mlajše cerkve nastali na prvotno mestnih tleh in tako pridobili (delno) eksemptni položaj naknadno.

Popolnejši pregled nad mestnimi imunitetami imamo šele iz srede 18. stoletja, ko je nastal prvi, t. i. terezijanski kataster. Iz srednjega veka nam manjka zlasti neposrednih poročil o starejših imunitetah, kar je tudi razumljivo. Praviloma srečujemo le nove pridobitve privilegirane statusa, pri čemer ne gre vedno za imunitete v pravem pomenu besede, temveč tudi za dedne ali samo doživljenjske oprostitve mestnih bremen. Te oblike posestnopravnih posebnosti so bile tako manj obstojne in podvržene večji dinamiki sprememb pravnega položaja.

Kot rečeno, starejši grajski in cerkveni kompleksi pravno niso veljali za del mesta.³ Med imunitetami gre na prvem mestu izpostaviti mestni grad, sedež mestnega gospoda, topografsko in arhitekturno združen z mestom in vključen v njegov utrdbeni sistem. Gradovi so bili zgrajeni bodisi sočasno z ustanovitvijo mesta bodisi v procesu njegove graditve ali pa so jih v mesto pritegnili pozneje, pri čemer jih je zaradi specifične lege težko razlikovati od tistih gradov, v katerih soseščini se je mestna naselbina razvila šele naknadno.⁴

Tipičen primer mesta z imunitetnim grajskim kompleksom je Metlika,⁵ kjer se je grad pojavil hkrati s trgom pred letom 1300, status

mesta pa je vsaj nekaj desetletij mlajši. Vključitev starejših fevdalnih in cerkvenih kompleksov s položajem imunitete je značilnost sosednjega Črnomlja. Župnija, komenda in grad so izpričani še pred prvo omembo trga (1277) in so znotraj poznejše mestne jurisdikcije ostali eksemptni.⁶ Kočevje je leta 1471 ob povzdignitvi v mesto sicer pustilo zunaj obzidja župnijsko cerkev sv. Jerneja, najbrž pa sta že tedaj obstajali dve poznejši imuniteti: župnišče in manjše uradno poslopje – predhodnik kočevskega gradu.⁷ Tudi najstarejše dolensko mesto Kostanjevica je imelo že ob nastanku na robu naselbine župnijski kompleks in spanheimski grad z imunitetnim položajem, vendar je prišlo tu pozneje do občutnih sprememb.⁸ Druga tri obravnavana mesta so v tem pogledu sprva predstavljala kompaktno celoto brez gradov in župnijskih sedežev. Višnja Gora je s prestavitvijo prvotne naselbine postala suburbij, kakršen je bilo že od začetka Krško, ne da bi se ti dve pozno povzdignjeni mesti dotikali gradov, ki bi s tem dobila značaj mestne imunitete.⁹ Nasprotno je pozneje veljalo za davka prosto stavbo krško župnišče, ki je bržkone res nastalo v času turške nevarnosti in povzdignitve trga v mesto.¹⁰

Povsem razumljivo so poznejšega nastanka štiri popolne imunitete v Novem mestu,¹¹ ki je po svojem nastanku najbliže tipu mesta "na zeleni trati". Tri najpomembnejše imunitete segajo še v 15. stoletje: stolp samostana Stična, frančiškanski samostan in proštijaska hiša kolegiatnega kapitlja. Navzlic stiškemu kronistu Pucelju, ki je postavljaj samostanski stolp še v 12. in 13. stoletje, govori o njegovi gradnji šele listina vojvode Friderika ml. Avstrijskega iz leta 1437. Vojvoda je tedaj dovolil opatu postaviti za obrambo stolp na samostanskem zemljišču, za katerega ne pravi, da bi ga samostan šele pridobil. Ko bo stolp postavljen, mu podeljuje posebno svoboščino za vse častne zadeve (gesunste freyung vmb all erber sachen) in posebej, da smejo stiški podložniki v času vojn in nevarnosti v njem shranjevati svoje imetje.¹² Stiško zemljišče v Novem mestu je bilo potemtakem starejše, vendar kot tako dotlej ni uživalo eksemptnosti. Stična si ga je mogla pridržati že leta 1365, ko je morala nadvojvodi Rudolfu za novo lokacijo mesta odstopiti šest hub in zemljišče, nekoč imenovano Gradec.¹³ Pucelj je stolp, sicer misleč, da gre za starejšo stavbo, v začetku 18. stoletja prepoznal kot tedaj še stoječi stiški ali bajnofški stolp tik ob mestnem obzidju.¹⁴ Sredi istega stoletja ga v terezijanskem katastru ne zasledimo več, kolikor se ne skriva pod drugim imenom: med davka in kontribucije prostimi stavbami je namreč navedena hišica stiškega samostana z vrtom,¹⁵ spadajoča pod tujo – nemestno jurisdikcijo.¹⁶ Tretje novomeške enklave, frančiškanskega samostana, prav tako ni v nobenem mestnem fiskalnem popisu in je vsekakor dobil imunitetne pravice že ob nastanku z izločitvijo iz mestnega ozemlja. Na njegovem mestu je namreč stalo osem hiš z vrtovi, ki jih je leta 1472 za stavbišče kupila samostanska dobrotnica Elizabeta Črnomaljska.¹⁷ Končno je novomeški magistrat leta 1497 podelil novoustanovljenemu kapitlju dve zemljišči blizu Miklavževe cerkve, kjer so zgradili kapiteljsko hišo s pritklinami, mesto pa je celotni kompleks razglasilo za izvzetega iz mestne jurisdikcije.¹⁸ Medtem ko terezijanski kataster frančiškanskega samostana sploh ne upošteva, šteje kapiteljsko proštijo in mežnarijo za davka prosti stavbi pod tujo jurisdikcijo.¹⁹

Pred konstituiranjem mest kot pravnih subjektov s pristojnostmi zemljiške gosposčine so nastali v nekaterih mestnih naselbinah tudi

zemljiški sklopi z naseljenimi podložniki, ki niso pripadali mestnemu oziroma tedaj še trškemu gospodu. Ti sklopi, redkeje posamezne parcele, so postali druga oblika mestnih imunitet. Od prve oblike s popolno eksemptnostjo so se razlikovali po tem, da je mesto nad njimi vendarle lahko imelo določene sodne pristojnosti.²⁰ Na imunitetah, naseljenih s podložniki, globoko v novi vek ne poznamo oblik lastnine in podložniških zakupov niti obveznosti do zemljiškega gospoda. Zaradi mestnega okolja, ki je vplivalo tako na gospodarsko usmerjenost kot na rahljanje osebne podložnosti prebivalcev, so se podložniški zakupi na teh posestih razumljivo vse bolj bližali mestnemu standardu.²¹ Pogojev za nastanek tovrstnih enklav praktično ni bilo več od trenutka, ko se je dokončno oblikovala mestna zemljiška gosposčina. Po tem času srečamo le primere, v katerih je deželni knez kot mestni gospod oprostil posamezne hiše in njihove imetnike vseh gmotnih in služnostnih obveznosti do mesta,²² in v 16. stoletju en sam primer izvzetja hiše iz mestne jurisdikcije v Novem mestu.²³

Povedano se sklada z ugotovitvijo, da je v obravnavanem prostoru obstoj imunitet z naseljenimi podložniki brez izjeme značilnost tistih mlajših mest, ki so daljši čas obdržala status trga. Tuje enklave kot relikti trške preteklosti so obstale in pričale o posebnem zemljiško-posestnem razvoju vse do zemljiške odveze. Pozno nastali mesti Višnja Gora in Kočevje sta izjemi brez tujih podložnikov prav zaradi poznega pojava trga, poleg tega pa je pri Višnji Gori in morda tudi pri Kočevju prišlo še do spremembe naselbinske lokacije. Nasprotno srečamo še v srednjem veku cerkvene podložnike v trgu Krško, in sicer štiri oštetarje grajske kaplanije sv. Miklavža, ki jih je Friderik Celjski leta 1421 oprostil vseh bremen drugih tržanov in jim dovolil neovirano opravljanje obrti. Pomembno je dejstvo, da je oštetarje izvzel iz jurisdikcije svojega gradiščana in sodnika ter potrdil sodne pravice kaplanu in njegovim naslednikom, razen v primeru krvnega sodstva (das plut und plewet oder den tod), ki si ga je pridržal kot stari običaj (als dan von alters herkhomen ist).²⁴

Izrazito močno imunitetno posest s podložniki zasledimo v Črnomlju, kar ni le posledica dejstva, da je šele v 16. stoletju dokončno postal mesto, ampak tudi odraz njegove stoletne središčne vloge v cerkveni upravi in v svetnih zadevah. Glede na poznejše stanje – sredi 18. stoletja je kar okoli petina vseh mestnih domov pripadala petim tujim zemljiškim gosposkam²⁵ - zelo slabo poznamo posestne razmere v času, ko je ta fevdalna razcepljenost nastala. Prav tako ni moč ugotoviti nič določnega o pravni naravi zemljišč in njihovih obveznostih, niti z gotovostjo razlikovati med hišami privilegiranih oseb in domovi podložnega prebivalstva. Še posebej ker so nekatere imunitete v teku stoletij vsaj enkrat zamenjale lastnika, njihov izvor niti ni več zanesljivo ugotovljiv. Tako denimo ni moč identificirati poznejšega imetnika in lege fevda, ki ga je od Avstrijske hiše leta 1444 prejel Kolman s Kozjega (Trackhemberger); šlo je za hišo v trgu (ain hauss zu dem Tschernomel im markcht), oštat prav tam, mlin pri trgu in dvor (hof) onstran Lahinje.²⁶ Kontinuiteta iz srednjega veka je nasprotno izpričana pri posesti gospostva Turjak ob jugozahodnem delu mestnega obzidja,²⁷ a je šlo za razmeroma pozno pridobitev Auerpergov. Šele leta 1462 so od Evzebija Dyeprannta kupili oštat v Črnomlju skupaj s precejšnjim hubnim kompleksom.²⁸ Po turjaških urbarjih iz prvih let 16. stoletja je med 4 oziroma 5 t. i. črnomaljskimi oštetarji zaslediti dva hasnovalca oštatov, sicer pa vrtove in kmečke

kašče.²⁹ Glede na obsežno auersperško posest v Beli krajini bi pričakovali, da je bil v 15. stoletju v njihovih rokah tudi strnjen blok domov na južni strani župnijske cerkve sv. Petra, v terezijanski dobi podložen gospostvu Žužemberk.³⁰ Vendar pa leta 1467 v delilni pogodbi med dvema vejama Auerspergov ni zaslediti druge črnomaljske posesti kot prej omenjeni oštat, ki je pripadel turjaški veji.³¹ Poznejša knežja rodbinska veja, v katere posest je kmalu zatem prišel Žužemberk, je sklop oštatov ob cerkvi pridobila šele v prvi polovici 17. stoletja kot sestavni del posesti Mala vas pri Trebnjem,³² pri čemer ostaja neodgovorjeno, čigav je bil ta del Črnomlja poprej. Glede na lego ob prafarni cerkvi je vsekakor šlo za zelo staro posest, tako kot tudi v primeru domov župnijskih podložnikov. Iz srednjega veka je sicer v mestu znan en sam župnijski oštat, ki ga je črnomaljski župnik leta 1400 kupil od Hermana in Lunete Soteških.³³ Župnijsko podložniško posest lociramo s pridržki v južni del mesta v bližino župnišča in cerkve Sv. Duha.³⁴ Beneficij pri omenjeni cerkvi je leta 1487 ustanovila Doroteja, vdova Blaža Hörmana, ter mu poleg hubne in vinogradniške posesti darovala v samem Črnomlju hišo, nekaj oštatov in hubo (!).³⁵ Čeprav poznamo iz leta 1407 oprostitev bremen hiš plemičev in njihovih podložnikov,³⁶ ni gotovo, da bi šlo v omenjenem primeru za imunitetno posest, niti ne vemo, kje bi mogli to posest iskati, saj je po terezijanskem katastru obstajal le še vrt,³⁷ ki ga pozneje ni več zaslediti.

Na istem koncu Črnomlja, v loku vzdolž južnega obzidja in ob samem zidu, je bila koncentrirana tudi vsa podložna hišna posest domačega črnomaljskega gospostva.³⁸ Ta največja tuja enklava je morala biti dokončno pozidana razmeroma pozno, saj se je deloma oprla na obzidje in stolpe, za katere je pomenljivo, da so po podreditvi mesta vicedomu (1568) postali predmet spora, ali pripadajo gospostvu ali mestu. Ni pa bilo tedaj sporno, da hiše plemičev in deželanov kot "svobodne" mestu ne plačujejo činža, razen če se njihovi prebivalci ukvarjajo z obrtjo,³⁹ kar jim je zagotavljal že omenjeni privilegij vojvode Leopolda iz leta 1407.

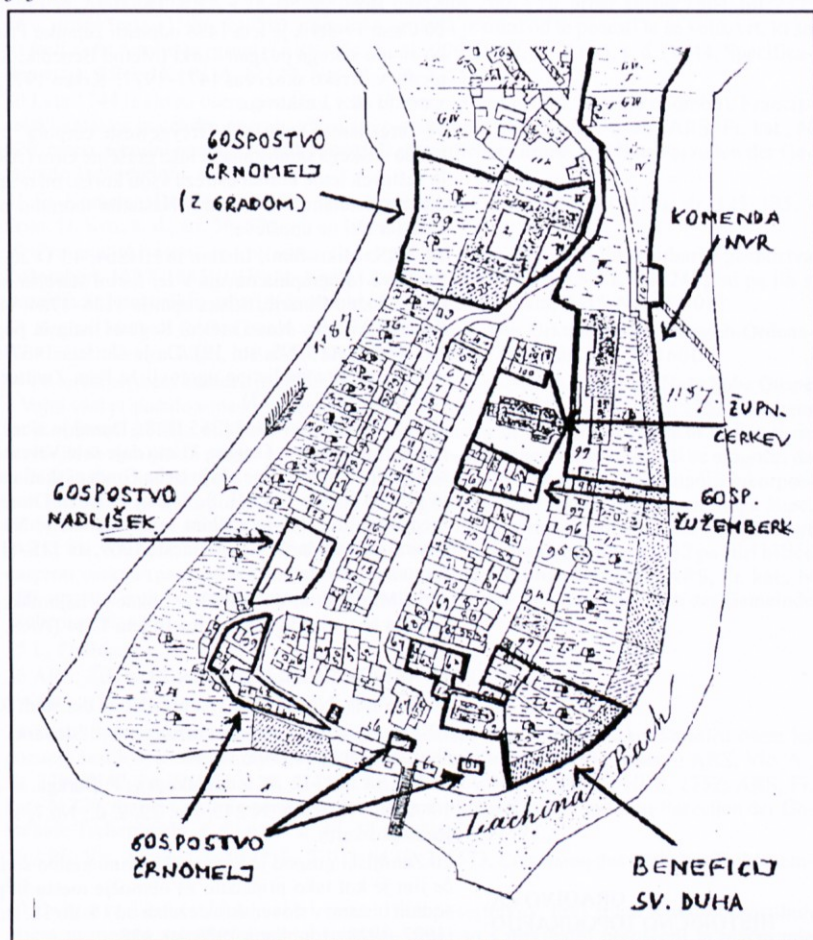
S črnomaljskimi svobodnimi hišami smo se dotaknili še ene posebne posestnopravne oblike, pri kateri največkrat ni šlo za popolno pravno izločenost iz mesta, temveč le za različne stopnje oprostitve mestnih bremen. Oprostitev je veljala samo tedaj in v takšnem obsegu, kot so jo izrecno določala oprostilna pisma.⁴⁰ Tako moramo razlikovati predvsem med praviimi imunitetami in svobodnimi hišami, ki lahko v sodnem pogledu še naprej ostajajo sestavni del mesta. O podelitvi posebne svoboščine je odločal mestni gospod, v srednjem veku večinoma hkrati tudi deželni knez.

Po posebnem položaju svojih nepremičnin v mestih so stremeli zlasti plemiči, ki so se včasih sklicevali na domnevne stanovske pravice. Medtem ko so imeli meščani interes, da bi bilo čim manj hiš oproščenih že zaradi pogosto pavšalno določene davčne vsote za celotno skupnost,⁴¹ je mestni gospod prav tako pazil, da se po mestnem ozemlju ne bi razširili varovanci drugih gospodov, kar bi moglo voditi v zahteve po posebnem sodstvu in v trganje mestnega ozemlja. Tako pozna kostanjeviško-novomeško mestno pravo iz 14. stoletja več restriktivnih določb glede nepremičnin plemstva in njegovih podaničkov. V mestu ima lahko zaščitence (mundtleüth) le deželni knez, pod sodni pa smejo biti samo mestnemu sodniku in nositi vsa bremena kot drugi meščani.⁴² Ta so bila izrecno predpisana za vse, plemiče in

Črnomelj na franciscejski katastrski mapi iz leta 1824 (označene so tuje enklave v mestnem ozemlju)

neplemiče, ki so v mestu že imeli hišno posest. Sledilo je določilo o prepovedi prodaje hiš plemičem in drugim nemeščanom, potrebno zaradi sporov s plemiškiimi osebami, ki so se vedno znova izmikale bremenom.⁴³ V praksi je bilo seveda drugače, saj poznamo celo iz časa, ko sta bila kostanjeviški in novomeški privilegij še sveža, posamezne primere prodaje nepremičnin plemičem, duhovnikom in redovnim ustanovam ter na drugi strani prodaje iz plemiških in duhovniških rok.⁴⁴ Vsaj v Novem mestu tega ne bi smelo biti, če bi resnično dosledno spoštovali določila privilegija, ki je bil podeljen še mestu v nastajanju.

V obeh starejših mestih so se zakonske omejitve vendarle odrazile na majhni navzočnosti privilegirane posesti. Tako srečamo v Novem mestu eno samo "svobodno hišo"; kralj Friderik je kot gospod Kranjske leta 1444 za hišo dveh plemiških bratov Dürrerjev potrdil in obnovil staro oprostitev vseh davkov, stražarjenja in drugih obveznosti.⁴⁵ Kmalu zatem je imel to hišo pl. Lichtenberg in nato Jurij Črnomaljski, ki jo je leta 1451 prodal Klemenu Kramerju in ženi Maruši iz Trebnjega.⁴⁶ Pozneje svobodne hiše ni zaslediti in ni izključeno, da so njene pravice ugasnile že s prodajo omenjenemu neplemiču. V Kostanjevici pa se takšne in podobne oprostitve sploh nikoli ne omenjajo.⁴⁷

OPOMBE

1 Prim. Sergij Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev. Od naselitve do zloma stare Jugoslavije*, Ljubljana 1961, str. 161, 164.

2 Arhiv Republike Slovenije (ARS), Vicedomski urad za Kranjsko (Vic. A.), šk. 279, I/142, lit. T II-5, 22. 5. 1744. - ARS, Terezijanski kataster (TK), RDA, N 243, No. 6, 10. 8. 1752.

3 Uveljavljenost tega načela potrjujejo veliko mlajši terezijanski kataster, franciscejski kataster in cenilni operati. Vsi trije viri sicer obravnavajo zemljišča s fiskalnega in ne prvenstveno s pravnega stališča. Tako je izrecna eksemptnost iz mestne jurisdikcije v terezijanskem katastru navedena manj dosledno, pač v zvezi z davčno oprostitvijo, medtem ko cenilni operati za vsako parcelo franciscejskega katastra praviloma navajajo tudi zemljiškega gospoda.

4 Prim. geslo *Stadtburg* v: *Lexikon des Mittelalters*, München-Zürich, VIII (1996), str. 13–14.

5 ARS, TK, RDA, N 241, No. 8, s. d., (1752). Pozna preselitev cerkvene uprave iz Rosalnic v Metliko se zrcali v dejstvu, da sta po terezijanskem katastru stali na mestu davčno zavezanih tleh celotna prošnja in pol komende nemškega viteškega reda.

6 ARS, TK, RDA, N 243, No. 6, 10. 8. 1752.

7 Istotam, N 238, No. ad 16, 17. 8. 1752.

8 Tako je bilo župnišče od 18. stoletja dalje nastanjeno v mlajšem gradu, ki je stal na drugem koncu Kostanjevice in bil davčno zavezan mestu, ker so ga v zgodnjem novem veku postavili na mestnem zemljišču. - ARS, TK, RDA, N 240, No. 3, 19. 6. 1752. - Prim. Jožef Likar, *O nastanku mesta in mestnega prava Kostanjevice*, v: *Kostanjevice na Krki. Ob sedemstoletnici mestnega obstoja*. Kostanjevica 1953, 30 sl. - Prim. Jože Mlinarič, *Kostanjeviško gospostvo po urbarju iz leta 1625*, Kostanjevica na Krki 1970, str. 7.

9 To se ni zgodilo niti pozneje v Krškem, kjer so opustili stari višinski grad in prenesli sedež gospostva v mesto, prav tako na mestu podsodna tla. - Prim. Ivan Lapajne, *Krško in Krčani*, Krško 1894, str. 30–31. - ARS, TK, RDA, N 239, No. 7, 13. 6. 1752.

10 Cesar Friderik je leta 1488 odpustil župniku Primožu vse davke za novo župnišče, potem ko so mu starega požgali Turki (Metod Benedik, *Krško in okolica v cerkvenoupravnem pogledu*, v: *Krško skozi čas 1477–1977*, Krško 1977, str. 159), ni pa jasno, ali gre za župnišče v mestu ali v Leskovcu.

11 Terezijanski kataster k "freygeweste corpora" med drugim prišteva proštnjo z mežnarijo, hišico stiškega samostana in hišo graščine Grm (ARS, TK, RDA, N 242, No. 22, s. d.), katerih seštevek letne koristi ustreza vsoti koristi od nespecificiranih svobodnih hiš pod tujo jurisdikcijo (istotam, No. 7, s. d.). Naštetim moramo pripisati še frančiškanski samostan, ki ga kataster niti ne upošteva.

12 ARS, Mikrofilmi, *Listine iz HHStA*, 13 D/20, 1437 VII. 30., *Dunajsko Novo mesto*. - Pueljeva *Idiographia* navaja k tej listini starejša podatka o stolpu celo iz let 1081 in 1237 (prim. Jože Mlinarič, *Stiška opatija 1136–1784*, Novo mesto 1995, str. 43; France Baraga, *Kapiteljski arhiv Novo mesto. Regesti listin in popis gradiva (Acta ecclesiastica Sloveniae 17)*, Ljubljana 1995, str. 19). Da je šlo leta 1437 dejansko za zidanje novega stolpa, je na podlagi originalne listine ugotovil že Fran Zwitner (*Starejša kranjska mesta in meščanstvo*, Ljubljana 1929, str. 13).

13 V zamenjalni listini 1365 II. 8., Dunaj je sicer govor samo o šestih hubah in zemljišču, nekoč imenovanem Gradec, ki mu daje šele Valvasor pridevek dvorec (hof). Različne stroke so si bolj ali manj edine, da je treba Gradec iskati na današnjem Kapiteljskem hribu. - Objava in prevod listine 1365 II. 8., Dunaj v: Božo Otorepec, *Prepis in prevod zamenjalne listine med Rudolfom IV. in stiškim samostanom*, v: *Novo mesto 1365–1965. Prispevki za zgodovino mesta, Maribor-Novo mesto 1969*, str. 111–114. - Prim. Milko Kos, *Ustanovitev Novega mesta*, v: *prav tam*, str. 82.

14 J. Mlinarič, n. d., str. 43. - Lokacija bajnofškega stolpa blizu zgornjih mestnih vrat se omenja še v vicedomski vizitaciji leta 1744 (ARS, Vic. A., šk. 256, I/133, lit. R II-3, 27. 5. 1744).

15 ARS, TK, RDA, N 242, No. 22, s. d.

16 *Prav tam*, No. 27, s. d., *Annotata bey der stadt Rudolphswerth*.

17 Josip Gruden, *Cerkvene razmere med Slovenci v XV. stoletju in ustanovitev ljubljanske škofije*, Ljubljana 1908, str. 93.

18 *Regest 1497 II. 14. z dodatkom* v: F. Baraga, n. d., str. 107–108, št. 161.

19 ARS, TK, RDA, N 242, No. 22, s. d.; No. 7, s. d., No. 27, s. d., *Annotata bey der stadt Rudolphswerth*.

20 Zemljiški gospod je izvrševal patrimonialno sodstvo, mestni organi pa deželno sodstvo, če jim je kot tako pripadalo za območje mesta in pomirja. - Prim. Janko Polec, *Razpored sodnih instanc v slovenskih deželah od 16. do 18. stoletja*, v: *Zbornik znanstvenih razprav VI (1927–1928)*, Ljubljana 1928, str. 128.

21 S. Vilfan, n. d., str. 165–166; *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog. II. zvezek. Družbena razmerja in gibanja*, Ljubljana 1980, str. 183. - Kolikor pa so oštati, nekdanj del drugega zemljiškega gospostva, prišli pod mestno zemljiško

gospostvo, je na njih najpozneje tedaj prenehal agrarni podložniški režim, vendar so se ohranili relikvi agrarne ureditve, denimo tako kot pri kupnih zemljiščih plačevanje desetega in dvajsetega pfeniga ob nakupu in prodaji. Takih in podobnih preostankov, ki bi kazali na nekdanjo imuniteto, v dolenskih mestih ne zasledimo, nenazadnje tudi zato, ker so posebnosti vseskozi slabo dokumentirane.

22 Npr. v Metliki leta 1459 (Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien (HHStA), Hs. B 360, fol. 126, po tipkopisu B. Otorepca na Zgodovinske inštitutu Milkass Kosa ZRC SAZU).

23 Steiermärkisches Landesarchiv (StLA), I.Ö. Urkundenreihe, No. 514m, 1568 VIII. 28., Gradec.

24 Prepis listine 1421 III. 26., Krško v: Johann Weichard Valvasor, Die Ehre deß Hertzogthums Crain XI, Laybach 1689, str. 236–237. - Prim. J. Mlinarič, Krško in njegova gosposčina v srednjem veku, v: Krško skozi čas 1477–1977, Krško 1977, str. 39. - Ob ustanovitvi kaplanije leta 1391 sta ji grofa Herman in Viljem Celjska med drugim podarila tudi oštari v trgu (unam domum in foro Gurgveld) (prepis listine 1391 II. 24., Celje v: J. W. Valvasor, n. d., str. 235–236).

25 ARS, Vic. A., šk. 279, I/142, lit. T II-5, 22. 5. 1744. - ARS, TK, RDA, N 243, No. 6, 10. 8. 1752.

26 HHStA. Hs. W 724, fol. 241 (po tipkopisu B. Otorepca na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU).

27 Po cenilnih operatih okoli leta 1832 je šlo za hišo z dvema hlevoma (parc. 24), podložno dvorcu Nadlišek kot sestavnemu delu turjaške grofije (ARS, Franciscejski kataster za Kranjsko (Fr. kat.), N 320, mapa; Cenilni operati, N 320, Protocoll sämmtlicher Grund- und Bau-Parzellen der Gemeinde Tschernembl, s. d.).

28 Dušan Kos, Urbarji za Belo krajino in Žumberk (15.–18.stoletje), Ljubljana 1991, str. 55, 78.

29 ARS, Zbirka urbarjev, 42 u, urbar Turjak 1501, fol. 200; 43 u, urbar Turjak 1504, fol. 232; 44 u, urbar Turjak 1509, fol. 210. - Sredi 18. stoletja je ostal od te posesti le še velik vrt, ki so ga šteli za tri zemljišča (grunt) (ARS, Vic. A., šk. 279, I/142, lit. T II-5, s. d. (1744, Specification etc.); ARS, TK, RDA, N 120, No. 49, 3. 6. 1755).

30 Leta 1744 je šlo za osem gostačev, leta 1755 pa za šest hiš (gl. zgornjo opombo). Franciscejski kataster in cenilni operati odkrivajo pet stavbnih parcel s št. 76–80 (ARS, Fr. kat., N 320, mapa; Cenilni operati, N 320, Protocoll sämmtlicher Grund- und Bau-Parzellen der Gemeinde Tschernembl, s. d.).

31 Fr. Komatar, Das Schloßarchiv in Auersperg, v: Carniola NV I (1910), str. 123–135. - Prim. D. Kos, n. d., str. 56–57.

32 Črnomaljski oštari se kot sestavni del posesti Mala vas pojavijo v urbarju gospostva Žužemberk 1637–1643 (HHStA, Archiv Auersperg (AAu), A-15–71, fol. 248), ni pa jih v starejših žužemberških urbarjih iz obfobja 1498–1624 (istotam, A-15-No. 55–70).

33 Regest 1400 v: E. D. Gaston graf von Petteneegg, Die Urkunden des Deutsch-Ordens-Centralarchives zu Wien, I. Band (1170–1809), Leipzig 1887, str. 419, št. 1601.

34 Po terezijanskem katastru je črnomaljskemu župnišču oziroma beneficiju Naše ljube Gospe v Vojni vasi pripadalo v mestu sedem hiš (ARS, TK, RDA, N 243, No. 6, 10. 8. 1752), medtem ko po tričetrt stoletja mlajšem franciscejskem katastru in cenilnih operatih ni zaslediti ne stavbnih ne zemljiških parcel v rokah župnišča ali omenjenega beneficija. Zdi se mogoče, da so hiše iz terezijanske dobe medtem prenesli na beneficij sv. Duha, ki je bil župniji inkorporiran leta 1805 (o inkorporaciji: Leopold Podlogar, Kronika mesta Črnomlja in njega župe, Ljubljana 1906, str. 46). Po terezijanskem katastru mu je v mestu pripadal samo majhen vrt (ARS, TK, RDA, N 37, No. 7, 12. 8. 1754), po cenilnih operatih okoli leta 1832 pa štiri hišice nasproti cerkve (parc. št. 63–66), vendar prav tako dovolj blizu župnišča (ARS, Fr. kat., N 320, mapa; Cenilni operati, Protocoll sämmtlicher Grund- und Bau-Parzellen der Gemeinde Tschernembl, s. d.).

35 L. Podlogar, n. d., str. 46.

36 ARS, Zbirka listin, Kronološka serija, 1407 VI. 18., Dunaj.

37 ARS, TK, RDA, N 37, No. 7, 12. 8. 1754.

38 Leta 1744 so našli v mestu 16 njegovih gostačev, po terezijanskem katastru osem let pozneje šest hiš, medtem ko jih imajo cenilni operati okoli leta 1832 deset. - ARS, Vic. A., šk. 279, I/142, lit. T II-5, 22. 5. 1744; ARS, TK RDA, N 243, No. 6, 10. 8. 1752; ARS, Fr. kat., N 320, mapa; Cenilni operati, Protocoll sämmtlicher Grund- und Bau-Parzellen der Gemeinde Tschernembl, s. d., parc. št. 38–43, 54, 59, 61, 91–92.

39 ARS, Vic. A., šk. 279, I/142, lit. T II-3, ad 18. 2. 1573, Comission des städtchen Tschernembls.

40 Zwitter razlikuje v Ljubljani tri vrste hišnih posestnikov. Prvi sploh nimajo oprostilnih pisem in morajo zato nositi vse obveznosti, drugi so s privilegiji oproščeni le plačevanja davkov, a obvezani k drugim obveznostim, tretji pa imajo oprostilna pisma za vse obveznosti do mesta (F. Zwitter, n. d., str. 41).

41 Prim. F. Zwitter, n. d., str. 43. - Pavšalni mestni davek v obliki sodnine je denimo v letih

1437–1439 izpričan za Novo mesto in Kostanjevico (ARS, Vic. A., šk. 101, urbar gospostva Kamnik-Stari grad 1439, fol. 11', 19'-20), od 1426 pa za trg Mokronog (Archiv der Diözese Gurk, Klagenfurt, Hs. 106, fol. 8).

42 Sergij Vilfan, Novomeški mestni privilegij, v: Novo mesto 1365–1965. Prispevki za zgodovino mesta, Maribor-Novo mesto 1969, str. 103. - F. Zwitter, n. d., str. 39.

43 S. Vilfan, n. d., str. 102–103.

44 Nekdanji kostanjeviški sodnik Otakar je denimo leta 1323 prodal svojo zidano hišo z oštatom plemiču Greifu Čreteškemu (regest 1323 VI. 9., Kostanjevica v. Fr. Komatar, Das Schloßarchiv in Auersperg, v: Mitteilungen des Musealvereines für Krain XVIII (1905), str. 138, št. 35). Osee iz Ostroga in njegova žena Hemka, vdova nekega kostanjeviškega mesarja, sta leta 1406 podarila tamkajšnji cisterci svojo hišo in dvorec (hof) v mestu (ARS, Zbirka listin, Kronološka serija, 1406 VII. 25., Kostanjevica). Hišo in oštac z vrtom je imel pod mestno jurisdikcijo tudi kostanjeviški župnik Nikolaj, ki ju je istega leta 1406 prodal oskrbniku gradnje novega samostana v Pleterjah (ARS, Zbirka listin, Listine iz HHSa, Samostan Pleterje, 1406 XI. 16. s.l.). Novomeški meščan Marin Mlakar je svojo hišo in oštac prodal leta 1436 mirnopoškemu župniku in njegovim naslednikom (Regest 1436 XI. 30., s. l. v: F. Baraga, n. d., str. 69, št. 50).

45 Regest 1444 II. 17., Ljubljana v: J. Chmel, Regesten des römischen Königs Friedrich IV. 1440-1452, I, Wien 1859, str. 160, No. 1599.

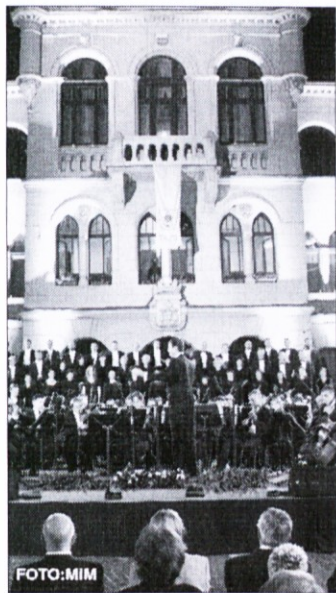
46 Regest 1451 IV. 7., s. l. v: F. Baraga, n. d., str. 75–76, št. 71.

47 Tudi ko je Katarina Celjska leta 1386 kot zastavna imetnica Kostanjevice in Novega mesta podarila grofoma Ortenburškima od svojega lastnega imetja po eno hišo z oštatom v Kostanjevici in Novem mestu, je šlo zgolj za prenos pravic, po katerih je hiši posedovala sama (mit allen rechten als wir es inne gehabt haben). - ARS, Mikrofilmi, Listine iz HHSa, 9 D/9, 1386 IV. 25., Bruck in Eigau. - Glede na to, da so Ortenburžani isto leto iz njenih rok in od Hansa Trušenjskega prevzeli zastavo nad Kostanjevico, Novim mestom in drugimi posestmi (Dr. Bidermann, Carniolica, v: Mittheilungen des historischen Vereins für Krain XXI (1866), str. 26), gre morda za hiši, ki sta prej in poslej služili kot upravni poslopji ortenburških in celjskih uradnikov.

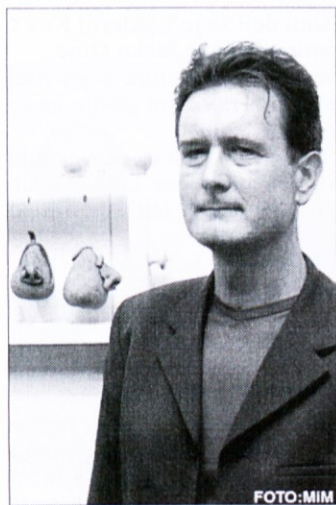
Vinjeta na listini kostanjeviškega opata
Aleksandra barona Tauffererja
(1737–1760); foto Zvone Pelko

SEPTEMBER

Zaključni koncert Novomeških glasbenih večerov in Imaga Sloveniae na novomeškem Glavnem trgu

Kipar Matjaž Matko v Galeriji Krka na svoji samostojni razstavi

KRŠKO, 3. septembra – V Galeriji Krško so odprli razstavo del Spira Masona z naslovom 4, premestitev No Memory No Distance.

BRESTANICA, 6. septembra – Letošnje Jesenske serenade so se pričele na gradu Rajhenburg, ko je nastopila sopranistka Marta Močnik ob spremljavi uveljavljenega čembalista Janka Kastelca. Koncert se je imenoval Biseri angleškega baroka.

CERKLJE OB KRKI, 6. septembra – V galeriji vojašnice so odprli razstavo del enajstih koroških slikarjev, članov likovne sekcije Društva upokojencev Ravne na Koroškem.

GLOBODOL, 6. septembra – V Domu glasbene dediščine sta se na orgelskem koncertu predstavila Tereza Podlogar in Tilen Bajc.

LESKOVEC PRI KRŠKEM, 6. septembra – Pred cerkvijo sv. Ane je potekal glasbeno-literarni večer, na katerem so nastopili: Stanka Hrastelj in Benjamin Šiter, ki sta prebiralta pesmi, Leskovski oktet in kitarist Milan Ameršek.

NOVO MESTO, 6. septembra – V Knjigarni Goga je bila prva projekcija dokumentarca o alpinistu Andreju Markoviču avtorja Romana Makšeta.

KRŠKO, 7. do 8. septembra – V tovarni Vipap je potekal fotografski ekstempore.

NOVO MESTO, 7. septembra – Mestna občina je povabila na zaključno prireditev Novomeških poletnih večerov 2002, ko je na Glavnem trgu nastopil Simfonični orkester Mariborske filharmonije in Mešani pevski zbor Opere in baleta SNG Maribor. Koncert je predstavljal tudi slavnostni zaključek Podobe Slovenije.

PODSREDA, 7. septembra – Bavarska gledališka skupina Lichtenegger Bund se je predstavila z igro Črni pajek.

ŠENTRUPERT, 7. septembra – Poletje v Šentrupertu se je zaključilo s predstavo Shirley Valentine v izvedbi Polone Vetrin v kulturnem domu.

ŠMARJETA, 7. septembra – V okviru Novomeškega glasbenega festivala je v župnijski cerkvi nastopil Adam Seli na klasični harmoniki.

BOGENŠPERK, 8. septembra – Na gradu je Bachove skladbe igral kvartet Sensibile, koncert pa je ponovil še na gradovih Rajhenburg in Bogenšperk.

RIBNICA, 10. septembra – V Galeriji Miklova hiša so na ogled postavili slikarska dela ameriškega Slovenca Gregorja Peruška, po rodu iz Jelovca pri Sodražici. O ustvarjalcu sta na otvoritvi spregovorili kustosinja Breda Ilich Klančnik in dr. Irena Mislej.

SEVNICA, 11. septembra – V galeriji gradu so odprli razstavo starih planinskih razglednic in fotografij.

BRESTANICA, 12. septembra – Akvarel – Krško 2002 je bil naslov razstave, ki so jo odprli na gradu Rajhenburg, predstavilo pa se je 25 ljubiteljskih likovnih ustvarjalcev, ki je sodelovalo na 4. likovni šoli v Krškem z mentorico Jožico Medle.

LJUBLJANA, 12. septembra – Na Kongresnem trgu je nastopila zasedba Brina&String.si, ki je na koncertu predstavila pesmi z nove zgoščenke Graščakinja, ki je letos izšla v zbirki novomeške založbe Goga.

NOVO MESTO, 12. septembra – V Galeriji Krka so novo razstavno sezono pričeli z domačim avtorjem Matjažem Matkom, ki se je predstavil z novjšimi stvaritvami, ki jih je naslovlil Spomini na Novo mesto ali Matkov bluz. O avtorju je spregovorila Katarina Mahnič, večer pa sta kulturno obogatila violinist Volodja Balžalorsky in kitarist Igor Saje.

SEVNICA, 12. septembra – V Lekosovi galeriji Ana so na ogled postavili dela kiparja Radovana Grosa iz Maribora. Spregovorila je vodja galerije Breda Drenek – Sotošek.

TREBNJE, 12. septembra – Picerija Šeligo in novomeški Literarni klub Dragotina Ketteja sta pričela z nizom literarnih večerov, na katerem je bil

Marjeta Keršič-Svetel na otvoritvi svoje razstave Gore v Ganglovem razstavišču Belokranjskega muzeja v Metliki

Borut Peterlin pripravlja razstavo Bajke in povesti o Gorjancih v novomeškem mestnem gozdčku Ragov log

prvi gost trebanjski literat Samo Dražumerič. Predstavil je svoj prozni prvenec Fantazija smehljajev. Z njim se je pogovarjala Klavdija Kotar.

VELIKE LAŠČE, 12. septembra – Pri Kuklju so predstavili knjigo Dolenjska in belokranjska kuhinja.

BREŽICE, 13. septembra – Na grajskem dvorišču so pod naslovom Tako so se predstavili na tujem nastopile kulturne skupine brežiške občine.

NOVO MESTO, 13. septembra – V Galeriji Kralj so odprli razstavo kiparskih del – reliefnih porcelanov in risb na porcelanu – Alenke Viceljo.

PODSREDA, 13. septembra – Vzporedni svetovi je naslov razstave del Majde Skrinar, ki so jo na ogled postavili na gradu.

NOVO MESTO, 14. septembra – Podžupanja Martina Vrhovnik je v Galeriji Škof odprla razstavo del, ki jih je petnajst umetnikov ustvarilo na letošnji likovni koloniji Šmihel 2002. V kulturnem programu je nastopil tenorist Miloš Genorio ob klavirski spremljavi hčerke Monike Genorio, kantavtor Matej Škof, pesmi, ki jih je ob delih napisal Smiljan Trobiš, pa je z avtorjem prebirala Jerica Pezdič. – V Knjižarni Goga so odprli razstavo ilustracij Dasenke Frece.

BREŽICE, 17. septembra – V Kinu Brežice so pripravili slavnostni zaključek slovenskega knjižnega kviza 2002 za brežiško občino z žrebanjem nagrajencev in filmom Gospodar prstanov.

METLIKA, 17. septembra – Ljudska knjižnica je povabila v kulturni dom na zaključek Slovenskega knjižnega kviza Anton Ingolič in Štajerska. Mladi so si ogledali filmsko predstavo Pošasti iz omare.

NOVO MESTO, 17. septembra – Ob zaključku razstave Kelti v Novem mestu so v Dolenjskem muzeju pripravili razstavo Oblačilna kultura Kelto, ki je nastala v muzejskih delavnicah. – Na prireditvi ob zaključku Slovenskega knjižnega kviza je mlade v Knjižnici Mirana Jarca razveselil znani pantomimik Andres Valdes.

METLIKA, 18. septembra – Gore je naslov fotografske razstave avtorice Marjete Keršič-Svetel, ki jo je v Ganglovem razstavišču ob 20-letnici delovanja pripravilo metliško planinsko društvo.

TREBNJE, 18. septembra – V okviru koncertne turneje po Sloveniji je v avli Centra za izobraževanje in kulturo nastopil izraelski duo Avivit.

IMPOLJCA, 19. septembra – V restavraciji Dvorca Impoljca so odprli razstavo del, nastalih na likovni koloniji Združimo barve – slikajmo skupaj.

KOČEVJE, 19. septembra – Na mestni ploščadi je nastopil Orkester slovenske policije.

LJUBLJANA, 19. septembra – Z najnovejšimi deli se je v galeriji Kos v pasaži Nebotičnika prestavil novomeški diplomirani slikar Janko Orač.

NOVO MESTO, 19. septembra – Ženski pevski zbor Jasmin, ki ga vodi Marjana Dobovšek, je imel koncert v Evangelijski cerkvi, kot gostje pa so nastopili člani noneta Vasovalci.

ŠENTRUPERT, 19. septembra – V OŠ dr. Pavla Lunačka so na srečanju s pisateljico dr. Kristino Brenkovo predstavili 3. natis njene knjige Kruh upanja. Dogodek, ki sta ga povezovala prof. Jože Zupan in Janja Jerovšek, je obogatila pianistka Damjana Zupan.

BRESTANICA, 20. septembra – Prostranost navdiha je bil naslov koncerta Ljubljanskega kvarteta saksofonov v sklopu Jesenskih serenad na gradu Rajhenburg.

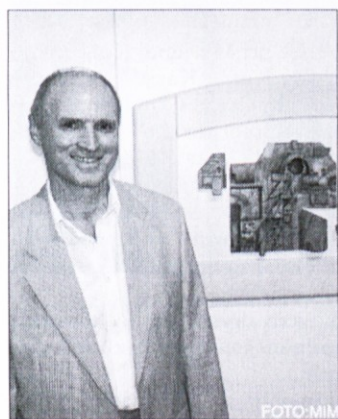
ČRNOMELJ, 20. septembra – V avli belokranjske podružnice Nove Ljubljanske banke so odprli fotografsko razstavo Začetki industrializacije v Beli krajini.

NOVO MESTO, 20. septembra – V avli Kulturnega centra Janeza Trdine je bila otvoritev razstave fotografij natečaja Stara porodnišnica Novo mesto z razglasitvijo zmagovalnih fotografij in podelitvijo nagrad. – V mestnem gozdu Ragov log so odprli fotografsko razstavo domačega fotografa Boruta Peterlina z naslovom Bajke in povesti o Gorjancih. Otvoritev je zaokrožil nastop glasbenikov Marijana Doviča, Mira Tomšiča in Klemna Pluta, plesna improvizacija Gregorja Luška in Rosane Hribar, branje Katje Plut ter pogovor Saša Đukića z avtorjem.

BREŽICE, 21. septembra – Pevci mešanega pevskega zbora Viva z zborovodkinjo Simono Rožman Strnad so desetletnico delovanja proslavili

Nastop skupine saksofonistov trebanjske glasbene šole na medobmočnem srečanju starejših avtorjev v Šentrupertu

Branko Šuster na razstavi svojih keramičnih reliefov v Dolenjskem muzeju v Novem mestu

KRONIKA
Rast 6 / 2002

z jubilejnim koncertom na brežiškem grajskem dvorišču. Podelili so Gallusova priznanja.

BOGENŠPERK, 22. septembra – Na koncertu Jesenskih serenad je na gradu nastopila vokalna skupina Domen.

NOVO MESTO, 24. septembra – Člani likovne sekcije interesnih dejavnosti novomeškega upokojskega društva, ki jih vodi Marjan Maznik, so se s svojimi deli predstavili v restavraciji Splošne bolnišnice.

SENOVO, 25. do 26. septembra – V prostorih osnovne šole je pod vodstvom gledališkega režiserja in dramatika Mihe Alujeviča iz Celja potekal medobmočni seminar za režiserje gledaliških skupin.

ŠENTRUPERT, 25. septembra – OŠ dr. Pavla Lunačka je povabila na medobmočno srečanje starejših avtorjev seniorjev. Izbrana dela avtorjev je brala prof. Simona Koščak, literarno delavnico srečanja pa je vodil prof. Ivan Gregorčič.

KOČEVJE, 26. septembra – V Likovnem salonu so odprli razstavo ročnih del TD Kostel. – Guest zaključka slovenskega knjižnega kviza v knjižnici je bil Sten Vilar s predstavo Skrinjica želja.

KRŠKO, 26. septembra – V Valvasorjevi knjižnici je potekal pogovor o romanu Kalipso Vesne Milek z gosti Katjo Šulc, Manco Košir in Andrejem Blatnikom. – V kulturnem domu so odprli fotografsko razstavo ekstempora na temo Vipav, Tovarna papirja in celuloze – industrijska dediščina.

NOVO MESTO, 26. septembra – V Kulturnem centru Janeza Trdine so predstavili knjigo Bibliografija periodike na Dolenjskem Miloša Jakopca. Dogodek je popestrila violinistka Maja Bevc. – V kavabaru Pri slonu se je predstavil Andrej Ojsteršek s fotografsko razstavo Kreativna informacija. Večer sta popestrila džezovska pevka Nina in kitarist Matjaž Carnelutti. – V Knjigarni Goga so na prireditvi Sniff po Sniffu pričeli s projekcijami izbranih kratkih filmov poletnega mednarodnega filmskega festivala.

BRESTANICA, 27. septembra – V okviru Jesenskih serenad je na gradu Rajhenburg nastopila vokalna skupina Domen.

ČRNOMELJ, 27. septembra – Na gradu so odprli razstavo slikarskih del, nastalih na ekološkem spustu Lahinja 2002. Sodelovalo je 17 slikarjev iz Slovenije, Hrvaške in Avstralije.

GLOBODOL, 27. septembra – Na koncertu ob svečah sta v Domu glasbene dediščine nastopila sopranistka Olga Gracelj in čembalist ter organist Milko Bizjak.

MALA LOKA, 27. do 28. septembra – Trebanjska območna izpostava Javnega sklada RS za kulturne dejavnosti je v sodelovanju s KUD Arti organizirala lončarsko delavnico pod vodstvom Zdenke Bukovec.

NOVO MESTO, 27. septembra – V Dolenjskem muzeju so odprli razstavo Keramični reliefi domačega ustvarjalca Branka Šustra. Avtorja je predstavil umetnostni zgodovinar Jožef Matijević, otvoritev pa je obogatila pianistka Damjana Zupan. – V Knjigarno Goga so povabili na literarni večer s pisateljem Dušanom Čatom. – V Galeriji Grmskega gradu so pripravili zaključek mednarodnega natečaja Fotografska izkušnja 2002 s podelitvijo nagrad, odprli pa so tudi razstavo Moj pogled na industrijsko dediščino, Fotopub in Bajke in povesti o Gorjancih.

BREŽICE, 28. septembra – Ful divji lovec je naslov melokomedije, ki jo je v Mladinskem centru uprizorila gledališka skupina Pač Tejater.

TREBNJE, 28. septembra – V Domu starejših občanov je potekalo medobmočno srečanje upokojskih pevskih zborov Dolenjske, Bele krajine in Posavja.

VELIKE LAŠČE, 28. septembra – V Levstikovem domu sta na koncertu nastopila švicarski zbor Gruenenmatt in Velikolaška vokalna skupina.

ČRNOMELJ, 30. septembra – V Špeličevi hiši so odprli razstavo del mladih likovnikov poletne likovne delavnice, ki jo je vodil akademski slikar Robert Lozar.

KOSTANJEVICA, septembra – Razstavo o zgodovini Kostanjevice so v organizaciji Posavskega muzeja Brežice spremljale muzejske učne ure o razvoju denarja.

LENDAVA, septembra – Na srečanju rockerskih skupin Slovenije Maraton 2002 je novomeška skupina Šund izmed 14 udeležencev osvojila prvo

SEPTEMBER

nagrado zlato činelo.

LJUBLJANA, septembra – V samozaložbi je izšla knjiga Hišica nad Krko s podnaslovom Vojna v otroških očeh, ki jo je napisal nekdanji politik in družbeni delavec Franc Šetine in žena Natalija. – Grosupeljska založba Mondena je izdala štiri pesniške novosti: Lila Marcella Potocca, Potovanje na zahod Uroša Črnigoja, Lokvanji Jurija Koviča in Rime Neže Tratar.

NOVO MESTO, septembra – Novomeška Glasbena šola Marjana Kozine je dobila v dar iz indonezijskega veleposlaništva indonezijska glasbila, ki jih je našim glasbenikom predstavil Gonti Sitohang.

OKTOBER

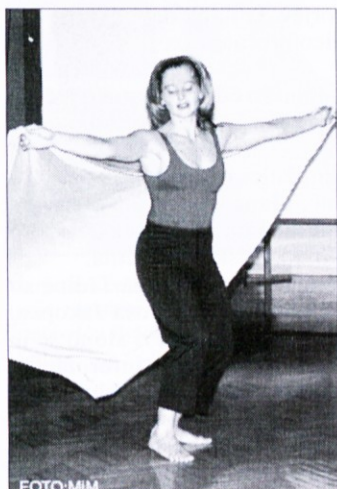

FOTO:MIM

Natalija Mikec izvaja plesno točko svoje predstave Alica v Tralala deželi v novomeški gimnaziji

FOTO:MIM

Razstava ekslibrisov Arpada Šalamona v razstavišču frančiškanske knjižnice v Novem mestu

KOČEVJE, 1. oktobra – V Likovnem salonu so odprli razstavo Društva podeželskih žena Kočevska ozimnica.

KRŠKO, 1. oktobra – Klemen Tičar je glasbeno popestril otvoritev razstave Zapisi časa ljubljanskega arhitekta Petra Marolta v Galeriji Krško.

NOVO MESTO, 1. oktobra – V Knjižnici Mirana Jarca je bila predstavitev petletnega kulturnega programa Evropske unije Kultura 2000, v katerem od letos polnopravno sodeluje tudi Slovenija. – V Galeriji Krka so na ogled postavili razstavo del akademskega slikarja Rudija Skočirja iz Žibrš. Avtorja in njegova dela je predstavila umetnostna zgodovinarica in likovna kritičarka Tatjana Pregl Kobe, otvoritev pa je popestril nastop vokalne skupine Ragle.

OREHOVICA, 1. oktobra – V osnovni šoli je svojo knjigo Gorjanski škrti med ljudmi predstavila pisateljica Ivanka Mestnik. Podobno prireditve so pripravili tudi v novomeški OŠ Drska.

KOČEVJE, 4. oktobra – Božidar Jakac: Risbe je naslov prenovljene stalne razstave del novomeškega priznanega slikarja in grafika, ki so jo odprli v Pokrajinskem muzeju. Zbirka šteje z najnovejšo donacijo Jakčeve žene Tatjane že 219 risb.

NOVO MESTO, 4. oktobra – S plesno-glasbeno predstavo z naslovom Alica v Tralala deželi se je v atriju gimnazije predstavila Natalija Mikec.

SEMIČ, 4. oktobra – Mladi iz belokranjskih osnovnih in srednjih šol so ustvarjali na 21. ektemporu mladih likovnikov Bele krajine.

BREŽICE, 5. oktobra – Na skupnem koncertu sta v Rokovi cerkvi nastopila ženska pevška zbor Nove kreditne banke Maribor pod vodstvom Irene Jošt in KUD Brežice pod vodstvom Elizabete Križanič. – V avli Mladinskega centra so postavili fotografsko razstavo Stara novomeška porodnišnica.

KOSTANJEVICA, 5. oktobra – Skupina domače mladine je ob praznovanju 750-letnice mesta pripravila igro na prostem z naslovom Mostovi.

LESKOVEC, 5. oktobra – V osnovni šoli je potekal glasbeno-literarni večer na temo Jesen.

NOVO MESTO, 5. oktobra – Na salonu poezije pri Marjanci Kočevar so se zbrali pesniki: Mojca in David Šušel, Klavdija Kotar, Katja Plut, Samo Dražumerič, Gal Gjurin in Marjanca Kočevar ter dr. Cveto Gradišar in Jože Rozman. Salon so z glasbo obogatili pianist Erik Šuler ter kitarista Dušan Pavlenič in Iztok Zorko, s slikami pa se je predstavil slikar Janko Orač.

RIBNICA, 5. oktobra – V cerkvi je nastopila skupina Camerata Labacensis. – Na predvečer mednarodnega dneva učiteljev je v dvorani Ideal centra potekal koncert učiteljev Glasbene šole Ribnica in OŠ dr. Franceta Prešerna. Vmes sta svoje pesmi prebirali Mojca Jelušič in Sonja Pucer, Danica Pucelj pa je recitirala pesmi Milana Čiroviča.

VELIKE LAŠČE, 5. oktobra – V Levstikovem domu sta na koncertu švicarskih in slovenskih ljudskih pesmi nastopila mešani pevski zbor Luetzelflueha iz Švice in Velikolaška vokalna skupina.

HROVAČA, 6. oktobra – Na Škrabčevi domačiji so odprli prenovljen skedenj, nadgrajen v muzej in kulturno in poslovno središče, in se tako oddolžili spominu na 85. obletnico smrti jezikoslovca p. Stanislava Škrabca.

DOLENJSKE TOPLICE, 10. oktobra – Barvne impresije je naslov fotografske razstave domačina Marka Pršine, ki so jo odprli v Hotelu Kristal. Večer sta popestrili violinistki Petra Božič in Šejla Mujič.

NOVO MESTO, 10. oktobra – V razstavišču Frančiškanskega samostana je bila na ogled razstava avtorskih ekslibrisov Arpada Šalamona in ekslibrisov iz frančiškanske samostanske knjižnice. Z razstavo, o kateri je spre-

KRONIKA

Rast 6 / 2002

644

govoril Jožef Matijevič, so obeležili 35-letnico društva Exlibris Sloveniae. Dogodek je glasbeno dopolnil organist Matej Burger. – V Knjižnici Mirana Jarca so predstavili knjižne novosti Slavka Dokla: Čemu so se nekoč smejala Dolenjci, Utrip nekega časa in Na svidenje, smeh.

SEVNICA, 10. oktobra – V Lekosovi galeriji Ana so odprli razstavo šestih stanovalcev Doma upokojencev in oskrbovancev Impoljca.

TREBNJE, 10. oktobra – V picerijo Gostilne Šeligo so povabili na literarni večer z novomeškima pesnicama Marjanco Kočevar in Klavdijo Kotar. Z njima se je pogovarjal trebanjski pesnik in pisatelj Samo Dražumerič.

BREŽICE, 11. oktobra – Vesna Milek je v Klubu Mladinskega centra predstavila svoj prvenec Kalipso.

PRAGA, 11. do 13. oktobra – Na 8. evropskem prvenstvu mažoret je sodelovala tudi mažoretna sekcija KUD Godba iz Kočevja, ki se je domov vrnila s pokalom za drugo mesto.

RIBNICA, 11. oktobra – V Galeriji Miklova hiša so odprli pregledno razstavo partizanskega fotoreporterja Jožeta Petka in tako počastili spomin na 90-letnico njegovega rojstva. Razstavo je pripravila dr. Nadja Zgonik.

KOSTANJEVICA, 12. oktobra – S celodnevним programom je Kostanjevica praznovala 750-letnico prve omembe mesta v pisnih virih. Na slavnostni akademiji so Lada Smrekarja in Miloša Kovačiča razglasili za častna meščana, zbranim pa je spregovoril tudi predsednik države Milan Kučan.

KRŠKO, 12. oktobra – Posavski oktet je imel v Kulturnem domu prvi samostojni koncert, s katerim so počastili 25-letnico te ustanove.

NOVO MESTO, 12. oktobra – V klubu LokalPatriot je bila na ogled improvizacijska gledališka predstava Dvojčica.

ŠENTRUPERT, 12. oktobra – V kulturnem domu je imel jubilejni koncert pevski zbor šentruperskih vinogradnikov.

ČRNOMELJ, 14. oktobra – Ko citre zapojejo je bil naslov prireditve Glasbene šole Brežice v glasbeni šoli.

NOVO MESTO, 14. oktobra – Ob svečani otvoritvi Tedna vseživljenjskega učenja je imel v Kulturnem centru Janeza Trdine koncert Pihalni orkester Krka Zdravilišča iz Straže. – V Domu kulture je SNG Drama iz Ljubljane uprizorila predstavo Jez in jo ponovila še naslednji dan.

PIŠECE, 14. oktobra – Potekala je 2. likovna delavnica Sožitje različnosti Pišeece 2002.

NOVO MESTO, 15. oktobra – Dolenjski muzej in Knjižnica Mirana Jarca sta povabila na literarni večer besednih ustvarjalcev iz Karlovca: Željka Mavretiča, Ane Postružnik, Nikoline Žunec in Gorana Majetiča.

BREŽICE, 16. oktobra – Gremo v planine je naslov medobmočne fotografske razstave, s katero so v Posavskem muzeju počastili občinski praznik in mednarodno leto gora. Izbor je pripravil mojster fotografije Oskar Dolenc. Dogodek so popestrili učenci domače glasbene šole.

ČRNOMELJ, 18. oktobra – Na gradu so odprli medobmočno pregledno likovno razstavo 51 ustvarjalcev Bele krajine, Dolenjske in Posavja. O razstavi je spregovorila vodja izpostave Sklada Ksenija Khalil ter Jožef Matijevič, ki je opravil izbor del. Odkupno nagrado je prejela študentka likovne akademije Maja Kastelic iz Trebnjega.

KRŠKO, 18. oktobra – Opera in balet SNG Ljubljana sta v Kulturnem domu gostovala z Leharjevo opero Vesela vdova.

NOVO MESTO, 18. oktobra – V Dolenjskem muzeju so odprli četrto veliko arheološko razstavo z najdbami z antičnega grobišča Verdun pri Stopičah. Avtor razstave je arheolog Danilo Breščak. Otvoritev je obogatil nastop ansambla Trutamora Slovenica. – Glasbena šola Marjana Kozine je v šmihelski cerkvi pripravila koncert Slovenskega kvinteta trobil.

SEMIČ, 18. oktobra – V Muzejski hiši so na ogled postavili razstavo o gradu Krupa od začetkov do požiga.

ŠKOCJAN, 18. oktobra – Na 5. Škocjanski jeseni so v gostilni Luzar nastopili ljudski pevci iz različnih slovenskih krajev, med drugim tudi organizatorji Fantje z vasi.

BOŠTANJ, 19. oktobra – KD Franceta Prešerna iz Vojnika je na literarnem večeru v knjižnici domače osnovne šole predstavilo zbirko pesmi Preprosta je beseda nekdanje učenke šole Julijane Eler, doma z Veternika.

Arheolog Danilo Breščak, avtor velike arheološke razstave Verdun pri Stopičah, ki so jo odprli v Dolenjskem muzeju

BREŽICE, 19. oktobra – Domačin Sašo Despota je svoje barvne fotografije pod naslovom Impresije razstavil v Mladinskem centru.

SENOVO, 19. oktobra – V Domu 14. divizije je potekala revija pihalnih orkestror Posavja.

TREBNJE, 19. oktobra – Obiskovalce je navdušil koncert etno skupine Terra folk v Kulturnem domu.

KAPELE, 20. oktobra – Na kulturnem manifestu proti gradnji deponije v Dobravi so pri lovski koči nastopili: Blanški vinogradniki, Posavski oktet, moški pevski zbor in pihalni orkester iz Kapel.

TREBNJE, 21. oktobra – V Domu starejših občanov je zapel ženski pevski zbor Svoboda z Mirne.

NOVO MESTO, 22. oktobra – Tudi v dolenski prestolnici so počastili prvi praznik izvirne slovenske slikanice. Gost na Oddelku za mladino Knjižnice Mirana Jarca je bil ilustrator Damijan Stepančič iz Ljubljane.

STIČNA, 22. oktobra – Zgodovina krščanstva na Slovenskem je naslov razstave, ki jo je v Slovenskem verskem muzeju odprl nadškof in metropolit dr. Franc Rode. Gre za prvo stalno razstavo o zgodovini krščanstva pri nas. Avtorice so: Nataša Polajnar Freljih, Jana Cvetko in Darja Srebnik.

NOVO MESTO, 23. oktobra – V dvorani Leona Štuklja je potekalo glasbeno srečanje Mladi, glasba in prijateljstvo dijaških domov Slovenije. – Hrvaško kulturno združenje je v Dolenskem muzeju pripravilo tribuno s predavanjem prof. Aleksandra Durmana o najstarejšem evropskem prazgodovinskem koledarju v Vučedolu.

ŠMARJEŠKE TOPLICE, 23. oktobra – V Hotelu Zdravilišča je zapel mešani pevski zbor Revoz pod vodstvom Cvetke Krampelj. V odmoru so nastopili učenci Glasbene šole Marjana Kozine iz Novega mesta.

NOVO MESTO, 24. oktobra – V restavraciji Splošne bolnišnice so na ogled postavili akvarele članov študijskih krožkov pri Razvojno izobraževalnem centru. O krožku je spregovorila mentorica mag. Nataša Mirtič, za glasbeno popestritev pa so poskrbeli učenci Glasbene šole Marjana Kozine.

SEVNICA, 24. oktobra – Domači ustvarjalec Milan Gabrič se je z razstavo grafične, arhitekturne in prostoročne risbe predstavil v Lekosovi galeriji Ana.

BREŽICE, 24. do 25. oktobra – Slovensko etnološko društvo in Posavski muzej sta povabila na strokovni posvet Brežice po Brežicah.

LJUBLJANA, 24. do 26. oktobra – Na 5. slovenskem muzejskem sejmu so sodelovali tudi muzeji z našega območja: Dolenski muzej iz Novega mesta, Belokranjski muzej Metlika, Pokrajinski muzej Kočevje, Posavski muzej Brežice in Galerija Božidarja Jakca iz Kostanjevice.

ARTIČE, 25. oktobra – Pesem kožehačev je bil naslov območnega srečanja ljudskih pevcev in godcev v Prosvetnem domu.

ČATEŽ POD ZAPLAZOM, 25. do 27. oktobra – Javni sklad RS za kulturne dejavnosti in njegova trebanjska izpostava sta v Domu Čebelica pripravila državni seminar za tubo in bariton. Predavatelj je bil prof. Darko Rošker iz Maribora.

ČRNOMELJ, 25. oktobra – Po nekajletni obnovi so v starem mestnem jedru odprli Maleričevo hišo, ki bo služila predvsem kot razstavni prostor belokranjske domače in umetnostne obrti.

KOČEVJE, 25. oktobra – Na letnem koncertu je v Šeškovem domu nastopila dekliška skupina Deorina pod vodstvom Sabine Ivane Devjak.

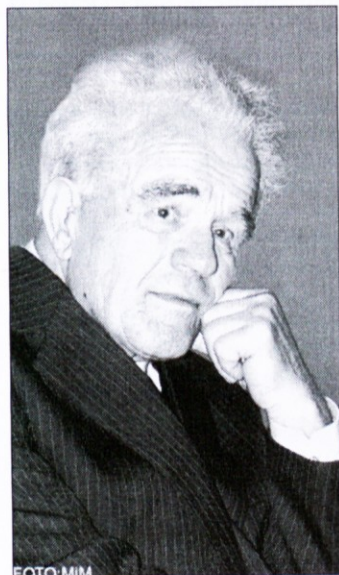
LESKOVEC PRI KRŠKEM, 25. oktobra – V Jožefovi dvorani je potekal večer ljudskih pesmi.

METLIKA, 25. oktobra – V Ganglovem razstavišču so odprli razstavo del, nastalih na ektemporu ob ekološkem spustu po Lahinji.

NOVO MESTO, 25. oktobra – Ob 80-letnici novomeškega pesnika in pisatelja prof. Janeza Kolenca sta Knjižnica Mirana Jarca in Mestna občina v Dolenskem muzeju pripravili predstavitev treh njegovih knjižnih novosti: zbirko satiričnih pesmi Nergaške in paberki, zbirko pesmi v prozi Pojoča razmišljanja ali Žara sanj in roman Vrnitev. O Kolenčevem pisanju je spregovoril Jože Gorenc, z glasbo pa je večer zaokrožila sopranistka Olga Gracelj ob klavirski spremljavi Igorja Švare. – V Evangelijski cerkvi je potekala prva revija izbranih oktetov Slovenije. Nastopil je tudi novomeški oktet Adoramus. – V Kulturnem centru Janeza Trdine je bil koncert vokalno-

Solčavska Marija na stalni razstavi Zgodovina krščanstva na Slovenskem v Slovenskem verskem muzeju v Stični

Pesnik in pisatelj prof. Janez Kolenc

Samo Kralj pred avtoportretom na otvoritvi razstave Novomeški portreti v Galeriji Kralj v Novem mestu

Čembalist Luca Ferrini je s koncertom v Evangelijski cerkvi v Novem mestu zaključil Novomeški glasbeni festival

instrumentalne skupine Linha Singers.

BREŽICE, 26. oktobra – Hrvaški Teater Gaudeamus je v mladinskem centru uprizoril predstavo Ljubezen na razprodaji.

ŠENTVID PRI STIČNI, 26. oktobra – 130 zborovodij pevskih zborov, ki bodo sodelovali na 34. Taboru slovenskih pevskih zborov, se je zbralo na seminarju, ki ga je vodil prof. Igor Švara.

VELIKE POLJANE, 26. oktobra – Ob ribniškem občinskem prazniku je bilo v cerkvi sv. Jožefa srečanje malih pevskih skupin zahodne Dolenjske.

BREŽICE, 27. oktobra – V dvorani glasbene šole je bil koncert, na katerem se je predstavila glasbena šola J. S. Bacha iz češkega mesta Dobruška, s katerim so se Brežice pobratile.

ČRNOMELJ, 27. oktobra – Zavod za izobraževanje in kulturo je v Kulturni dom povabil na otroško gledališko predstavo Volk in kozlički v izvedbi Mini teatra iz Ljubljane. Gledališka skupina zavoda pa je s komedijo Butalci odprla novo gledališko sezono za odrasle.

ŠENTRUPERT, 27. oktobra – KUD Klas Mirna je v Kulturnem domu uprizoril gledališko priredbo Jurčičeve tragedije Veronika Deseniška.

KRŠKO, 28. oktobra – V Kulturnem domu je bila na ogled komedija Mira Gavrana Sex, laži&štrudl v izvedbi Špas Teatra.

LJUBLJANA, 28. oktobra – V razstavišču Knjižnice Prežihovega Vornaca so odprli razstavo grafik Janka Orača iz Novega mesta.

BIZELJSKO, 29. oktobra – Posavski muzej Brežice je pripravil razstavo Razglednice z Bizeljskega, ki so jo na ogled postavili v Bizeljskem gradu.

BREŽICE, 29. oktobra – V knjižnici so pripravili prireditev Pomen Primoža Trubarja in prve slovenske knjige ter knjigoveško delavnico.

KRŠKO, 29. oktobra – Z izbranimi grafikami se je v Galeriji Krško predstavila novomeška akademska slikarka mag. Nataša Mirtič.

DOLENJSKE TOPLICE, 30. oktobra – V gostilni Kolesar so predstavili knjigo Nevarna prepoved Janeza Pezlja.

KOČEVJE, 30. oktobra – Knjižnica je povabila na Sprehod po pravljicnem srednjem svetu s slovenskim Tolkienovim društvom Gil Galad.

NOVO MESTO, 30. oktobra – Novomeški portreti je naslov razstave, ki so jo odprli v Galeriji Kralj. Z glasbo je otvoritev popestrila skupina Sandra & Co. O avtorju Samu Kralju in njegovih delih je govoril Jožef Matijevič.

NOVO MESTO, 31. oktobra – Na zadnjem koncertu Novomeškega glasbenega festivala je v Evangelijski cerkvi nastopil čembalist Luca Ferrini.

ŠMARJEŠKE TOPLICE, 31. oktobra – V zdravilišču so povabili na koncert mešanega pevskega zbora Pomlad iz Novega mesta.

ARDRO PRI RAKI, oktobra – Pevski zbor Florijan Ardro pri Raki je pred časom izdal video kaseto z naslovom Ardro še tako živi in poje.

BREŽICE, oktobra – Likovna družina KD Franca Bogoviča Dobova se je z deli svojih članov predstavila v Mladinskem centru, razstavo pa posvetila prvi obletnici smrti slikarja naivca Vlada Kopinča, ki je bil predsednik likovne družine in eden njenih ustanoviteljev.

GROSUPLJE, oktobra – Založba Mondena je predstavila štiri pesniške novosti: Lila Marcella Potoccoja, Potovanje na zahod Uroša Črnigoja, Lokvanje Jurija Koviča in Rime Janje Žitnik.

METLIKA, oktobra – Študentka Maja Žugelj z Otoka pri Metliki je v Ljudski knjižnici predstavila svojo drugo pesniško zbirko Galerija Sanj.

RAŠICA, oktobra – Na Trubarjevini so odprli Trubarjevo čitalnico z ogledom zanimivih faksimilov iz Trubarjevega časa.

TREBNJE, oktobra – Gost prve delavnice Univerze za tretje življenjsko obdobje je bil akademik dr. Matjaž Kmecl. Z njim se je pogovarjal prof. Jože Zupan.

RAŠT
RAŠT
RAŠT

**REVIJA ZA LITERATURO, KULTURO
IN DRUŽBENA VPRAŠANJA**
Letnik XIII., leto 2002, št. 6 (84)

ISSN 0353-6750, UDK 050 (497.4)

- IZDAJATELJICA:** Mestna občina Novo mesto, zanjo župan Anton Starc, dr. med.
- SOIZDAJATELJICE:** Občine Črnomelj, Dolenjske Toplice, Mirna Peč, Semič, Šentjernej, Škocjan, Trebnje in Žužemberk
- SVET REVIJE:** Predsednica sveta: Staša Vovk (Mestna občina Novo mesto), člani: Rudolf Cerkovnik (Žužemberk), Anica Jakša (Semič), Ksenija Khalil (Črnomelj), Cvetka Klobučar (Škocjan), Jože Kumer (Dolenjske Toplice), Milan Rman (Trebnje), Ida Zagorc (Šentjernej),
- UREDNIŠTVO:** Milan Markelj (odgovorni urednik), Nataša Petrov (namestnica odgovornega urednika), Ivan Gregorčič (Literatura), Marinka Dražumerič (Kultura), Marko Koščak (Družbena vprašanja), Tomaž Koncilija (Odmevi in odzivi), Lucijan Reščič (likovni urednik)
- NASLOV UREDNIŠTVA
IN TAJNIŠTVA:** Mestna občina Novo mesto, Novi trg 6, 8000 Novo mesto, s pripisom: za revijo Rast, tel.: (07) 39-39-105 in (07)39-39-270, faks: (07) 39-39-272, elektronska pošta: rast@infotehna.si
- TAJNIK REVIJE:** Franc Zaman
- LEKTOR:** Peter Štefančič
- NAROČNINA:** Mestna občina Novo mesto, št. ŽR: 52100–630–40115, s pripisom: za revijo Rast
Letna naročnina za fizične osebe je 4.500 SIT, za pravne osebe 7.500 SIT. Ta številka stane v prosti prodaji 1.000 SIT
Odpovedi so možne samo v začetku koledarskega leta.
- PRISPEVKI:** Rokopise sprejemajo tajnik revije in uredniki. Nenaročenih rokopisov in drugih gradiv ne vračamo. Želena je, da so prispevki napisani z računalnikom, stiskani v dveh izvodih na eni strani papirja in s širokim razmikom (30 vrst na stran). Zapisi na računalniški disketi naj bodo shranjeni v formatu MS Word.
- NAKLADA:** 500 izvodov
- TISK:** Tiskarna Novo mesto
- Na podlagi Zakona o davku na dodano vrednost (Uradni list RS, št. 89/98) je revija uvrščena med proizvode, za katere se obračunava davek na dodano vrednost po stopnji 8,5 odst.
- Izhaja dvomesečno
- Izid te številke so podprli: Ministrstvo Republike Slovenije za kulturo, Mestna občina Novo mesto, Upravna enota Novo mesto, Krka, tovarna zdravil, d. o. o, Novo mesto, Infotehna in občine soizdajateljice

SODELAVCI TE ŠTEVILICE

200701948,6

COBISS 0

*Karel BAČER, prof. slovenskega jezika in
Novo mesto*

*Katja CEGLAR, univ. dipl. umetnostna zgodovinarica in univ. dipl. soci-
ologinja kulture, kustosinja v Galeriji Božidarja Jakca, Kostanjevica*

*Bojana ČAMPA, dipl. umetnostna zgodovinarica in dipl. zgodovinarica, KOS
Galerija Ljubljana, Ljubljana*

Mate DOLENC, svobodni umetnik, Ljubljana

*Marijan DOVIČ, prof. primerjalne književnosti, mladi raziskovalec in
sodelavec ZRC SAZU, Ljubljana, Novo mesto*

Boris DULAR, dr. znanosti, Krka, tovarna zdravil, Novo mesto

Jože DULAR, pesnik, pisatelj in publicist (1915-2000)

Jože FRELIH, podjetnik, Šentrupert

*Boris GOLEC, doc., dr., znanstveni sodelavec na Zgodovinskem inštitutu
M. Kosa ZRC SAZU Ljubljana, Ljubljana*

Tone GOŠNIK, novinar, urednik in publicist, Novo mesto

Dana GREGORČIČ, ekonomska tehničarica, Maribor

*Vlasta HENIGSMAN, predmetna učiteljica likovne in tehnične vzgoje, OŠ
Belokranjskega odreda Semič, Semič*

Miloš JAKOPEC, novinar, Novo mesto

Tone JAKŠE, novinar, Metlika

*Meta KAMŠEK, prof. nemškega in angleškega jezika, ravnateljica
Gimnazije Kočevje, Kočevje*

*Ivan KASTELIC, univ. dipl. novinar, kustos, pedagog, Posavski muzej
Brežice, Krško*

Marjanca KOČEVAR, pesnica, Novo mesto

*Marko KOŠČAK, dr. znanosti s področja geografije, vodja projekta Po poteh
dediščine Dolenjske in Bele krajine, Ljubljana, Trebnje*

Matej KREVS, grafični oblikovalec, Trzin

Magda LOJK, študentka dramaturgije, Stopiče

*Zvezdana MAJHEN, univ. dipl. psihologinja, samostojna ustvarjalka na
področju kulture, Ljubljana*

Milan MARKELJ, novinar, urednik, Novo mesto

Artur MUNK, madžarski pisatelj in zdravnik (1886 - 1955)

Stela MUNK, dr. med., Zdravstveni dom Trebnje, Trebnje

Lidija MURN, univ. dipl. novinarka, Dolenjski list, Novo mesto

Zvone PELKO, fotograf, direktor Studia Visio Ljubljana, Ljubljana

Rezka POVŠE, ekonomska tehničarica, Novo mesto

*Jože SEVLJAK, prof. pedagogike, Zavod za izobraževanje in kulturo Litija,
Litija*

Jože ŠKUFCA, prof. slovenskega jezika in književnosti, Novo mesto

Anica ZIDAR, razredna učiteljica, Mokronog

Jože ZUPAN, prof. slovenskega jezika in književnosti, Šentrupert

RAST – DECEMBER 2002

MESTNA OBČINA NOVO MESTO